Рік XII. Р. 1903 кн. V. Т. LV.

55

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XII Jahrgang. 1903, V B. B. LV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 18 (31)/X. 1903.

Рік XII. Р. 1903 кн. V. Т. LV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяції під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XII Jahrgang. 1903, V B. B. LV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 18 (31)/X. 1903.

Зміст LV тому.

Inhalt des LV Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Памяти Олексія Маркевича.

На вість про смерть Дра Олексія Маркевича, що наспіла саме перед виходом LIII тому Записок, я подав лише коротеньку оповістку в тім томі і заповів ширшу згадку на пізнійше. Шкода було обмежити ся коротеньким некрольоґом чоловіка,

котрого вязали близькі й сердечні відносини зо мною не тільки особисто, але і як з редактором Записок і головою Н. товариства ім. Шевченка, та відчував я і трудности в тім. Перечитуючи десятки листів, які лишили ся менї від недовгої, але дуже щирої приязни з Маркевичом, переживаю близькість сеї незвичайно симпатичної, дійсно — по українськи щирої людини, відчуваю се заінтересованнє, яке будило в нім наше наукове житє, — але фактів в них не так богато, аби втілити се вражіннє й передати читачеви. Люде, що довше знали покійника й частїйше з ним бачили ся, таких фактів могли-б зібрати більше. Але де певність, що з'явить ся про нього щось більше від коротеньких, сухими фактами й загальними фразами наповнених некрольоґів, які минї переважно досї доводило ся бачити, і що хтось представить покійника з того боку, з якого його фіґура інтересна нам — як типового репрезентанта ґенерації Українців gente і українофілів — переконаннями, тої родовитої заднїпрянської шляхти, якої характеристичним репрезентантом був покійний*)? Тим часом, по самому характеру наших відносин, до мене він головно сим боком обертав ся і сю сторону свого характера відкривав. З сього боку я попробую запасом фактів, які дають минї наші особисті відносини й коре-

*) Про українофільство покійного некрольоґи теж згадують, хоч і не завсїди щасливо. Автор некрольоґа в Київській Старинї чомусь не схотїв заговорити про се від себе, а закінчив так:

„Позволимъ себѣ отмѣтить еще одно обстоятельство, на которое обратило вниманіе „Южное Обозрѣніе“ (N 2176 отъ 6 іюня). Газета, перечисливъ заслуги покойнаго говоритъ: „Еще одна немаловажная черта въ немъ: онъ былъ украинофиломъ. Украинофильство это въ немъ было такого глубокаго, просвѣщеннаго характера, что, конечно, никѣмъ и никогда не могло бы быть поставлено ему въ вину. Онъ любилъ малорусскую націю такой высокой гуманной любовью, которая дѣлаетъ только честь человѣку.. Это была любовь къ народу, своему народу. Въ такой любви нельзя упрекнуть. Напротивъ, такая просвѣщенная любовь возвеличиваетъ человѣка“.

Виходило-б, що таке українофільство і така любов до українського народа, які були у Маркевича, не можуть бути признані провиною, або зробити нечесть, а инакші — нїби варті кари, закиду, понижають чоловіка? Так зле мабуть не думав і сам автор, та в кождім разї орґан російських українофілів досить необережно прикрасив свої сторони такою нещасливою цитатою. Вона тим нещасливійша ще, що українофільство Маркевича нїяк не можна назвати глубоким, і як раз при такім досить поверховнім українофільстві він за українофильство дуже сильно потерпів.

споденція, схарактеризувати його на сторонах Записок, яких довголітним і щирим співробітником був покійник — вибраний з огляду на се в 1901 р. і дійсним членом нашого Товариства в історичній секциї.

Маркевич походив зі звістного, широко розгалуженого, історичного роду Марковичів-Маркевичів, що завдячив своє значіннє й силу Насті Скоропадській, жінці гетьмана, доньці протопласта роду — Марка Аврамовича. З сього роду вийшов звісний український мемуарист Яків Маркович, його внук — також Яків, один з перших „українофилів", автор „Записок о Малороссіи", далї — звісний (хоч і дуже лихий) історик Микола Маркевич і етноґраф Опанас Маркович (чоловік Марка-Вовчка). Се були одначе далекі свояки покійника — його лїнія визначних людей ніяких не дала. Родив ся він 1847 р. в батьківській маєтности Смошах Прилуцького повіту. Наука його йшла дуже неправильно, з вічними скоками й перемінами і треба було не звичайних здібностей і енерґії, аби вкінці по тих всяких періпетиях виробити ся на фахового вченого. Покійний учив ся в I київській ґімназиї, потім в ніжинській, потім в институтї ґеометрів (межевім) в Москві, потім в ніжинськім правничім лїцеї. Тут доперва визначають ся його наукові симпатиї: під впливом талановитого і популярного між студентами професора российської історії Лашнюкова він заохочуєть ся до студий історії Росиї. Але що Лашнюков перейшов з Ніжина до Київа, кидає Маркевич лїцей і переходить в одеський унїверситет. Одначе тому, що не мав він матури, його лише з ріжними трудностями прийняли, і то надзвичайним слухачем: пізнїйше він здав матуру, йому почислені роки, і в 1869 р. скінчив він унїверситет.

Але на академічну каріеру пустив ся він і тепер не відразу. По скінченю унїверситета пішов він на професора історії до Таганрогу, відти переніс ся незабаром до Одеси, професором российської лїтератури до торговельної школи, і потім учив по ріжних одеських середнїх школах історії, ґеоґрафії й российської лїтератури. Заразом брав діяльну участь по ріжних товариствах, комітетах, в громадськім житю Одеси. Все отсе значно перепиняло його наукові зайнятя. Тільки в 1879 році скінчив він свою дісертацію на маґістра: Изслѣдованіе о мѣстничествѣ і в 1880 р., осягнувши степень маґістра в київськім унїверситетї, став доцентом історії в одеськім унїверситетї. Тi-ж самі причини про-

тягли Маркевичу час і з докторською дісертацією: він видав її тільки в 1888 р.; написана вона була на ту-ж тему: Історія мѣстничества въ Московскомъ государствѣ въ XV—XVII в. Оборонивши її в тім же році, Маркевич дістав надзвичайну катедру в тім же одеськім університеті, а в 1893 р. — став звичайним професором.

Але займати катедру йому не судило ся довго. В 1895 р. вибрав ся він за кордон на купелї і в дорозї спинив ся у Львові, а натрапивши на ставропіґійську книгарню, покупив собі ріжні українські книжки (він був незвичайним книголюбом, як сам себе рекомендував і лишив велику бібліотеку — рахують її на 20 тис. томів). Вертаючи ся потім з Маріенбаду до Одеси, не вислав він книжок фрахтом, взяв з собою, а переїздячи в Підволочисках границю, поховав деякі, більш небезпечні книжки до свого убраня. З сього вийшла халепа. Були поголоски про якісь денунціяциї — мов би вони упередили російські власти, що Маркевич везе з собою заборонені книжки. Але сам Маркевич, оповідаючи минї кілька літ пізнїйше сю пригоду — дуже благодушно, без найменьшої злоби, складав все на припадок, на незвичайно горячий час, що вивів з психїчної рівноваги й його, й жандармського офіцера: Маркевич похандричав ся з ним, той зажадав урядових оглядин Маркевичів і списання протоколу з поводу знайдення при них книжок, заборонених цензурою. Вийшла велика історня. Маркевичів арештовано, пішов процес, ревізиї в помешканню. За зовсїм властиво безневинні книжки, Маркевича трактовано як якогось злочинця. Пересилаючи минї при кінцї 1901 р. свою фотоґрафію, якої репродукцию подано на чолї сеї статї, Маркевич писав з звичайним своїм гумором:

„Вона лихенька, знята 7 літ тому, але не позбавлена історичного інтереса, бо представляє „государственнаго преступника“. Без жартів, я мусів зфотоґрафувати свою „образину“ (і жінка також) на жаданнє осіб, що вели слїдство над нами в справі перевозу заборонених книг. Ціль була така, що як би „преступники“ схотіли утечи, їх можна б було шукати, слїдити і т. д. на підставі фотоґрафій. Зрештою мабуть така слїдча практика є і в Австро-Угорщині, бо ми все з західньої Европи переймаємо“.

В результатї того-ж року Маркевича спенсіоновано, він стратив право викладати на університеті і навить поза університетом йому роблено трудности, як чоловіку політично ском-

промітованому. Се було тяжким ударом для нього. Він любив університет, авдиторію, любив викладати, читати реферати, у нього було се орґанічною потребою — ділити ся своїми гадками ex cathedra, і він мав успіх — був дуже популярним лектором. Тільки пізнійше йому дали більше свободи з такими публичними відчитами, і він широко користав з сього права, бо до нього звертали ся по відчити при всякій нагоді, і при широкій популярности його в суспільности мав у сїм величезну „практику". От нпр. виривок з одного його листу до мене (1902, 4 (17) III): „Дорогий М. С.! Вибачте, що загаяв ся з відповідею на Ваш лист з 9 (22) лютого: я весь сей час тонув у Гоголї. Подумайте самі: 4 лекциї про нього в однім з тутешнїх клюбів, 1 — в товаристві тверезости як передмова до „Ревізора", 2 — в Кишиневі і 1 в Тирасполї, а головно — серіозний реферат в університетї: „Гоголь въ Одессѣ..." Тепер я з Гоголя виринаю, але передо мною ще небезпечність — потонути в Жуковскім. Подумайте самі — як минї тепер працювати".

Історика-ученого, Gelehrter-а з Маркевича так властиво й не виробило ся. Його дві дісертациї — властиво й зістали ся його одинокими великими працями. Характеристично для родовитого Українця родом, українофила поглядами, Одесита — пробутком, що він вибрав для своїх спеціяльних праць таку безмірну далеку, абсолютно для України чужу тему, як родові рахунки московського боярства, хоч міг би, розумієть ся, вибрати теми дуже живі й для Українця близькі. В науцї сї книги йому голосного імени не зробили, так само як і иньші, дрібнійші працї й видання. Московщина XVII в. і потім зісталась його щоб так сказати — офіцияльною спеціяльністю (з сеї сфери видав він іще дві більші розвідки — Избраніе на царство Мих. Өед. Романова, 1891, і моноґрафію про Котошіхіна, 1896). Але властиві, субєктивні, неофіцияльні інтереси тягнули його де инде. Він любив минувшість Одеси та її околицї й присьвятив її богато більших і меньших статей і заміток (найбільша — „Качибей или Гаджибей — предшественникъ Одессы", 18.4), любив і інтересував ся історнєю українських шляхетських родів (лївобічних), з якими його вязали всякі фамілїйні й особисті звязи і серед яких він чув себе своїм — прошу прочитати нпр. його рецензію на ґенеальоґії Чернигівського дворянства, видані Милорадовичом (в Записках т. LIII); але властиво найбільше симпатичною йому сферою була історія нової російської лїтератури, до якої прилучав він також і де-що історії української лїтератури (як хва-

лив ся минї лїтом 1902 р. про свої остатнї відчити в Тирасполю, Бендерах чи десь).

Ріжнородна і дуже велика суспільна діяльність, служба в ріжних інституциях, дуже далеких від науки, приватні лекциї — всї сї занятя, в які він увійшов іще перед професурою і з подвоєною енерґією вернув ся по виходї з професури, забирали йому страшенну масу часу й не лишали можности для систематичної, інтенсивної наукової працї. Посилаючи минї автобіоґрафічну свою замітку до Хронїки Наук. тов. ім. Шевченка по виборі своїм на дійсного члена, він писав в листї до мене (1901, 20/III (2/IV)):

„З неї Ви зрештою особисто переконаєте ся, о скільки я зайнятий. Я згадав у ній тільки 8 своїх обовязків — що правда, ті, які й найбільше вимагають від мене часу (в замітцї він назвав себе: почетним попечителем інституцій одеського жіночого доброчинного товариства, радним міста Одеси, почесним мировим судєю м. Одеси, членом виділу історично-фільольоґічного товариства при Одеськім унїверситетї, секретарем одеського товариства історії й старинностей, редактором „Записок“ кримського гірського клюбу, секретарем одеських комітетів — біржевого й торговлї та мануфактур — се секретарство забирало йому богато часу, і з ним звязано було укладаннє річних справоздань, великих книжок — їх Маркевич видав від 1885 р. кільканадцять томів). Але я окрім того ще член 10 виділів (правлєній) і тому подібних інституций, які від часу до часу вимагають иньших зайнять; нпр. я вже 27 літ працюю в Товаристві нічліжних домів (тепер секретарем); звичайно справи (сього товариства) стояли дуже лихо, а тепер ми будуємо новий дім — розумієть ся, й секретареви клопоти; такеж буває і з славянськими доброчинними товариствами, де я членом виділу, і т. и. і т. и. Пенсию (окрім емеритури) я маю тільки з торговельних комітетів, разом 2200 р. річно, та, правда, ще даю лекциї. От Ви й не закидайте минї, що я пишу самі дрібницї. Як узяти ся за велику роботу, про яку колись думало ся?! Та, здаєть ся, я вже до більших праць і здібність стратив і ледво чи би віджив у сїм, як би навить вернув ся до унїверситету“. (Иньшим разом він казав, що перспектива професури з історії його не вабить — волїв би вже, коли викладати, то нову лїтературу росийську).

Не дивно, що нарікання на повний брак часу, на навал роботи, що не дає дихати, доводить до повного знесилення й рознервовання, — неустанно повторяють ся в листах Маркевича.

Для інтензивної наукової роботи, дійсно, не було тут місця. Але люблячи писати, він писав — дрібні замітки, комунїкати, рецензиї, в найріжнїйших виданнях. Того понаписував він велику силу — в тім же листї 20/III с. с. 1901 він пише, що побіжно рахуючи, нарахував їх більше як 200, окрім матеріалів.

При такім складї житя, інтересів і нахилів, він не лишив значнїйшого, трівкого слїду в науцї — але придбав величезну популярність в суспільности Одеси й її околицї. Він мав тут великі впливи й симпатиї. Він любив сей край, і його любили. Рідко-рідко кому випаде на долю таке широке співчутє, яке виявило ся в похоронах Маркевича і посмертних згадках. Жалували улюбленого лектора, симпатичного й поступового громадського діяча, милого, сердечного чоловіка. Таку память лишив він у кождого, хто з ним трохи близше стикав ся.

Я познайомив ся з Маркевичом в 1891 р., та знайомість ся була дуже побіжна. Але в 1895 р., вибравши ся в ту свою нещасливу подорож за кордон, він віднайшов мене у Львові, пригадав нашу знайомість і просив показати йому і його жінцї Львів. Ми полазили з ним по Львові, поговорили про всяку всячину, я показав йому Записки Тов. ім. Ш., що незадовго перед тим взяв у свою редакцію й саме переміняв їх у науковий журнал, та заохочував до участи. Маркевич обіцяв і просив посилати йому Записки. Третього дня поїхав до Маріенбаду, і з поворотом відти спіткала його в Волочиску біда, про яку оповів я вище. В тяжких прикростях, що спали на Маркевича за українські книжки, не мав я відваги пригадувати йому його обіцянку співробітництва в Записках. Півтора року минуло — він обізвав ся сам. Книголюба й українофіла заінтересували в нїм видання Наук. тов. ім. Ш., які я йому тим часом казав посилати.

„З приємностию і увагою читаючи ваші інтересні Записки, писав він 18/II (2/III) 1897, я надибав там уступ, до якого, хотів би зробити поправку“. Мова йшла про справу карикатури Шевченка на царську фамілію — Маркевич писав, що є дійсно карикатура Ш. на жінку імп. Миколая I, де вона представлена в видї чаплї (див. про се замітку в Записках т. XVII). Маркевич поручав минї зробити з сих його слів замітку до Записок, коли я буду уважати се інтересним, без підпису, або замінивши імя цариці словами: „одна високопоставлена особа“. „Я, може

бути, й не писав би вам усього сього, писав далї Маркевич, як би не мав до вас прошення: маю причини думати, що як би минї прислали ся львівські серіозні історичні видання, цензура минї їх пустить. Тому я просив би вас спробувати післати II т. Етноґрафічного Збірника (I-ий маю), I т. Памяток українсько-руської мови, і ще ті книги, де уміщені ваші виїмки й опись*) (Записки можуть не перейти). Хоч усї отсї книжки є в бібліотеках Истор. фил. общества і Общества Истор. и Древностей, але я великий книголюб і хотїв би мати свій примірник". Далї він писав, що лїтом 1896 р. переїздив через Львів і спіткавши в поїздї якогось мого слухача з богословів довідав ся, що я в містї і в тїй хвилї читаю лекцию, що більше: сей богослов сказав йому, незнаючи його імени, „майже за певне, що до їх унїверситету переходить „звісний" ех-одеський професор Маркович. Хоч се минї й підхлїбно, що звісність моя дійшла аж до Львова, але я мусїв розчарувати симпатичного хлопця, що здаєть ся, не без цїкавости розглядав мене (та трохи чи й не цїлий ваґон), бачучи в минї „жертву" і т. д."

На сей лист я відписав, що рад дати замітку про Шевченкову карикатуру, але маю сумнїви, чи ся поголоска не виходить зі звісного місця Шевченкового „Сну"; заразом пригадував Маркевичу його замір — брати участь в Записках і заохочував до сього — коли його не страшить заборона сього видання в Росиї.

Він відписав до мене листом (25/II с. с. 97), що зачинав ся словами: „Вибачайте, що не пишу до вас по-українськи. Хоч я і міг би, все-ж таки се мене вязало-б в викладї гадок". (Він писав менї все по российськи — я подаю виїмки з його листів у перекладї). В справі карикатури Шевченка він обставав за своїм, назвав минї чоловіка, від якого мав сю звістку (але імя його не позволив минї назвати), й казав, що згадку „Сна" вони при розмові про карикатуру тямили, але не припускали, щоб мова в процесї могла йти про неї. Відповідно до сього я вибрав подані Маркевичом звістки й зробив з них маленьку замітку в Записках т. XVII, підписавши її буквою *О.*, себто Одесит.

Що до участи в Записках він писав: „Тому що я останнїми часами за ріжними клопотами мало працюю серіозно, то нїчого вам в Записки й не можу подати. Але, як хочете, при-

*) Він мабуть розумів люстрациї (Жерела до історії України-Руси).

шлю якийсь невиданий документ з історії Запорожа з невеликим вступом і примітками. В кождім разї се буде дрібниця. Брати-ж участь в Записках я не боюсь анї трошки: се виданнє серіозне. Ви читали певно чийсь відзив про нього, даний в Обществі Любителей Древней Письменности".

На мій відзив у сій справі він відписав (10/III с. с. 97): „Я зголосив до вас своє співробітництво, але не поміркував, що власне в сю пору року воно для мене найтяжше, бо тілько весною маю дуже компліковану й термінову роботу, при котрій кожда иньша робить минї трудність; писати-ж приходить ся так богато, що відраза бере дивити ся на прибори до писання. Одначе, аби не показати ся хвальком, можу вам прислати копію з царської грамоти Донському війську р. 7168 падолиста 11 про тодїшні українські справи. Грамоту — що правда, не дуже інтересну, списав я в Архиві Мін. Загран. Справ в Москві. Нічого иньшого не можу тепер переслати, бо до кождого иньшого документа треба-б зробити коментар, а я не маю часу, ся-ж грамота не потрібує коментара".

„Що до бібліоґрафічних статей*) скажу вам таке: пишу я їх охоче, і як кажуть ріжні безсторонні люде — досить можливо; але бракує минї ініциятиви. Аби написати рецензію, треба щоб минї вказали книгу і попросили рецензиї; а як минї дадуть і саму книгу, то я вже певно напишу. Таку відповідь давав я вже богатьом редакторам, що запрошували мене давати рецензиї до їх часописей, між иньшими і кільком редакторам Київської Старини. Всї годились і майже ніхто ніколи не замовляв рецензий. Тільки Т. Г. Лебединцев разів зо два привозив до мене в Боярку, де я жив бувало лїтом, відповідні книжки. Те саме я скажу й вам: вказуйте минї такі книжки, на які по вашій гадцї, я міг би дати рецензію — і я радий робити. Мабуть тут єсть якась психольоґічна трудність — з попередніх умов нічого не вийшло".

Так наладило ся співробітництво Маркевича в Записках. Хто був редактором журнала, знає, в чім полягає психольоґічна трудність, згадана Маркевичом. Але я нею не зражав ся, — не зражав ся тим, що більше половина запропонованих мною і прийнятих Маркевичом рецензий лишала ся ненаписаною, так що тільки час протягав ся, і тим, що дїйсно страшенно обтяжений всякою роботою й клопотами Маркевич присилав часом справдї

*) До них я заохочував його в листї своїм.

досить малоцінні дрібниці. Я знав, як мало роспоряджає він своїм часом і цінив передовсїм його охоту до участи, його інтерес до наших видань, за якими він справдї уважно слїдив. Уже саме отсе зі сторони чоловіка, що був лише досить поверховним українофілом і далеко стояв від українських кругів, було, по контрасту з ріжними патентованими українофілами, особливо цінним і приємним для мене. Але були між його комунїкатами й дуже цінні, старанно зроблені річи, що приносили правдиву честь журналу.

Він писав свої статї по російськи, присилав в сильно помазаних брульонах, так що перекладчикам, а потім і минї було з ними не мало роботи. „Не без цікавости дивив ся я на свої слова в ріднім минї, але — на жаль — досить чужім убранню", писав він минї по видрукуванню згаданої грамоти донському війську, з його передмовою, в XVIII т. Записок. Перейти на українську мову він так не зібрав ся й до смерти — занадто мало часу він удїляв сим своїм роботам, а писаннє по українськи вимагало-б все таки далеко більшого напруження й часу. Але про відчити на українській мові подумував — він дїлив ся зі мною плянами таких відчитів для Львова в 1902 р. Не знаю, як би то пішло йому, бо говорив він по українськи досить слабо — як звичайно буває з тими российськими українофілами, що не мають нагоди в українській мові вправляти ся частїйше.

Всього надруковано було в Записках 13 його рецензий і комунїкатів:

До справи Шевченкових провин — т. XVII, misc. с. 5—6, 1897.

Грамота московського уряду до донських козаків про українські справи 1659 р. т. XVIII, misc. с. 1—6, 1897 (була й відбитка).

Реферат про 95 т. Сборника Русскаго Историческаго Общества — т. XX, бібл. с. 16—20, 1897.

Реферат про XVIII т. Русскої Историческої Библїотеки — т. XXX, бібл. с. 14—7, 1899.

Про збірник пісень Бодянського — т. XXXIV, misc. с. 5—7, 1900.

Сотвореннє жінки (пародія), з народнїх уст — т. XXXIX, misc. с. 5—6, 1901.

Реферат з II і III т. Обозрѣнія столбцовъ и книгъ Сибирскаго приказа, Оглоблина — т. XL, бібл. 11—3, 1901.

Замітки до Записок Товариства ім. Шевченка, т. XLII, misc. с. 1—4, 1901.

Микола Савич, біоґрафічна замітка — т. XLIV, misc. с. 5—9, 1901.

До біоґрафії гайдамаків Зелізняка і Чорняя — т. XLV, misc. с. 1—4, 1902.

Як складають ся леґенди — т. XLVI, misc. с. 5—6, 1902.

Рецензия книги: Г. Милорадовичъ Родословная книга Черниговскаго дворянства, т. I і II — т. LI, бібл. с. 46—50, 1903.

Як складають ся леґенди, II — т. LII, misc. с. 19—20, 1903.

XII археольоґічний з'їзд у Харкові, 1902 р., Замітки — т. LIII с. 1—18, 1903.

Окрім того він надіслав копію Шевченкової „Богданової могили", з якої подав я, як памятку по покійнім, варианти в т. LIV, вірші „Неначе з Енеїди", видруковані в Літ.-наук. Вістнику 1902 р., і показчик творів Сковороди д. Л. Ч—ва, видрукований в т. XXX Записок. Невидрукованим лишив ся, з надісланого ним, тільки оден документик — акт купна з XVIII в., присланий ним для куріоза (тому що границя означена була терновим кущем, з якого зберав ягоди пастух) — він показав ся мині неінтересним і що до автентичности непевним, — та збірка пісень Федора Бодянського, що, надіюсь, знайде ще місце в виданнях Товариства. До неї мав покійний зладити на вступ біоґрафічну статейку про сього Бодянського, але так воно й лишило ся.

Не сповненими зістали ся ще дві иньші заповіджені ним праці: одна в формі рецензиї „Описанія" Прилуцького полку О. Лазаревського мала подати ріжні згадки, традициї, факти з житя сеї ближшої вітчини Маркевича, по особистим його спогадам. Він був зробив щось в тім роді в формі рецензиї на „Прилукщину" Маценка для Київської Старини, але та не прийняла, вважаючи сї доповнення занадто мало старими. Між нами було умовлено, що з нагоди виходу книги Лазаревського Маркевич переробить і доповнить сю свою стару працю. Він обіцяв се зробити літом 1903 р. Друга плянована між нами робота Маркевича (ми обговорювали її, як бачили ся з ним в 1901 р.) мала дати коментар до Шевченкових поезий, о скільки вони звязані своїм змістом чи обставинами написання з родинними краями Маркевича — Полтавщиною й Черниґівщиною.

Участь Маркевича в нашій науковій роботї взагалї ставала з часом все значнїйшою, і як би смерть не перервала її, він би, мабуть, увійшов у ще близші звязки з нею. Доброї волї йому не бракувало, але сильно бракувало часу. Не надаючи значіння тим дрібницям, які часом присилав, Маркевич присилав їх головно лише для того, аби ними виявити своє співчутє нашій національній роботї. „Тепер я бачу, писав він минї 25/III с. с. 99, що не співробітник з мене для ваших Записок — де минї знайти часу? Я можу, і то не часто, посилати вам якісь дрібницї, в родї сеї що долучаю (реферат на 18 т. Рус. ист. библіот.), та й тільки. Весь сей рік я як в казанї киплю, 3 рази мусїв їздити в Петербург, а тут іще на носї Пушкін; все-ж таки я в одеських лїтературних кругах становлю визначну величину і минї приходить ся, скорше nolens ніж volens, славословити Пушкіна. Я великий його приклонник, але минї не до нього, як на шиї маю спеціальні торговельні справоздання й справи! Богато я міг би написати на сю тему, але се вам зовсїм не інтересно. Надрукуєте ви долучені витяги, чи нї — минї однаково; пишу, щоб показати незмінне співчутє до вас і вашої справи“.

За виданнями нашими він, як я вже казав, пильно слїдив і подавав свої замітки. Серія таких заміток була надрукована в XLII томі Записок. З недрукованих наведу інтереснїйші — з листу з 27/IV с. с. 1897:

„Все присилане (окрім 16 т. Записок) я прочитав. До дуже інтересної частини біоґрафії Шевченка в 15 т. Записок можу зробити деякі замітки.

„До стор. 6. „Закревський, кажуть, ледве ноги волочив“. Про якого Закревського мова? Коли про Платона Василєвича, властителя Березової Рудки, то се зовсїм не правда. Я власне бачив його в 1859 і 1860 рр.; він був хоч і не молодий (син його Гнат, тепер сенатор, тодї вчив ся в школї правовѣдѣнія), але дуже кріпкий. Він залицяв ся до моєї сестри й навіть посватав її; але вона волїла вийти за молодого.

„Стор. 25. Імя жандармського офіцера було Крижіцкий, се минї докладно звісно, бо се мій рідний дядько, близше сказати, чоловік моєї рідної тїтки; звали його Олександр Константинович, і був він православний. Дуже можливо, що він був польського роду, на се вказує його імя, але в тім часї се була давня минувшина. До річи сказати, він був великий ворог Поляків і великий приклонник Шевченка як поета; деякі поезиї його знав на память, але більше любив Котляревського — його Енеїду,

здаєть ся, знав цілу на память. Зрештою як чоловік він не має більшого інтересу*).

„Стор. 32. Чув і я оповідання, що Шевченко, запрошений в гостину до важної особи, знайшов ся в гостях у його слуги. Минї казали навіть, що се стало ся з звісним М. В. Юзефовичом, і я пригадую тепер, що се минї оповідав Ѳ. Я. Вороной (живе в м. Журавцї Пирятинськогв пов.). Сьому не противила ся-б і роля Юзефовича в Кирило-методиївській справі, бо я сам бачив, як Юзефович на Київськім археольоґічнім з'їздї був у дуже приятельських (на око) відносинах з Н. І. Костомаровим (се вам може сказати і В. Б. Антонович).

Стор. 33. У Чалого згадуєть ся ґімназист Маркевич, що приніс Шевченкови гроші, се був ваш покірний слуга. Багато літ тому на якісь роковини смерти Шевченка написав я для місцевих земляків свої споминки про Шевченка й прочитав їх. Вони були вложені в трохи белєтристичну форму, так що там була й Wahrheit і Dichtung; але де що я оповідав і цікаве. Записки сї я дав Чалому, котрому дуже не сподобало ся, що я говорю про піянство Шевченка, якого, на жаль, я сам був сьвідком — і він їх десь замаринував. Я-б не мав нїчого против того, аби ви їх виручили від Чалого і надрукували. На ново-ж писати їх — і лїнь, та й бою ся суперечити ся з собою. Бачите, пишу щиро, що не все там (окрім, розуміеть ся, оповідання про Шевченка — се була-б профанація) може мати значінне джерела“.

Подібні замітки робив він не раз — видно було, що він справдї інтересуєть ся нашими публїкациями, яким бував „несказанно радъ“, як він писав.

При кождій нагодї показував він, що Товариство наше дійсно „столь близко сердцу“ його, як він писав з нагоди вибора його дійсним членом. На всяку справу в житю Товариства

*) Про сього Крижіцкого оповідав устно Маркевич, що його урядовий нагляд над Шевченком не був для сього останнього утяжливим. Шевченко мусїв від часу до часу ставити ся до нього. Але змістом розмови з ним його наглядача бували звичайно теми в родї того, що то, приміром, за таке вино Шато Марґо? Крижіцкий велїв слугам принести заквестіонований напиток, і кілька приємних годин проходило в його аналїзї. Хоч ініциятива в тих аналїзах належала ся не Шевченку, але жінка Крижіцкого через такі результати конференцій не любила, коли Шевченко приходив і казала з невдоволенєм бувало: „Опять этотъ пьяница пришелъ“.

він дуже живо відзивав ся. Згадаю нпр., що коли в Записках була подана звістка про брата Венеліна, що живе в великій біді на Угорській Руси, Маркевич поспішив ся зробити для нього колекту в Одесі, й вона була доручена старому Гуці за посередництвом моїм і д. Жатковича. Кріза, що вийшла в Товаристві 1901 р., дуже непокоїла Маркевича, й він з часта, з трівогою випитував, чи покінчила ся вона.

Ми, мабуть, не богато мали й маємо таких щирих приятелів, якого мали в пок. Маркевичу. І се каже нам згадувати з особливим жалем про утрату сього доброго, сердечного чоловіка, котрого память довго жива буде серед тої суспільности, серед якої він обертав ся, й тих людей, що мали нагоду стрічати ся з ним. Вона повинна жити і в нашім Товаристві.

У Львові 4 (17)/IX 1903.

М. Грушевський.

ПРЕДТЕЧА УНІЇ.

Критично-історична студия.

Написав

Олександр Сушко.

V.

Як я вже запримітив — детайлїчних автентичних відомостий про львівську митрополїтальну школу — не маємо. Одначе маємо документ, що — хто зна́ — чи і не є справдїшним розкладом наук згаданої школи.

Говорячи про львівську школу — годї не звернути уваги на одно незвичайно рідке, а одначе дуже важне писаннє Бенедикта п. з. „Benedicti Herbesti Neapolitani, Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio. Ex qua omnes scholarum rectores, omnes etiam paedagogi, rectam in formandis pueris methodum petere possunt“. (Cracoviae, In Officina Matthaei Siebeneycher, Anno, MDLIX) [1]). Звісний історик польської лїтератури, д. Хмельовский, називає отсю невеличку Гербестову брошурку — першим сього рода в Польщі йому звісним памятником [2]). І справдї воно так.

Ґенеза отсього Гербестового писання, що було заразом його першою лїтературною, друкованою працею, така [3]):

---

[1]) Доволї рідка брошурка. Є в бібліотецї ім. Оссолїньских п. ч. 5710, стр. 1—16.

[2]) Chmielowski Piotr, Dziesięć lat z dziejów wychowania w Polsce XVI wieku. — Bluszcz, Warszawa, r. 1877.

[3]) Ми знаємо, що Гербест дав себе пізнати львівським горожанам вже около 1550 р. „carmine rudi et impolito, literulis etiam incultis

Се було в другій половині 1559 р... Уже пятий рік минав, як Бенедикт після свого повороту зі Львова (1553 р.) учив в краківській школі apud S. Mariae templum, а з початком 1559 р. викладав вже навить на краківськім унїверситетї, коли в тім запросив його, славного вже тоді педаґоґа, новоіменований ґнезненський арцибіскуп і примас Ян Пшерембский на управителя ново заснованої арцибіскупської школи в Скерневицях[1]).

Не радо пращав Бенедикт краківську школу. Таж йому тут уплило тілько літ, він так щиро віддав ся вихованю порученої йому молодіжи. І здавалось йому, що він саме в середині хорошо зачатого діла мусить кидати свою стійку, здавалось йому, що йому не судило ся доконати сього, що постановив й чого підняв ся.

„Non licuit ergo, жалив ся Бенедикт, quod statueram apud vos perficere, non licuit puerorum institutioni vigilantia nostra consulere“[2]). Ось і пише він на прощанне Кракова свій статут, чи там розклад-плян наук для краківської школи при костелї Марії.

Була се основна реформа. „Eam namque Scholam apud vos reperi, in qua summam confusionem videas: cum non sicut gymnasii praefectus velit, sed sicut imperitis[3]) parentibus placet eorundem filii docentur“. Оттакі були відносини в краківській школї. Що отже Гербестова реформа була на часї — про се шкода й говорити. Та тут нам одно впадає передовсїм в вічі, вражають нас головно отсї слова Бенедикта: „Scholasticam enim prouinciam nouem annos administrans, quicquid vsu edoctus sum, in schola praesertim Leopoliensi, describo: et quo pacto iuuentus, in Sarmatia nostra praesertim, commode formari possit, quantum assequebar hucusque, vos celare nolo[4]).

---

ad amicos datis“, значить вже тоді зраджував письменський хист. На жаль се все затратилось безповоротно, як взагалї чимало із Гербестових писань. — Гл. B. Herbesti Neap. Oratiuncula, Qua cum scholasticam deponeret prouinciam, Leopoliensis Senatus in Literariam Remp. promerita praedicabat. Ч. бібл. ім Оссол. 5714, стр. 168.

1) Про се докладнїйше – низше.

2) Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio. Epistola dedicatoria.

3) Ibidem.

4) Ibidem.

Так отже бачимо, що Бенедикт хотів завести в краківській школї той самий лад, який завдяки його горячим заходам був також і у львівській митрополїтальній школї, та який і заховав ся аж до наших часів — у згаданій Гербестовій брошурі. Бо в иньшім разї — що значили би сесї слова Бенедикта: „quicquid vsu edoctus sum, in schola praesertim Leopoliensi“?

По нашій думцї — заведенєм свого пляну зробив Бенедикт Гербест у львівській митрополїтальній школї важний зворот до лїпшого. На передодню його приходу — львівська школа була занедбана зовсїм: і що іно молоденький краківський бакалавр з'умів двигнути її в ряд лїпших краєвих шкільних інституций.

Як занедбана була львівська школа перед 1550 р. — про се сьвідчить між иньшим й се, що перший рік свого побуту у Львові мусїв молоденький Бенедикт сам один дбати про все. Розуміє ть ся — се була праця не мала та для двайцятьлїтнього молодця рішучо за велика[1]). Завдяки горячим заходам нового, усїм симпатичного учителя число учеників зростало з дня на день, а через те давала себе відчувати дуже пекучо потреба нових учительських сил. І саме тодї, коли Бенедикт Гербест під тягарем безконечних занять уже упадав, — додали йому львівські райцї до помочи двох визначних педаґоґів[2]), які вже не лише стали його горячими помічниками, але й навязали з ним найсердечнїйші дружні зносини.

Були ними звісний латинсько-польський поет Григорий Віґілянций та Андрій Барґель, — оба родом зі Самбора, оба досмертні приятелї Бенедикта[3]).

---

[1]) По словам Бенедикта — були се занятя.. „quibusiam pene confectus eram...“

[2]) На основі згаданої вже угоди між капітулою а райцями з р. 1514 було обовязком управителя утримувати собі (за свої гроші) одного помічника зі степенем бакалавра. Як бачимо — Гербест поставив свою школу так високо, що потребував аж двох помічників учителїв. — При тій нагоді звертаю увагу на замітки д. Гека (op. cit., стр. 46).

[3]) Ось як говорив про се Бенедикт на пращанню — звертаючись до школярів.

„Hic unus (майстер Шимон — гл. низше), pueri, suasor et autor fuit cum Alberto Smigelino, nostro amico, et tertia quodam ciue honesto, ut quod antehac ne optare quidem audebam, nobis, imo mihi uobiscum datum esse cerneritis. Datus est nanque uobis Gregorius, qui cum ego communem uitam fere biennium

Першим і найважнійшим услівєм хосенного вихованя шкільної молодіжи — вважав Гербест поділ школярів на кляси[1]) (чого в краківській школї при костелї Марії мабуть не було propter summam confusionem[2]); провід кляс мав бути в руках окремих учителїв. Кляс тих було у Львові три (primani, secundani i tertiani), як також трьох учителїв[3]).

agens non solum in quo uera amicitia consistat agnoui, sed laborum etiam meorum quibus iam pene confectus eram socium fidelem habui. Quod autem et Andream eiusdem cum Gregorio patriae filium, nobis adiunxeramus, id uos partim amicitiae nostrae, partim maiori uestro in bonis artibus progressui, partim constanti Senatus gratitudini ascribere oportet, praecipua tamen causa fuit Senatus gratitudo". B. H. N, Orationis Ciceronianae, quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio... Cracoviae, 1560, стр. 165, 166.

З наведених слів можна вносити, що з Андрієм Барґелем знав ся наш Бенедикт вже й перед 1551 р., а навить вже тодї жив з ним в дружбі.

Нема також найменшого сумнїву, що Григорий зі Самбора прийшов до Львова не 1550, а 1551 року, значить не учив разом з Бенедиктом Гербестом три роки, як згідно голосять польські учені, а був з ним разом лише два останні лїта. [Не згадую вже старших — наведу лишень ось такі поваги, як Вішневский, Моравский та вкінци і біоґрафа Григория Віґілянция, Туркавского Гл. Turkawski Marceli: Życie i dzieła Grzegorza Wigilancyusza, Samborczyka, poety łacińsko-polskiego XVI wieku. Sprawozdanie dyrekcyi c. k. realnego i wyższego gimnazyum w Kołomyi za r. szk. 1878, Kołomyja, 1878, стр. 18].— Годить ся запримітити вкінци, що Григория зі Самбора запросив Гербест до Львова листовно. Саме тодї (1551 р.) перебував поет в Перемишли, де займав становище ректора тамошньої школи (лїцея). Про запросини до Львова пише Віґілянций в однїй із своїх елеґій так: „Inde Leoninam scriptis allectus in urbem, gessi Gymnasii munia prima sui..." Пор. цїнну збірку Віґілянциєвих писань в бібліотецї ім. Оссолїнських п. ч. 14906, карта 24, обор. (непаґ.).

1) „In formanda igitur iuuentute, qui cum laude et dignitate uersari uolunt, discipulos in certas classes distribuant..." Ibidem.

2) Прошу порівнати також отсей висказ Гербеста: „Illud modo vestram postulabit autoritatem (говорить до краківських сенаторів), ut nonnisi per rectoris scholae manus, pueri docendi praeceptoribus committantur, in classesque certas, quemadmodum admonebo, distribuantur". Ibidem.

3) Пор. Finkel, op. cit., стр. 8. Також: Heck, op. cit., стр. 48.

Поминувши елєментарне вправлюванє школярів в читаню, складаню силяб і слів — основою Гербестового порядку був тиждневий розклад науки. На кождий день тиждня були визначені певні предмети, що повтарялись таким самим порядком кождого тиждня, з тою хиба ріжницею, що одного тиждня читали школярі лишень Ціцерона, а другого лишень Верґіля, та місто сінтакси учили ся прозодиї[1]).

Наука починала ся в недїлю (а також в сьвята) проповідию; побіч того пояснювано якесь апостольське посланіє (Epistola canonica)[2]). По полудни інтерпретовано Евангеліє по польськи (а в Кракові також по нїмецьки), а опісля читали певну частину чи то якого грецького посланія, чи Евангелія. Цїлий ранок понедїлка був виповнений грецькою ґраматикою (етімольоґія, сінтакса і прозодія). По обідї — читали годину Ціцерона, далї школярі годину приготовлялись, а після сього пояснювали прочитану лекцию по польськи (в Кракові також по нїмецьки). Так тодї, як і в дома вечером треба було лекцию переписати, при чім важнїйше було, щоб написати хорошо, нїж богато[3]). Ві вторник, середу, четвер і пятницю — пополуднева наука була така сама, рано — маленькі зміни[4]). В суботу рано учителї перепитували школярів з тих місць Ціцерона, які в протягу цїлого тиждня треба було вивчити на память, по тім слїдувала година музики, а опісля — на місце ґраматики — читанє Езопа та переповіданє його мовою латинською і польською. На конець вияснювано Ціцерона: „talis namque uarietas (ut me docuit experientia) non obruit ingenia, sed reficit". Пополудне посьвячене було виключно арітметиції[5]).

Крім того кождого понедїлка писали школярі короткий а хороший польський лист, переводили його опісля на мову латинську, а в пятницю давали учителям до поправи. Також

---

[1]) Cracoviensis Scholae, apud S. Mariae templum, Institutio, Posterioris hebdomadae, omnes dies.

[2]) „Matutinum diei dominici tempus, ut et aliorum festorum, a publica lectione liberum esse potest Cracoviae". Ibidem, Prioris hebdomadae, Dies Dominicus. — Значить де инде було инакше.

[3]) Ibidem, feria II.

[4]) Ibidem, feria III, IV, V, et VI.

[5]) Ibidem, Sabbatom.

для вправи подавано ученикам якесь блискуче місце, sententiam insignem, — до переводу на мову латинську, або й навить на грецьку. Ті, що запізнали ся вже близше з прозодиєю, могли вже писати навить — стихи (!) [1]).

Важними школярськими вправами були також т. зв. disputationes scholasticae [2]). Отсї диспути відбувались все в присутности учителя (altero his assistente Baccalaureo). Порядок був такий: в неділю спорили ученики над всїма частями грецької ґраматики, в понеділок над ортоґрафією, ві вторник над прозодиєю, в середу над етімольоґією, в четвер над сінтаксою, а в пятницю — linguae Latinae phrases [3]).

В кінци — по думцї Гербеста — було дуже хосенним відгравати в певні хвилї року латинські комедиї та виголошувати латинські деклямациї. Через се вчать ся школярі і поправного виголошуваня і заправлюють ся до сьміливих виступів на публичних зібранях [4]). І се був — вже найвисший степень образованя в школах такого типу, як ось львівська митрополітальна. На місце ґраматики слїдувала діялектика, а навіть реторика та „pueriles disputationes, de iisdem artibus“. Тут одначе додає сейчас Бенедикт значучо, що се повинно відбувати ся так, „ut semper meminerimus, nos esse praefectos scholarum, ex quibus Grammatica nunquam omnino exire debet“ [5]).

Оттакий то розклад наук завів наш Бенедикт у Львові. На одного — була се рішучо за велика праця, тому то й Гербест вважав конечним мати префектови до помочи ще двох ба-

---

1) Ibidem, De Stylo Exercendo

2) Ibidem.

3) Ibidem.

4) „Denique plurimum conducere pueris expertus sum, si statutis anni temporibus, Latinas Comoedias egerint. Ex his namque et rectam pronunciationem discent, et publicum postea locum nullatenus extimescent. His autem si publicae accedant Declamationes, tanto melius animos discendi cupidos subleuxuerimus“. — Ibidem, Comaediae et Declamationes. — Пор. теж Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 133.

5) Ibidem. — Які ще иньші були занятя школярів — гл. Thomae Pirawski, Relatio status Almae Archidioccesis Leopoliensis, edidit Cornelius Julius Heck, Leopoli, 1883, стр. 90, 91, — Heck, Życie Zimorowiczów, op. cit., стр. 48.

калаврів. Крім того тих учеників, які в науці не могли дорівнати прочим своїм товаришам, привчовували чільнїйші школярі [1]).

VI.

Так отже бачимо, що львівська митрополїтальна школа була тодї висшою шкільною інституцією, якою утрималась правдоподібно аж до кінця XVI в., коли около 1590 р., за ректорату Яна Урсина, стрічаємо ще той самий Гербестів устав [2]). Було се виключно заслугою молоденького Бенедикта Ґербеста.

Та вжеж трилїтний побут Бенедикта у Львові замітний та важний в історії тодїшного Львова ще одним. Фантаст-гуманїст в найкрасшім розуміню слова приніс він з краківської Академії все те, до чого лише лягла його горяча молода душа, приніс львівським прихильникам штук і наук чарівні дарунки: новий сьвітогляд. Та нові ідеї не були у Львові дуже „новими“, тому то й приняли його тут отвертими раменами [3]). Прихильник клясичнього сьвіта — вподобав ся всім від разу. І коли одушевлений двайцятьлїтний бакалавр уряджував у Львові публичні латинські декламациї, тодї часто лучало ся таке, що неодин із львівських купців-меценатів, одушевлений чудовою красою латинської музи, з надмірної втїхи — прослезив ся... [4])

---

[1]) Ibidem. — На отсю брошурку Гербеста звернув вже належну увагу та відповідно оцїнив д. Харламнович, Западнорусскія православныя школы, op. cit., стр. 17—20. — Йохер подає її докладний зміст: Jocher Adam, Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie, Wilno, 1840 (—1857), т. I, стр. 340, 341. Нр. 1594.

[2]) Порівнай: Finkel, op. cit., стр. 10. — Харламнович, op. cit., стр. 20.

[3]) „Solent autem alii, Senatores, in tam arduis rebus quid facto sit opus dispicientes, cunctari; at nos primo nostro in Senatum ingressu, obuiis (quod aiunt) manibus et ulnis operam nobis delatam excepistis, mihique ilicet uestrae scholae gubernacula concessistis, tradidistis, commendastis...“ Orationis Ciceronianae... ad Quirites.. Explicatio... (op. cit), стр. 168.

[4]) Таким публичним виступам залюбки придивляли ся та прислухали ся львівські горожане:

Оттаким то чином побут Бенедикта Гербеста у Львові має в істориї митрополїтальної школи велике значіннє. Він двигнув її на становище висшого шкільного закладу, надав її блеску та слави та влив в неї животворного духа гуманїзму. І коли в зараню гуманїзму — за житя арцибіскупа Ґжеґожа з Санока — сходили у Львові перші його проміння — так не минуло ще одно столїтє, а наді Львовом сьвітило вже ясно сонце відродження, що під його лучами топили ся останнї леди середновічної мертвеччини [1]).

Чи по иньших кольонїях краківської Академиї так само було? Правдоподібно... З всякою певностю було так само там, де вчили такі маґістри, як Бенедикт, що з таким запалом та з таким закоханнєм розчитувались в латинських та грецьких клясиках, як він...

Яка була фреквенция у львівській школї, на се не легко відповісти. Мабуть школярів було не мало коли наш Бенедикт говорить про труди, „quibus iam pene confectus erat...“ та коли

„Vidimus enim nos, vidimus“, — говорив Гербест, — „Senatores, quanta cum animi alacritate, quanto cum audiendi feruore, tum ad Comoedias Latinas audiendas. tum ad publicas Declamationes auscultandas, urbis huius incolae conveniebant. Hoc autem eo maiori praeconio dignum est, quod etiam illos, qui Romanum uix primis (ut dicitur) labris sermonem attigerunt, Comoediarum spectatores habebamus. — Ibidem, стр. 164.

„Quoties tibi, Hieronyme (Запала, львівський патриций), publicae quaedam fabulae et Declamationes, profluentes in theatro lacrymas excusserunt?“ — Ibidem, стр. 165. — Про рід Запалів гляди: Łoziński Władysław, Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku, We Lwowie, 1892, стр. 68, 69. З д. Геком не полємізую: він говорить надто загально. Пригадаю лишень, що по пляну Б. Гербеста комедиї і декляманиї мали відбуватись „statutis anni temporibus“. (Пор. Heck, Życie i dzieła Zimorowiczów, op. cit., стр. 49, 50).

[1]) Finkel, op. cit., стр. 10. Говорячи про львівську митрополїтальну школу у Львові — годї минути мовчанкою виводи д. Гека... (Życie i dzieła Zimorowiczów, op. cit.). Стоїть він на зовсїм противнім становищі. По його думцї „o nauce na szerszą skalę prowadzonej“ в митрополїтальній школї — не може бути й бесїди... стр. 49. І взагалї — по думцї ш. ученого — „просьвіта загалу, не числячи одиниць, була у Львові зовсїм не велика“ (стр. 44). — Певна річ — переціньовати не лишень стан осьвіти загалу, але й рівень львівської митрополїтальної школи — годї.. Що одначе ш. учений пішов в своїм

показала ся конечність дати Бенедиктови в підмогу ще двох бакалаврів. В більшій части львівськими школярями були сини тамошних таки купців-патрициїв, які радо давали їх на науку учителеви-гуманїстови.

Труд своїх учителїв нагороджували Львовяни гідно, — бодай нам не довело ся стрінути у писаннях Гербеста ніяких жалїв. На се винагороджене складали ся між иньшим оплати батьків школярів — т. зв. didactra [1].

осуді троха за далеко — се річ певна... Правда — полемізувати з д. Геком забрало би богато місця, та тут я згадаю лишень се, що на осуд д. Гека вплинув найбільше — блеск єзуїтської колеґії. Очевидна річ — в порівнаню з єзуїтським інститутом — митрополїтальна школа блїдне... Про конкуренцию вже й не згадую: народини єзуїтської колеґії не лишень у Львові, але й по иньших містах, були все засудом смерти для иньших шкільних інститутів. Се річ звісна. Зрештою дані зібрані самим д. Геком сьвідчать против нього... Аджеж він сам признає, що свої школи мали і католики і Вірмени і Русини (стр. 44—52), а звісна річ, що сини львівських дуків виїздили на науку і загряницю... Правда — я не перечу, що домашне шкільництво не було так дуже сьвітле, але-ж бо на Заходї теж не було так дуже відрадно... Що до митрополїтальної школи, я позволю собі запримітити, що д. Гек має на думцї передовсїм вік XVII, коли то справдї ся школа підупала вже таки дуже (ш. автор опираєть ся головно на Піравскім, отже намятцї з XVII в. — 1615 р.). Всеж таки сього годї заперечити, що митрополїтальна школа мала і хвилї розцьвіту. Добою такого розцьвіту був як раз час Гербестового учительовання (та про се не знає ш. автор просто нїчого. Пор. нпр. стр. 47 і 49). — Вкінци зверну увагу ш. автора на се, що Урсин в передмові до своєї граматики зовсїм не жалуєть ся на „przykrości, których doznał z powodu chęci wprowadzenia nauki języka greckiego (?!)" — д. Гек хибно зрозумів відповідні уступи у Вішневского (H. L. P., VI, стр. 132), а радше у Ходинецкого ((Historya stołecznego królestwa Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa, Львів, 1865 (вид. II), стр. 428.

[1]) „Etsi nanque ex iis, quae parentes discipulorum solvere debent didactris, non deest honestum praeceptoribus praemium..." Orationis Ciceronianae... ad Quirites... Explicatio (op. cit.), стор. 166. Инакше було в Кракові. Та про се низше. Все ж таки запримічає Гербест, що се „honestum praemium" нераз „a plerisque sic exigitur, non dicam, extorqueretur, ut uel una ratio, a tolerandis sane molestis laboribus animos multorum auocaret, nisi tibi aeternum, quod coelitus expectandum est, praemium, ob oculos saepe versetur" (Ibidem, стр. 166, 167. — Низше ми побачимо, що сей саркастичний зворот любив Бенедикт повтаряти частїйше). — Зрештою які були иньші доходи управителя митрополїтальної школи — гл. Heck, op cit., стр. 46. — Також:

За час свого трилітного побуту у Львові з'єднав собі Бенедикт між львівськими горожанами найбільші симпатиї та правдиве поважаннє. Цінили вони в нім так його глубоку науку та неудаване замилуваннє в латинських та грецьких клясиках, як і його шляхотну вдачу та ту серіозність, з якою двайцятьлітний молодик глядів на свій учительський завід. І радо та сердечно гостили вони його у своїх розкішних теремах, о чім з вдячностю згадував опісля нераз наш Бенедикт [1]).

Та вжеж найтїснїйші взаємини лучили Гербеста зі звісним та в тодїшнім Львові загально поважаним майстром Шимоном Бжезїньским [2]).

Майстер Шимон се тип сучасного глубоко образованого „батька“ міста. Сам знаменитий знаток та любитель клясичної лїтератури — він залюбки окружав ся поетами, ученими та артистами так, що його дім був тодї справдї осередком умового житя, збірним місцем усеї львівської інтелїґенциї [3]).

Relatio Status Almae Archidioec. Leop., op. cit., стр. 90. — Д. Гек каже, що управитель зі своїх доходів не міг вижити (ibid.). — По моїй думцї так дуже зле воно не було. Правда — з тих доходів, які вичисляє Піравский (вік XVII), а за ним д. Гек, управитель митрополїтальної школи не міг би вижити. Та я думаю, що найважнїйшим жерелом його доходу були як раз сї „незвісні“ didactra, які згадує Гербест, називаючи їх „honestum praemium“. Иньшого жерела своїх доходів — Гербест не згадує, а сього легковажити годї.

1) Більше про львівські міщансько-богацькі роди, серед яких довело ся Бенедиктови прожити майже три роки — гляди: Łoziński Władysław: Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. We Lwowie, 1892.

2) Майстер Шимон з Бжезїн — се батько звісного поети Шимона Шимоновича. Чим він був для молоденького Бенедикта можна наглядно бачити зі слів самого Гербеста. „De Simone magistro, Consule omni memoria dignissimo tacere quam pauca dicere praestat: propterea quod secundum Deum, huic uni maxime, quicquid ex me commodorum discipuli cepistis (si modo aliquid cepistis) velim uos acceptum referre. Sic enim ille (uera fateri liceat) sic inquam ille quae in rem vestram esse nouerat, ad ea me incitare, ac ueluti inuitum reluctantemque sua prudente eloquentia, et eloquente prudentia impellere solebat, ut saxum non hominem diceres, quem in pijssimo instituto suauiloquentia hominis non obfirmauerit...“ Orationis Ciceronianae... ad Quirites... Explicatio (op. cit.), стр. 166.

3) Гляди: Łoziński, op. cit., 216, 222.

Отсей то майстер Шимон заопікував ся сердечно молодим Бенедиктом, служив йому радо розумною радою та нераз піддавав йому сьвітлі гадки що до реформи порученої йому школи. А був він так вимовний, що своїми медоточивими словами порушив би не то чоловіка, а бездушний камінь: нічо не могло опертись його вомовним та розумним радам[1]).

І високо цінив наш Бенедикт його думку та з сердечною вдячностю згадував по літах його імя...

В неменшій дружбі жив також Гербест з львівськими канонїками[2]). Одначе коли його щирий помічник та сердечний приятель, веселий Григорий зі Самбора, осьпівував опісля зовсім не сумні пировання в товаристві не менше як він веселих львівських канонїків (як Яна Тшцяни та Станїслава Кнота), так знова статочний Бенедикт величав їх щирі з ним зносини та дякував їм за се, що вони радо відступали на публичні виступи школярів свої комнати та нераз були ласкаві ущасливити їх своєю присутностю[3]).

Чи се тому, що отсе був перший важний момент в тій добі людського житя, коли то молодик вийшовши в сьвіт — роз-

---

1) Не без того, щоб Бенедикт не користав також з цінної бібліотеки Ш. Бжезїньского... Пор.: Ioannis Vrsini Leopolien., methodicae Grammaticae libri qvatvor, Leopoli. Ex Officina Matthiae Gatuolini. 1592. (ч. бібл. ім. Оссол. 17.750). — В передмові інтересні подробиці (Присьвячена як раз Шимонови з Бжезїн).

2) „Illud uero mihi uel maximum uideri debet, quod fere totum hoc triennium, summa quadam familiaritate me uobiscum uti satis humaniter permisistis". — Orationis Ciceronianae... ad Quirites... Explicatio... (op. cit.), стр. 172.

3) „Non enim paruum hoc officium fuisse duco, quod domum uestram puerili in literis exercitationi, quamdocunque uolebamus non modo alacriter concessistis, sed uestra quoque praesentia huius modi sdudia iuuenum semper exornastis, atque approbastis..." Ibidem. — Прошу порівнати отсї слова професора Фінкля:

„Nie posiadamy wprawdzie o szkole metropolitalnej lwowskiej szczegółowych wiadomości..., ale to wiemy, że przeniosła się z dawnego budynku do domu kapitulnego obok kaplicy ogrojcowej, gdie pod okiem kanonika-scholastyka odbywały się lekcye..." (??) (Finkel, op. cit., стр. 8).

глядаєть ся наоколо, щоб розпочати нове житє, — стає мущиною, чи може наслїдком иньших обставин, досить, що пôбут Бенедикта Гербеста у Львові в перших трьох лїтах пятьдесятих років (1550—1553) — се один із найважнійших моментів його житя, що зробив на молоду душу велике та трівке враженнє. Молоденький, заледви двайцятьлїтний молодик, — опинив ся нечайно Бенедикт на важнім та відвічальнім становищі ректора митрополїтальної школи, серед зовсїм нових обставин та нових людий. Із вложеного на нього обовязку — вивязуєть ся він як найкрасше... Та побіч того він пильно сьлїдить тамошні социяльні відносини, придивляєть ся бачним оком польсько-руським взаєминам, шукає та шпирає у львівських городських актах[1]), — і в молодій голові ворушить ся сьмілива гадка... Та поки що — ще не пора... У відповідний час він з нею виступить!

І кілько разів не згадував він опісля з сердечною тугою тих молодечих хвиль, які йому тут уплили, кілько разів не любив він по тім завитати в гостинні львівськї мури...

VII.

Зложивши відзнаки своєї дотеперішньої гідности та власти на руки славетних добродіїв конзулїв — завитав Бенедикт Гербест весною 1553 р. до Кракова[2]).

„Bona etenim fide uobis polliceor, me ubicunque locorum fuero, et quantum ingenii nostri uires permiserint, honori uerstro, uestrorum liberorum commodi uestraeque totius

---

[1]) Wypisanie drogi.

[2]) Цїкаве — які то були тоті „відзнаки“... Ось якими словами кінчив Бенедикт свою пращальну мову:

„Quod superesse uidetur, reuerendi Patres, lectissimique Senatores, scholasticam eius gymnasii prouinciam, insigniaque eius uirgam atque ferulam, coram uobis qui commiseratis, depono, atque alii deinceps commendanda, in uestras manus reddo“. B. Herbesti Neapo Oratiuncula: qua cum scholasticam deponeret prouinciam Leopoliensis Senatus in Literariam Remp. promerita praedicabat, стор. 173. [Orationis Ciceronianae, quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio].

Reip. dignitati semper seruiturum...“ Ось такими словами попращав він столицю галицької України [1]).

Жаль було йому Львова... Та вжеж тут вікувати було годі... Його манила до себе краківська Академия. „Cracoviensis Academiae desiderium“! [2]) — отсе був головний мотив Гербестового повороту. „Animus hic... meus aliud uitae genus exoptat, alio me uel inuitum trahit...“ [3])

На самім вступі стрінула Бенедикта в Кракові чимала честь: йому признано тепер ступінь маґістра.

Мрії молодого Гербеста почали здійстнювати ся... Від разу зближив ся він до поважаного кружка краківських учених, які радо бачили його між собою, надіючи ся мати в нім незабаром здібного товариша-співробітника. Опіка людий науки була для нього справді благодатною росою. Він розчитуєть ся в грецьких та латинських клясиках, студиює з невимовним одушевленєм улюбленого Ціцерона та — приготовляєть ся до публичних викладів... Будущина заповідалась Бенедиктови — як найкрасше [4]).

---

[1]) Ibidem, стр. 171. — Зайвим буде додавати, що помиляєть ся д. Моравский, коли каже, що Гербеста покликано до Кракова около 1555 р. K. Morawski: Jakóba Górskiego życie i pisma. Rozprawy Akademii umiejętności, wydział filologiczny, serya II, tom II, W Krakowie, 1893, стр. 257. Також того-ж: Andrzej Patrycy Nidecki, op. cit., стр. 94.

[2]) Ibidem, стр. 170.

[3]) Ibidem. — У Львові з'єднав собі Бенедикт загальну любов і поважаннє. Львівські патриції дуже нерадо звільняли свого талановитого ректора з його становища. Сердега Гербест добре научив ся, заки переконав добродушних міщухів, що йому у Львові годі довше затримуватись.

[4]) Про се читаємо у Вішнєвского таке: „Вернувши до Кракова, де в р. 1550 (?!) його неприсутного (!) примістили „більші колеґи“ в колеґії меншій, віддав ся цілий ретериці і в академиї викладав листи Ціцерона і мову його „ad Quirites“. Невдовзі... став ректором школи Марії...“ — Рішучо — Гербест не мав щастя у польських учених... Згадують вони вправді його від часу до часу, та згадки ті — не лише що мікроскопійно малі, та ще до того — так баламутні, що виходить у них таке, що що слово — то похибка.. — Із оповідання Вішнєвского виходило-б, неначе-б Гербест після свого повороту зі Львова (1553 р.) викладав якийсь час на університеті, а опісля аж став ректором школи Марії. Така одначе думка — незгідна з правдою. Передовсім не уля-

Але тим часом треба було подумати — про насущний... Бо коли навить старші професори краківської Академиї мусїли заробляти на прожиток приватними лекциями [1]) — то що ж вже й говорити про бездомного маґістра, який не мав вже просто ніяких средств до житя?

Щоби не вмерти з голоду — Гербест одним словом мусїв про се подумати. Річ природна: — членом „колеґії меншої" його тодї ще не заіменовано [2]), тим більше отже й під ту пору не могло бути й бесїди про яке таке материяльне забезпеченє.

гає найменшому сумнївови, що управителем марійської школи став Бенедикт зараз в короткім часї після повороту зі Львова. Знаємо теж, що листів Ціцерона не міг він викладати нї перед тим, нї підчас того — з тої простої причини, що перед 1559 р. Гербест рішучо не викладав. Правда — він знав, яка жде його доля, тому то вже заздалегідь приготовляв ся до професорської дїяльности („Me siquidem aliam rem curante, me publicae lectioni legendae intento, ecce a vobis nuncius venit..." B. Herbesti orativncula, qua in deponenda apud S. Mariam schola, Cracouiensi senatui gratias agere uolebat, стр. 21, 22) — одначе нема найменшого сумнїву, що згадувані Вішневским листи Ціцерона викладав Бенедикт аж 1559 р., в лїтному півроцї. — Прошу порівнати: Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 149, 150. — B. Herbesti: Orationis Ciceronianae quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio. 1560, б. м. д., стр. 7, 8, 17, 158. — Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis, pars I (1487—1563) editionem curavit (ex codice manuscripto) Dr. Wladislaus Wisłocki. Cracoviae, 1886, стр 332.

[1]) B. Herbesti: M. Tvllii Ciceronis vita... (ч. бібл. ім. Оссол., 5712), Epistola dedicatoria. — Ширше про се — низше.

[2]) Чи Бенедикта Гербеста приміщено в „колеґії меншій" ще 1550 р. — в тім позволимо собі дуже сумнїватись... Згадує про се Вішневский — та на якій підставі — не знаємо. Врештою прошу порівнати писаннє Гербеста п. з.: M. Tullii Ciceronis Epistolarum libri IIII... Cracoviae 1561. В присьвятї дякує Гербест професорам колеґії більшої за се, що невважаючи на його довшу неприсутність (був тодї в Скерневицях...) не вичеркнули його з лїсти членів колеґії меншої. Чи не отся то звістка здурила Вішневского, що сю подію відносить аж до 1550 р.? По моїй думцї — так. [Wiszniewski, Historya literatury polskiej, т. VI, Kraków, 1844, стр. 149].

Як я вже в горі зазначив (пор. стр. 58, 59) — воно доволї трудно означити з всякою точностю, коли як раз осягнув Гербест ступінь маґістра. Я зверну увагу на се, що промоцийна книга докторів, маґістрів і бакалаврів, які сї наукові ступенї отримали в краківськім унїверситетї між 1542 а 1560 рр., — затратила ся. Гл. Muczkowski Josephus: Statuta nec non liber pro-

Правда — ступінь маґістра давав йому на краківському університеті певні привілеї, та вжеж ніде правди діти — жити із тих привілеїв не було можна ніяк. — Кождий, хто лишень став маґістром (magister artium liberalium) міг вже на артистичнім виділї на основі статутів ще з XV в. викладати з катедри та брати участь в т. зв. суботнїшних звичайних актах або публичнїх диспутах (sabbativos actus ordinarios seu disputationes publicas ingredi). Тому то звичайно було на краківськім університеті так, що хто лишень з бакалаврів осягнув ступінь маґістра, міг зараз засїдати сам на катедрі та викладати з неї як надзвичайний маґістер (magister extraneus non de facultate). Що йно по кількох роках переходив в члени колеґії меншої (collegiatus Collegii minoris), а опісля й більшої (collegiatus Collegii maioris), що було вже верхом університетських почестий, після чого такий професор звичайно університет — кидав [1]). Не треба одначе забувати, що на яке таке утримане міг числити що йно член колеґії меншої [2]): — ma-

motionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagiellonica, ab anno 1402 ad annum 1819. Cracoviae, 1849, стр. 199—200. — Пор. теж: Dr. Władysław Wisłocki, O wydawnictwie Liber diligentiarum..., Kraków, 1886, стр. 10.] — По моїй думцї ступінь маґістра осягнув Бенедикт в половинї 1553 р., коли то як раз така честь стрінула його приятеля і товариша, Ґжеґожа Віґілянция (зі Самбора). Про се більше гляди: Turkawski, Życie i dzieła Grzegorza Wigilancyusza Samborczyka, poety łacińsko-polskiego XVI w. — Sprawozdanie dyrekcyi c. k. realnego i wyższego gimnazyum w Kołomyi na r. szk. 1878. Kołomyja, 1878 — стр. 19, 20. — Також: Vigilantii Gregorii Samboritani Rutheni, Ecloga, Alexis, Pollux, et Castor... Cracoviae, 1566 [ч. бібл. ім. Оссол. 14906], Ad Patres elegia II. — Підписано: Cracoviae, e Collegio Minori, pridie Nonas Julii, Anno Domini MDLIII (1553). Пор. іще мої замітки па стр. 58 і 59. Членом „колеґії меншої“ став Бенедикт рішучо аж 1560 р. Та про се — низше.

[1]) Гл. Wisłocki, O wydawnictwie Liber diligentiarum, op. cit. — Така практика — се одна із головних причин упадку краківської Академиї. Вже в 14-тім роцї житя можна було записати ся на артистичний факультет, після двох-трьох років осягнути ступінь бакалавра, а після дальших двох роках — маґістра. Таким робом 20-лїтний молодик міг вже засїдати на професорській катедрі, — щоби потім, саме в цьвітї житя та силї віку — кинути непоплатне становище на все! Ми побачимо, — що Гербест нарікав опісля на се не раз, та пішов одначе слїдом своїх попередників та сучасників.

[2]) Завданем професорів меншої колеґії було образоване академічної молодїжи в науках, що підготовляли їх до ріжних виділів. Так

gister extraneus — крім чести безплатного професора не мав більше нічого. Так було й з Бенедиктом Гербестом та тим поясняєть ся й се, що він волїв постарати ся радше о насущний, ніж в голодї та холодї викладати з унїверситетської катедри.

І справдї — незабаром бачимо вже Бенедикта Гербеста на становищі, яке хоч і не давало йому надто сьвітлого удержаня, — все ж таки давало йому спроможність жити не у глухих далеких кольонїях краківської Almae matris, а в самім центрі лїтературно-научного житя, саме в кружку краківської ученої громади.

Усе те завдячував Гербест нікому иньшому, а як раз кружкови тих учених, своїх добродїїв, що з гордостю глядїли на молоду силу, на свого талановитого ученика [1]).

отже менша колеґія була сїнями фільософічного видїлу, серединою між унїверситетом та школами парохіяльними. З початком XVI в. мала вже 14 професорів. З тих лишень 6 були зобовязані до певних сталих викладів. Про иньших годї щось певне сказати. Звичайно висилала їх Академия на керманичів своїх кольонїй, при чім одначе вони затримували своє місце в колеґії.

Muczkowski Józef: Mieszkania i postępowania uczniów krakowskich w wiekach dawniejszych. Kraków, 1842, стр. 13, 17, 18...

[1]) B. Herbesti N., Orationis Ciceronianae... ad Quirites... Explicatio. стр. 21, 22.

„Me siquidem aliam rem curante, me publicae lectioni legendae intento, ecce a uobis nuncius uenit, qui in lectissimum ordinis uestri consessum ita me induxit, ut post unius horae spacium, scholae uestrae praefectus, omnium uestrum calculis renunciarer. Non excidit mihi, quid Benedicto Cosmino (quem celebris huius Academiae lumen non immerito dixerimus) hac debeam in parte: non ignoro etiam quantum a me Melchior, ordinis praedicatorum dignissimus Prouincialis, sanctimonia uitae nemini secundus, de meque, ipso quam optime meritus, iure sibi suo debeat uendicare. Horum nanque duorum iudicio (quod ipsimet in Senatu fatebamini) in eo me loco, in quo uestris beneficiis hactenus fui, sine quaduis mora collocastis... Poteram sane mihi adiungere clarissimum Regni nostri Senatorem, Stanislaum Macieouium, qui die nostro Aristotelico, qualicunque mea (quam et uos audistis) oratiuncula, imo potius explicata Quaestione delectatus, certum se mihi Mecoenatem exhibere studebat. Quamuis autem non lateat me, plerosque tum doctissimos, tum grauissimos uiros meam apud uos causam egisse, quicquid tamen illi egerunt, me non rogante, me non curante, imo non omnia sciente ege-

Під конець того ж таки року (1553) був уже наш Бенедикт ректором краківської школи при костелї Діви Марії.

Schola apud S. Mariae templum — се колиска краківського унїверситету [1]). Початок її сягає XIII в. Вже тоді ріжнила ся вона багато від иньших мійських, парохіяльних шкіл, та в XVI в. була вже рішучо висшою шкільною інституциею, schola nobilium [2]). Звала ся вона так тому, що тут учили ся не лише сини краківських міщан, але і молоді шляхтичі, що приготовляли ся оттут до висших студий в академиях. Крім елементарних наук подавано тут ще так звані studia humaniora. Так отже відповідала вона менше більше теперішним латинським школам [3]).

От такої то школи став наш Бенедикт управителем. Було се не аби яке відзначенє, а то тим більше, що се становище старав ся дістати не один із Гербестових товаришів [4]). Та і тут щастє служило Бенедиктови. І хоч він і був чужинцем та не знав німецької мови — все таки йому, а нікому иньшому поручено провід scholae nobilium [5]). Безперечно — не мала в тім

---

runt. Nam Iacobus Gorscius (cuius in docenda iuuentute singularis quaedam diligentia apud hanc Academiam elucet) cum adhuc Leopoli manerem, pro nostro inter nos amore, honorificam apud quosdam uestrum de me facere solebat mentionem. Non minore etiam solicitudine tenebaris, Ioannes Leopolitane, qui e praeceptore fideli, in amicum fidelem mutatus, ex hoc Senatorum coetu quibusdam nescis quid magnum suauissima tua dictione de me pollicebaris...“

1) Про сю школу гляди невеличкий нарис проф. К. Мехежиньского п. з. „O szkole P. Maryi w Krakowie“ — в Збірнику п. з. „Zakłady Uniwersyteckie w Krakowie“. Kraków, 1864, стр. 1—11. — Тут запримітимо ще, що парохияльних шкіл було в Кракові вже в XV в. — 12 або й навить 14. — Muczkowski, Mieszkania i postępowania uczniów krakowskich, op cit., стр. 42. — Zalaszowski, Jus Regni Poloniae, вид. варш., 1741, т. I, стор. 421, lit. 21.

2) Ibidem, стр. 2, 9.

3) Ibidem, стр. 9.

4) B. Herbesti, Oratiuncvla, qua in deponenda apud S. Mariam schola, Cracouiensi Senatui gratias agere uolebat, стр. 18, 19...

5) „Agam tamen gratias, quantas potero, uel eo alacrius, quod omnes qui me hactenus norunt, maximopere mirabamur, cur praeter seruatam hic consuetudinem, alio in loco natus (!), Germanique sermonis ignarus, tam celebrem in locum ascenderim, si-

заслута впливових Гербестових добродіїв, як Якова Ґурского, тоді ще його сердечного приятеля, Яна Леополіти, „qui e praeceptore fideli, in amicum fidelem mutatus“, Бенедикта з Козьміна — того, що був „lumen Academiae“, та протоігумена Домініканів, Мельхіора [1]) — все ж таки нема найменшого сумніву, що Бенедикт поконав своїх соперників ще й тою славою визначного педаґоґа-управителя, яку з'єднав собі в часї свого трилїтнього учительовання у Львові. А годить ся піднести, що школа Діви Марії потрібувала тоді справді розумного та енерґічного проводу: вона була саме тоді в дуже нужденнім станї.

На передодню приходу Бенедикта Гербеста до Кракова, панувало в школї Діви Марії справдішне безголовє [2]). Міщухи-батьки школярів ґаздували в школї мов у своїх загородах, а бідолаха gymasii praefectus мусїв зносити усї їх примхи. Очевидна річ — так дальше бути не могло, сьому треба було доконче зарадити. Таж при такім способі ґаздованя школа, скорше чи пізнїйше, мусїла б звести ся на нїщо... А коли краківські райцї вручили провід своєї школи в руки молодого Бенедикта, — то треба признати, — що красшого вибору вони не могли зробити: красшого настоятеля в так критичній хвилї марійської школи над Гербеста не було.

Чи удало ся йому завести там який такий лад?

Коли зважимо, що провід школи Діви Марії спочивав в руках Бенедикта цїлих пять лїт з накладом (1553—1559) [3]),

---

mulque caeteris, plus sane meipso ad hoc aspirantibus, petitam ueluti palmam praeripueram... Ibidem, стр. 19.

[1]) Ibidem. Як висше.

[2]) Ось як говорив Бенедикт до краківських сенаторів 1559 р., пращаючи вже школу при костелї Д. Марії:

„Eam namque Scholam apud vos reperi in qua summam confusionem videas, cum non sicut gymnasii praefectus velit, sed sicut imperitis parentibus placet, eorundem filii docentur...“ Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio, Cracoviae, A. 1559. — Epistola dedicatoria.

[3]) „Scholasticam enim prouinciam nouem annos administrans...“ і т. д. (Ibidem) писав Бенедикт 1559 р. Виходить, що у Львові учив Гербест три роки, а в Кракові шість. — Порівнай ще: B. Herbesti N., Orationis Ciceronianae, quam ad Ouirites... habuit, Explicatio (op. cit.), стр. 21, 22. — Franciscus Richar-

то мусимо признати, що через так довгий час чейже можна було завести там нові, основні порядки, перевести радикальні реформи та так двигнути її з занепаду, — а одначе ніде правди діти — тим разом Гербестови реформа не удалась. І хоч проф. Мехежиньский догадуєть ся, що — без сумніву — не аби як цвила тоді краківська школа Панни Марії, коли її провідниками були такі Гербести та Віґілянциї, — всеж тяки нам приходить ся твердити щось зовсім противне...[1])

Яка була сьому причина?

Перша і найважнійша трудність, яку Бенедикт Гербест мав до побореня, — був упір та пуста зарозумілість краківських міщан... Вони привикли були вважати школу своєю власністю, до якої вони мали беззглядне та безгранична право; — без їх догляду та їх „цінних" рад — вона б не могла гаразд розвивати ся, а її провідник чи там ректор мав так учити, як „узнають" за відповідне славетні панове міщани...[2]) Ні! краківське міщаньство зовсім не було подібне до львівських прихильників муз і ґраций, які з неудаваним поважаннєм гляділи на молодого вихованця краківської Академиї...

Другою не менше важною причиною Гербестової неудачі — було лихе ремунероване учительських сил[3]). І коли у Львові — міг Бенедикт propter honestum praemium віддати ся зовсім обновленю порученої йому школи, так знова годї було вимагати

---

dus Goezius, Otium Varsaviense in selectis ex historia litteraria Poloniae argumentis explicandia insumptum, Wratislaviae, 1758. [ч. бібл. ім Оссол. 101069] I. *Διατριβη* de disceptatione inter Benedictum Herbestum et Jacobum Gorscium Polonos de periodis. стр. 3 — Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 150.

1) Mecherzyński, op. cit., стр. 11.

2) B. H. Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio. Epistola dedicatoria. Ось які „наставленія" давав Бенедикт на відході краківським сенаторам:

„...Illud modo vestram postulabit autoritatem, vt non nisi per rectoris scholae manus, pueri docendi praeceptoribus committantur: in classesque certas quemadmodum admonebo, distribuantur, alioqui quod volumus, nunquam perficiemus omnino.

3) „Sed quoniam scholae praefectum nimio labore scholastico grauari durum esse videtur: praesertim cum in hoc huius scholae statu, ex priuatis discipulis, uictum sibi ut quaerat necesse est, in certas horas hunc laborem scholasticum partiri licebit". — Ibidem, Horarum partitio.

сього від ректора школи Д. Марії, що крівавим потом мусів заробляти на хліб, шукати способів удержаня поза мурами своєї школи.

Серед таких то невідрадних обставин прийшло ся нашому Бенедиктови працювати на новому становищі... Що при такім стані не міг він зробити сього, що задумав, не міг по свому звичаю — вложити усеї своєї душі в розпочате діло — про се шкода й говорити [1]).

Та на тім ще не конець... Не треба забувати, що побут Бенедикта в Кракові до р. 1559 — се час поважної та інтензивної научної праці молодого маґістра, що гідно приготовляв ся до свого будучого званя, — до так горячо бажанного, та в молодечих мріях випещеного становища професора ягайлонської Академиї... З молодечим запалом та одушевленєм віддаєть ся він тепер студиям клясичної літератури, розпалюєть ся огнем чудової вимови Ціцерона, одушевляєть ся її красою та мужеською силою, аналїзує ціцеронівські бесїди до найменьших дрібниць та приготовляє до публичних викладів із унїверситетської катедри научний розбір бесїди — ad Quirites та деяких листів [2]).

---

[1]) Гляди: B. H. Orationis Ciceronianae quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio, — Vrativncvla, quam in deponenda apud S. Mariam schola, Cracoviensi Senatui gratias agere uolebat.

[2]) В р. 1560 оголосив Гербест друком своє більше писаннє п. з. „Benedicti Herbesti Neapolitani, orationis Ciceronianae quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio. In qua methodus in explicando seruatur haec, quae singulis Logicae Philosophiae partibus sua tribuit officia: simulque, et ad Moralem Philosophiam quae spectent diligenter obseruat. Distinquuntur etiam Orationis Partes in Periodas, Periodi in Membra, Membra in Commata, стр. 1—155. Друга частина книжки — се: Benedicti Herbesti Neapol. trium Cic. Epistolarum Explicatio, стр. 156—248.

Коли отся праця повстала?

Се питаннє по нашій думцї важне... Рішити його — значить означити з всякою певностю, чи Бенедикт викладав бесїду Ціцерона ad Quirites в краківській Академиї сейчас після свого повороту зі Львова (як каже Вішневский H. L. P. т. VI, стр. 149), чи нї [1553 (4) р.]? По нашій думцї – Гербест перед 1559 р. не викладав в краківській Академиї. На се маємо певні докази. Поясненя до бесїди ad Quirites почав він вправдї писати може ще навить у Львові, одначе лишень почав. Цїлість повстала рішучо в часї його учи-

Оттакі то були занятя Бенедикта підчас його учительовання в школї Д. Марії. Природна отже річ, що при так інтензивній працї та серед так тяжких обставин та перепон, які новий ректор стрінув на самім початку управи шляхотської школи, — не можна було навить думати про якусь радикальну реформу, про двигнене марійської школи з її тяжкого занепаду.

Знав про се добре амбітний Бенедикт та як міг виправдував себе перед краківськими горожанами [1]). Без сумнїву — вони були вповнї вдоволені своїм талановитим ректором, — та вжеж Бенедиктова совість не була спокійна... І журив ся він таки дуже, що ось то він прогайнував дорогий час, стратив його може більше на своє особисте образоване, ніж на виховане порученних його опіцї школярів...

„Quid ergo uobis profui?“ — говорив на пращанню наш Бенедикт, „quid commodi uestrae scholae attuli? quantum breuitas temporis permittebat, quantum per in-

---

тельовання в марійській школї (між рр. 1554—1559). Коли би зрештою Бенедикт мав отсї коментарі готові вже в р. 1553 — то навіщо би він їх тримав в рукописї — не оголосивши їх вже тодї друком? На віщо було зволїкати з тим аж до 1560 р.?! Вкінци сам Гербест пише так:

„Quamuis enim antequam mihi scholasticam apud uos delegaretis prouinciam, eam Orationem inceperim, tamen quia multo maior ac potior eius pars, cum in uestra schola manerem, perfecta est, uobis merito nostras qualescunque uigilias deberi, aequum ese videtur“ (говорить до крак. сенаторів). Ibidem, Epistola dedicatoria, стор. 7, 8.

Так само листи Ціцерона написав Гербест рішучо як ректор марійської школи та викладав їх — в лїтнім півроцї 1559 р. До сього й відносять ся отсї Гербестові слова:

„Quas enim in Academia Cracoviensi explicabam Ciceronis Epistolas, ut sub uestro, Senatores, patrocinio prodeant in lucem, aequissimum esse duxi“. [Ibidem, стр. 158].

Що Гербест говорить тут про виклад в р. 1559 — о тім сьвідчить ще й „Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis cracoviensis“ (pars I, 1487—1563, edid. Dr. Wl. Wisłocki, Cracoviae, 1886), стр. 332. — Під р. 1559 (піврік лїтний) читаємо: саля викл. Ґалєна: „19 mgr. Benedictus Herbest Neapolitanus Epistolas Ciceronis, quarta die incepit“. Нема отже найменшого сумнїву, що Вішневский милить ся (H. L. P. т. VI, стр. 149).

[1]) Гляди: B. Herbesti Oratiuncula, qua in deponenda apud S. Mariam schola, Cracoviensi Senatui, gratias agere uolebat.

genij nostri uires licebat, profui, — quantum ipse uolebam, quantum contendebam, quantum in me uestra beneuolentia postulabat, non profui...“ [1])

В отсих щирих та простих словах молодого ученого відкрита уся його благородна душа... Так! о скілько позваляв час, — він працював пильно, сповняв совісно свій обовязок, та вжеж сього, до чого стремів, чого хтїв, — він не осягнув... І жаль йому було кидати марійську школу — і стидно... — Йому усе здавало ся, що ось він — не доконавши свого обовязку, кидає свою стійку, — сьвідомий вповні своєї несовісности...[2])

Так щож почати? Таж і тут було годї йому свій вік коротати та крівавою працею на хліб насушний зарабляти...

Ось і пише Гербест для школи Д. Марії, яку вже на віки кидає, начерк хосенної реформи, звісну Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Inslitutio... „Non licuit ergo quod statueram apud vos perficere, non licuit puerorum institutioni vigilantia nostra consulere: licebit tamen nostram vobis sententiam aperire, extemporaneo scripto (quale conuenit occupatissimis) animi nostri testari“ [3]).

Се мало бути винагородою за несповнені обовязки, виправданєм перед власною совістию. В невеличкій брошурцї (8 карт) — зібрав Гербест усе те, що він за час свого девятилїтнього учительовання (головно у Львові), випробував, набув власним досьвідом — та так і подав ті свої цінні ради краківським горожанам [4]).

Чи сповнили краківські clarissimi Senatores горячі бажання Бенедикта? Можливо..., та се вже нас не займає...[5])

---

[1]) Ibidem, стр. 18.

[2]) Ibidem. Також: Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio, epistola dedicatoria.

[3]) Epistola dedicatoria.

[4]) „Scholasticam enim prouinciam nouem annos administrans, quicquid vsu edoctus sum, in schola praesertim Leopoliense, describo.“ Ibidem.

[5]) Тут зазначу лишень, що наслїдником Б. Гербеста в марійській школї став його сердечний друг Григорий Віґілянций. Гл. Туркавский, op. cit., стор. 21, зам. 2.

VIII.

Серед занять в школї Марії настав памятний в житю Бенедикта Гербеста рік 1559. І здаєть ся нїхто не в силї описати тої втїхи та невисказаної радости двайцятьвісїмлїтнього ректора школи Д. Марії, коли нараз йому донесено, що славетний та поважаний учительський збір ягайлонської Академиї рішив — приняти шановного маґістра Бенедикта Гербеста до свого товариства. Як звичайно водило ся на краківському унїверситетї — розпочав і Гербест свою професорську кариєру в характері безплатного доцента, як magister extraneus non de facultate.[1]) Очевидна річ, як управитель школи Марії — насущним він так дуже не потрібував журити ся [2]).

Та тим часом серед дооколичної людности, а і в самім Кракові, — по шиночках та при родинних огнищах, вечірньою порою шептали собі старші щось таємне, страшне... Мав загостити страшний гість... Усї очікували морового повітря...

Вже від кількох лїт сподївали ся в Кракові страшного гостя... І так знаємо, що вже в р. 1555 багато професорів краківської Академиї зголосило дуже пізно свої виклади „propter pestilenticae contagionis jam jam emergentis violentiam“ [3]), та на добре розшалїла ся страшна зараза що іно в 1559 р... [4])

Не в щасливу годину усьміхнулась доля Бенедиктови...

---

[1]) Гл. Wisłocki, Liber diligentiarum, op. cit., стр. 334, Extranei magistri: mgr. Benedictus Herbest Neapolitnus.

[2]) Ми побачимо низше, що Гербест становища управителя школи Марії не кинув.

[3]) Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis cracoviensis, Memorabilia, стр. 540 (edid. Wisłocki). „... 1555 in vigilia Corporis Christi, alias 12 VI data erat ab rectore Universitatis, Sigism. Stężycio, libertas legendi aut intermittendi lectiones professoribus...“; в зимовім півроцї „ob metum pestis lectiones 18 XII inceptae, nonnulli autem mgri inceperunt demum 30, I, 24, II, 2, III“.

Пор. теж ibid. стр. 334, замітку під р. 1559: „Anno dni 1559 commutatio aestiva iussu dni loci ordinarij (Андрія Зебжидовского), кр. біскупа) et dni rectoris tantum ad festum s. Viti durabat, propter contagionem pestilenticam hinc inde inter vulgum emergentem et studiosos bursae pauperum inuadentem, quo malo caeteri perterriti praepropere discesserunt.

[4]) Ibidem.

Та мимо то — повний доброї надії та певний своїх сил — зголосив Гербест в літнім півроці щасливого і нещасливого року свій виклад — листи Ціцерона[1]). Виклад сей став Бенедикт читати в сали Ґалена, — як сказано — в характері безплатного доцента, як magister extraneus. Повтаряю тут ще раз з натиском, що се зовсім не перешкоджувало йому позістати ще й в сім півроці ректором марійської ґімназиї[2]).

Аж ось загостив до Кракова страшний гість... Блискавицею понеслось по цілім місті, що, ось там — на передмістю вмер один бідолаха, ба другий, третий, а там і вибухла зараза в бурсі убогих (bursa pauperum)... З волі ректора — університет зачинено... Стало ся то 15/VI 1559 р.[3]).

Як звичайно в тих страшних хвилях — хто міг утікав чим борший з безталанного міста, та шукав захисту — у сільському затишу, в горах або лісах. Так теж зробили і професори краківського університету. Хто мав можних та засібних приятелів — того запрошували вони до себе — на свої лятіфундиї, а хто їх не мав, той мусїв радити собі як міг[4]).

Не зістав ся в Кракові і наш Бенедикт. Та коли одначе знаємо, що прим. співтовариш та приятель Бенедикта, Яків Ґурский, утїкає перед моровою заразою до монастиря Бенедиктинів в Тиньци, а звісний Андрій Патріций Нідецкий, що як раз саме тоді вернув з Італії, на запросини ученого канонїка Петра Мишковского ховаєть ся перед небезпечністю в селї тогож канонїка Бєжанові[5]), — так противно утеча Бенедикта — видаєть ся менї доволї загадковою...

---

[1]) Ibidem, стр. 332.

[2]) Говорю про се тому, що польські учені велять Гербестови попращати ся вперід з школою Панни Марії, а лишень опісля — викладати на університетї. Що Гербест, як magister extraneus міг викладати будучи рівночасно і ректором школи П. Марії — в тім не можна сумнїватись. Очевидна річ, тут не може бути бесїди про виклади в Colegium majus... Пор. Wisłocki, O wydawnictwie Liber diligentiarum, Краків, 1886, стр. 6.

[3]) Lib. D., стр. 540. „1559 iussu dni loci ordinarii et dni rectoris, Mart. Crocker de Crac., commutatio tantum ad 15. VI. durabat, propter contagionem pestilenticam hinc inde inter vulgus emergentem et studiosos bursae pauperum indadentem, quo malo ceteri perterriti praepropere discesserunt“.

[4]) Прошу порівнати: Morawski, Andrzej P. Nidecki, op. cit., стр. 82.

[5]) Ibidem, стр. 82, 83.

Менї насуваєть ся на думку одно питаннє. Розходить ся менї о се, чи не стоїть часом отся утеча Бенедикта з Кракова в ґенетичній звязи з його новим становищем управителя скерневицької школи?...

Коли я оттак переглядаю усї ті доволї скупі автобіоґрафічні вісти, які лишив нам Бенедикт до сьої хвилї, — здаєть ся менї, що відповісти на поставлене питаннє — буде можна.

Як сказано — було се з початком 1559 р. Упоєний щастєм — Бенедикт Гербест віддаєть ся з подвійною пильностю новим занятям... Правда — досї не був він ще знаний ширшій громадї із своїх друкованих праць[1]), та за се професори краківської Академиї були добре втаємничені в його наукову працю, знали добре над чим він працює, та до яких доходить результатів. Вони заохочували його до безустанної працї та служили йому радо своєю розумною та досьвідною думкою[2]). І вже тодї славив ся наш Бенедикт не согіршим знатоком Ціцерона та належав до перших бесїдників, які лишень тодї ґрупували ся около краківської Академиї. Так отже нема найменшого сумнїву, що своє становище унїверситетського професора завдячує Бенедикт в першій лїнії своїм визначним спосібностям, своїм не звичайним здібностям. Що розстати ся з тою осягненою вже мрією, що була верхом його молодечих снів, до якої він усе своє житє стремів з безграничною витревалостю, — що розпращати ся з своїм новим становищем було би Бенедиктови дуже болючо — в тім годї навить сумнїватись ся.

І саме тодї коли наш Бенедикт — в сали Ґалєна читав свій виклад, тим часом — в недалеких Скерневицях задумав гнїзненський арцибіскуп Ян Пшерембский отворити scholam nobilium. Усе вже було приготоване: треба було лишень відповідного надстоятеля...

За порадою звертаєть ся арцибіскуп до краківських поваг-учених. Та ті довго не думали: крім Бенедикта Гербеста — не було між молодими маґістрами нїкого, що зміг би відповісти

[1]) Крім хиба звісного шкільного уставу та двох стишків, якими Гербест славословив твори свого приятеля та добродїя, Якова Ґурского — та про се нижче.

[2]) Гляди: B. H. N. Periodica disputatio (ч. бібл. ім. Оссол. 5.715), epistola dedicatoria.

вимогам арцибіскупа. Дали знати Пшерембскому, — розпочали ся переговори, а там і прохання...[1])

Природна річ — Бенедикт ніяким чином не хтів кидати своєї нової, так високо ціненої гідности.

Та тим часом — вісти про страшну заразу більшали чим раз більше.

З дня на день росла в місті трівога... Вкінци зараза вибухла дійсно... Той уже поїхав, то й — говорять — втікає завтра..., і наш Бенедикт дає ся вкінци ублагати, — улягає просьбам арцибіскупа...

Ось як пише нам про се Бенедикт: „Archipraesul namque Gnesnensis nobilium scholam aperire volens, Ecclesiaeque Catholicae hoc prodesse pacto cupiens, per quosdam autoritatis magnae viros effecit, ut meam illi operam, aliquoties certe reluctatus denegare non possem...“ [2]) Та одначе тут годі не звернути на се уваги, що отсї слова писав наш Бенедикт — 21 мая 1559 р.[3]), значить саме на передодню тої хвилї, коли ректор краківської Академиї постановив унїверситет замкнути!

Здає ся менї — питаннє розвязане.

Та не лише себе мусїв Бенедикт ратувати з заджумленого міста.. Під його опікою перебували в Кракові на науцї іще його братя Станїслав та Ян, яких також чейже було годі лишати на поталу морового повітря.

З Кракова виїздили Гербести з великим посьпіхом. Ще перед від'їздом викінчив Бенедикт на скорі свою „Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio“ — та дав краківському друкареви Зібенайхерови до друку, а з собою повіз до Скерневиць лишень то більше то меньше викінчені рукописи...

Як довго верховодив Бенедикт Гербест в арцибіскупській школї в Скерневицях?

---

[1]) Гербеста: Cracoviensis scholae, apud S. Mariae templum, Institutio, epistola dedicatoria. — Computus (ч. бібл. ім. Оссол. 5709), Epistola nuncupatoria.

[2]) Ibidem.

[3]) Cracoviensis scholae, a. S. M. t., Institutio. — Epistola dedicatoria — написана як раз тодї. „Cracouiae e schola vestra XII. Calendas Iunii. Anno salutis M. D. L. IX.

Відповіди на се питаннє — у польських письменників не знайдемо, а радше знайдемо — та на жаль — незвичайно баламутну... І так одні з них — почавши від Ґезия [1]) а скінчивши на Вішневскім [2]) — кажуть, що Бенедикт Гербест учив в Скерневицях два роки (зн. 1559 і 1560 рр.), Мацєйовский каже, що аж — три [3]) (1558—1560), а проф. Моравский [4]) лишень один піврік 1559 р.... Та вжеж — ніде правди діти — правдивого часу не „вгадав" ні один з шановних учених: Бенедикт Гербест учив у скерневицькій школї лишень півтора року (три семестри, останній 1559 р. і два 1560) [5]).

Побут Гербеста в Скерневицях — се одна із кращих хвиль його житя. Усїми високо цінений та поважаний — розвинув він там — далеко від столичнього гамору та зависти Кракова — дуже живу діяльність. Ба що більше: — низше побачимо ще, що Бенедиктів побут в Скерневицях і з психольоґічнього боку був в його житю одним із найважнїйших моментів, був — скажемо вже тут — переломом...

Арцибіскупська школа в Скерневицях — се шкільна інституция висшого типу, schola nobilium. Завдяки заходам примаса Пшерембского учили тут по словам Гербеста знамениті теольоґи та правники (peritissimi Theologi i Iurisperiti), а їх викладам прислухував ся часто сам арцибіскуп [6]).

Сам Пшерембский — видаєть ся нам по малюнку Гербеста горячим подвижником католїцизму, одним із перших заступників контрареформациї в Польщі. Він був горяче відданий като-

---

[1]) Goezius, Otium Varsaviense, op. cit., Διατριβή, стр. 3.

[2]) Wiszniewski, H. L P., т. VI, стр. 150.

[3]) Maciejowski, Piśmiennictwo polskie, op. cit., т. III, стр. 186—193.

[4]) Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 94. — Jakóba Górskiego życie, стр. 258. — Запримічу при тім на сїм місци, що на таких писань як ось Лукашевича Лєслава Rys dziejów piśmiennictwa polskiego (вид. III), Познань 1866, я — річ природна — не уважаю.

[5]) 25 мая був ще Бенедикт в Кракові. Під час повітря — в Скерневицях, звідки вертає до Кракова на сталий побут весною 1561 р.

[6]) B. H. Computus (ч. бібл. ім. Оссол. 5.709), стр. 26, 27, 28, 33.

лицькій церкві та завзятий ворог нових течій [1]). З обовязку свого становища та в дусї що раз сильнїйшої контрареформациї, отворив він в Скерневицях scholam nobilium, починаючи направду з долу — від шкільної лавки. Тут мала молодїж виховуватись в строго католицькім дусї, і в тій цїли постарав ся енерґічний арцибіскуп заздалегідь замовити визначних учителїв [2]). Ректором отсього католицького інститута став Бенедикт Гербест [3]).

З огляду на несогірші учительські сили в арцибіскупській школї мав Гербест чимало вільного часу та тим самим прехорошу нагоду віддати ся в скерневицькому затишу своїм улюбленим занятям. І справдї, незабаром показав Бенедикт ясно, що дотеперішнього часу він не прогайнував, а провів його на інтензивній та безустанній праци, якої овочі усїх просто зачудовали.

Вже в половинї 1559 р. появила ся в Кракові, маленька вправдї, та одначе змістом дуже поважна Гербестова брошурка, звісна Cracoviensis scholae apud S. Mariae templum Institutio. Вже отсе писаннє звернуло від разу на молодого педаґоґа пиль-

---

[1]) Ibidem, стр. 28, 29. — Вистарчить згадати, що навить кардинал Гозий відносив ся до нього дуже тепло. — Гл. Opera Hosii (edid. St. Rescius) Coloniae, 1584, т. II, стр. 168, epistola XXV... Низше говорить ся про Пшерембского обширнїйше.

[2]) „Videmus quae in tota iam Sarmatia pullulascant, non dicam creuerunt, haereses: agnoscimus omnes mala nostro Regno iamiam impendentia: nisi tu tua prudentia atque uigilantia, tantis malis occurreris: periimus. Omnes te vnum intuemur: tuam in conficiendis rebus sapientiam admiramur: te vnum ad subleuandam Christi Ecclesiam, diuinitus nobis datum esse praedicamus, ne quid ergo nostra nos persuasio fallat: quantum in te situm est, prouidere debes. Iecisti iam tu, pientissime Prerembi, non infirma sustentandae Ecclesiae fundamenta: cum et Nobilium pueri, quos nostrae fidei commisisti, opera inpensisque tuis instituuntur: et peritissimis Theologis, (vt interim taceam Iurisperitos) aulam tuam ita exornas, vt non modo sacrae in Ecclesia conciones, verum et publicae in tui tuorumque praesentia lectiones frequententur...“ — Computus, op. cit., Epistola nuncupatoria, стр. 28, 29.

[3]) Пор. MS. біблїотеки ім. Оссол. ч. 628, стр. 17, а передовсїм 37. — Також: Niesiecki, Korona polska, т. III, стр. 762. — Bartoszewicz, Wizerunki Arcybiskupów Gnieznieńskich — i Korytkowski J., Arcybiskupi gnieznieńscy prymasowie i metropolici polscy, op. cit., т. III, стр. 271. Вкінци пор.: Łukaszewicz, H. Sz., op. cit., т. III, стр. 512, 513.

ну увагу усіх сучасних інтелїґентних кругів... Був се хороший початок. Незабаром посипали ся Гербестові писання в так прискоренім темпі, що в одну мить став Бенедикт в ряді перших сучасних найпродуктивнїйших письменників.

Як сказано — пращали ся братя Гербести з Краковом в найбільшому посьпіху. Не було навить часу зложити уряду управителя школи Діви Марії та подякувати гідно краківським „сенаторам"...[1]) З собою забрав наш Бенедикт лишень книжки та не викінчені ще гаразд рукописи. Тепер — на новому становищі — викінчив він їх та вигладив як слід, та вже в р. 1560, та з початком 1561 р. (вже після свого повороту до Кракова) — оголосив їх друком.

Першою більшою його працею було: Benedicti Herbesti Neapolitani, orationis Ciceronianae, quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio... (Cracoviae?) 1560, другою: Benedicti Herbesti Neapol. trium Cic. Epistolarum Explicatio. (Обі студиї вийшли разом — одною книжкою, стр. 1—156 156—248, 8⁰.)[2])

Була се поважна праця, — плід його основних десятилітних студий. Розбір бесїди Ціцерона ad Quirites присьвятив Бенедикт краківському сенатови, а розбір листів — львівському. Студия ся мала стати невдовзї іскрою великої пожежи...

Ціцерон — се улюблений Гербестів клясик. Він впоював ся просто його чудовою вимовою та вважав його первовзором клясичної латини, абсолютним та неосягненим майже ідеалом вимови. Крім того Ціцерон був для нього ідеалом шляхотного

[1]) Бенедикт — як правдивий гуманїст — виголосив в своїм житю чимало пишних промов... Недаром же славив ся він визначним бесїдником! Деякі з них він друкував при своїх наукових студиях. — Як дуже була в нїм розвинена отся „реторична" пристрасть — про се сьвідчить то, що Гербест друковав навить такі бесїди, якими він що іно „хтїв" когось там звеличати - і не виголосив їх нїколи в житю. (Прим.: „B. Herbesti Oratiuncula, qua in deponenda apud S. Mariam schola, Cracoviensi Senatui gratias agere uolebat", при „Orationis Ciceronianae, quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio", стр. 17--25).

[2]) Ч. бібл. ім. Оссолїнських 5.714. — Крім того видав ще Гербест того самого року ширшу працю п. з. M. T. Ciceronis Epistolarum libri IIII.

горожанина-патріота, що житє готов положити для добра вітчини. Отсї то ціцеронівські ідеали одушевляли Бенедикта та й ними хтїв він і в молодїжи сталити душу та й серце загрівати. Ось як говорить він в одному місци до краківських горожан, пишучи свої коментарі до бесїди Ціцерона ad Quirites: „Коли я дістав ся до вашої славної Академиї, старав ся я викладати бесїду Ціцерона ad Quirites так, щоби крім реторичної краси, яку стрінеш у всїх ціцеронівських мовах, могли студенти (studiosi) пізнати також чесноти славних мужів, а з тим — їх любити й наслїдувати" [1]). Таких прикладів можна навести багато. Як отже бачимо — ставив Бенедикт Гербест своє учительське післанництво дуже високо та розумів його дуже широко. Але-ж бо пишучи згадані коментарі робив він се не лишень тому, аби вщіпляти в молоді серця ідеал ціцеронівського доброго горожанина, але щоби і краківським amplissimis senatoribus дати первовзір знаменитого горожанина-патріоти [2]).

---

[1]) „...Cum ad celebrem urbis uestrae (Кракова) Academiam me contuli, eam Ciceronis ad Quirites Orationem ita ennarare contendebam, ut praeter artificium Rhetoricum, quod ex omnibus Ciceronis Orationibus petitur, etiam bonorum uirorum uirtutes studiosi cognoscere, cognitas imitare atque amare possint". Ibidem. epistola dedicatoria, стр. 7.

[2]) „Sunt et alia multa, Senatores, quibus se Cicero nobis omnibus bonum ciuem esse, hac in Oratione declarat: quae ut commodius a nobis cognosci possint, in huius Orationis explicatione indicabo..." Ibidem і т. д. стр. 3, 6, 7, 16.

Від учителя вимагав він справдї дуже багато.

„Vtinam scholae praefectos, non tam paternum solum, non ulla cognatio, sed Musis comitatus Apollo, et pulcherrimis monilibus ornata Virtus, uobis, uestrisque posteris commendent..." Оттаких вчителїв бажав наш Бенедикт краківським горожанам. Ibidem, стр. 20.

А дальше каже так:

„Quid uero de scholis sentiemus? An non eodem pacto felicissima fuerit uestra Respublica, si pueris docendis praeficiantur illi, quorum et eruditio probetur, et morum grauitas commendetur: et qui labores scholasticos nonnihil fortasse molestos, non grauate uelint subire? Quid enim scholas esse putamus? an negabimus ex eorum (quos cernitis) puerorum numero nos olim podijsse? an non primam nos omnes aetatem, in similibus scholis iam pridem exegimus?" Ibidem, стор. 20, 21.

І чи можна уявити собі красшого педаґоґа?

Те саме можна сказати і про листи Ціцерона[1]). — Так згадану працю як і дві дальші Computus і Arithmetica linearis[2]) — викінчив Гербест між рр. 1550 а 1560. Дають вони нам ясний образ десятилітних занять та праць Бенедикта. Ми бачимо, що на поли народного польського шкільництва заважає він скрізь поважні хиби, брак відповідних шкільних підручників — (бо ті яких до тепер уживано були переповнені усякими нісенітницями та ще до того написані варварською латиною)[3]). І відчував се глубоко наш Бенедикт та усїма силами старав ся зарадити злому. Тим то й поясняють ся отся всесторонність Гербеста, отся горячкова його праця на найріжнороднійших полях сучасної шкільної науки, як фільольоґія й астрономія, математика й теольоґія, реторика й ґраматика, педаґоґія й історія і т. д., — тим також поясняєть ся отся на

Було тоді в Польщі шкільництво страшенно лихе — і се гаразд бачив наш Бенедикт. Яка була сьому причина?

„Certe si uera fateri licet (licet autem apud bonos, atque dicenti fauentes) non aliam ob causam, ciuium saepenumero malorum improbitatem quaerimur: non aliam denique ob causam; apud inclytam urbis huius Academiam, studiosorum aliqui parum proficere uidentur, quam quod scholae privatae ab iis, ad quos ea cura spectat, nihil curantur: quod gymnasia priuata, ueluti ad magistratus, et praesertim ad Episcopos, et Ecclesiarum praefectos non pertineant, cum magno Reip. malo a plerisque negliguntur...“ Ibidem, стр. 26.

Недбалим біскупам дорікав Гербест опісля ще нераз...

[1]) Пор., стр. 156—161. Epistola dedicatoria.

[2]) Benedicti Herbesti Neapolitani Compvtvs. Ex quo certvm eivs artis vsum, paucis hactenus cognitum magnoque labore vix deprehensum, qui Ecclesiae tempora ignorare nolit cognoscet. — Dedicatoria itidem Epistola ad Reuerendiss. D. Iohannem Prerembium Gnesnensem Archepiscopum scripta, pius lector discet: cuinam potissimum Ecclesiae in tot fidei opinionibus, tuto adhaerere possit — Accessit praeterea dialogus: in quo summatim praecepta repetuntur. Cum indice elaborato. Ad lectorem. Si vigiles placeant tibi, lector amice, labores: Tempora sancta, graui parta labore, damus. Ч. бібл. ім. Оссол. 5.709.

Benedicti Herbesti Neapolitani. Arithmetica linearis. In qua et vsvm eivs artis planiorem, et sermonem latinum cvltiorem videbis. Ad Arithmeticam svam. Barbaricas quicunque Scholis eiecerint artes: Ille probat numeros, linea culta, tuos. B. H. M. D. LXI.

[3]) Пор. Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 126, 143.

перший погляд чудна дописка на Гербестових працях: „in qua et vsum eius artis planiorem, et sermonem latinum cultiorem videbis“ [1]).

Які б не були мотиви отсих перших Гербестових писань, — то певне, що ними з'єднав собі наш Бенедикт в один момент широкий розголос та славу. І вибором предмету і своїми сьміливими гадками та ширшим сьвітоглядом — звернув він на себе бачну увагу усього тодїшнього ученого сьвіта. Щоби отже такий талан марнував ся в скерневицькій школї — до сего рішучо не можна було допустити. Бенедикта ждали — нові почести. І справдї — підчас його учительовання в Скерневицях, в його неприсутности, — іменує його краківський професорський збір саме тепер членом колеґії меншої (1560 р.) та тим дає найкрасший доказ того розголосу, яким саме тоді тїшив ся Бенедикт [2]). Рівночасно стрінули його з боку того-ж професорського збору запросини вернути назад до Кракова — на становище університетського професора.

Ось таким то чином стрічаємо Бенедикта Гербеста з початком 1561 р. знова в Кракові.

Тут одначе ще одно звертає на себе нашу увагу.

Ще в лїтному півроцї 1560 р. зголосив був Бенедикт Гербест в краківській Академиї виклад бесїди Ціцерона „pro Archia poeta“, хоч з другого боку нема найменшого сумнїву, що скерневицьку школу покинув він що іно 1561 р. [3]). А одначе нема найменьшого сумнїву, що зголошений виклад він почав навить читати [4])... — Як жеж се погодити?

---

[1]) Ibidem.

[2]) Wisłocki, Liber diligentiarum facultatis artisticae, op. cit., стр. 338 і 339. Disputationes ordinarias hoc ordine Magistri vtriusque Collegii ingrediebantur: — ...ex minori Collegio: ...mgr. Benedictus Herbest, nunquam disputabat.

Пор. Compendivm prosodiae ex gravissimis avtoribvs collectum... (Додаток до „Arithmetica linearis“ з р. 1564. — Ч. бібл. ім. Оссол. 5706), стр. 34 обор. — Полємізувати з усїми польськими ученими, що велять Б. Гербестови бути членом меншої колеґії ще десь від 1550 р. і т. п. вважаю з огляду на сказане у мене зайвим.

[3]) Ibidem. — Також: M. Tvllii Ciceronis Vita... (ч. бібл. ім. Оссол. 5712), Epistola dedicatoria. — Wiszniewski, op. cit., т. VI, стр. 150 і т. д.

[4]) Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis (ed. Wisłocki) стр. 338. — Саля Сократа. „18 mgr. Be-

Як я вже запримітив — в часї Гербестового учительовання в Скерневицях (1560 р.) іменовано його членом колеґії меншої[1]). Не треба мабуть додавати, що стало ся се завдяки заходам таких впливових Гербестових приятелів, як Ян Леополіта, Яків Ґурский і иньших, про яких була згадка вже перед тим. Нема отже найменшого сумнїву, що при тій нагоді перебував Гербест в Кракові та таким чином й міг розпочати особисто згаданий виклад „pro Archia poeta“. Очевидна річ — се зовсїм не сьвідчить про се, нїби то Бенедикт зложив в тім часї і свій уряд управителя скерневицької школи. Навпаки — залагодивши в Кракові свої орудки (дуже можлива річ, що рівночасно доглядав він й друку своїх брошур...) вернув Гербест назад до Скерневиць, а тим часом заповіджений виклад „ad finem commutationis per alium legit“[2]). В зимовім півроцї того-ж року (1560 р.) не зголосив вже Бенедикт нїякого викладу[3]) — і аж з початком 1561 р. з'являєть ся назад в Кракові, щоб тут цїлих два роки (1561, 1562) голосити без трівоги слова правди, влити в сонну ягайлонську Академию огнянну течію сьвіжости, молодости та житя.

IX.

А краківська Академия перемінила ся вже в таку розбишацьку яскиню, що люди статочні боять ся вже навить посилати туди своїх синів... —

---

nedictus Herbest Orationem pro Archia poëta, sexta die incepit, ad finem commut. per alium legit“. — Anno Dni 1560 commutatione aestiva.

[1]) Прошу порівнати ще Гербестове писаннє: M. Tullii Ciceronis Epistolarum libri IIII... Cracoviae, 1561. 8⁰. В присьвятї професорам більшої колеґії дякує Гербест за се, що його неприсутного умістили в меншій колеґії. Отся то звістка, здаеть ся, здурила Вішневского, який відносить сю подїю аж до 1550 р. — Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр, 149.

[2]) Ibidem. Отсї спостереженя вистарчать за відповідь на усї фатальні помилки деяких польських учених. (Прим. Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., стр. 258).

[3]) Liber diligentiarum, op. cit., стр. 339—341.

Ось такими словами схарактеризувала польська суспільність устами Оссоліньского свою найвисшу школу [1]).

І дійсно — краківський університет хилив ся очевидячки до упадку... Правда — шістьдесяті роки XVI в. — се безперечно найкрасша доба в істориї польського гуманїзму, часи Кохановских, Мишковских, Ґурнїцких, Нїдецких, Паднєвских, Ґурских і иньших [2]), — а одначе — краківський університет що раз то більше, що раз то тяжше упадав, нидів, — поки вкінци і не став зі славної колись Академиї — звичайною польською школою [3]).

А при всїм тім — на перший погляд — було на унїверситетї доволї багато руху, а навить гамору. На початок шістьдесятих років припадає як раз професорська дїяльність Альберта Вендроґовского (1547—1563) [4]), Якова Ґурского, Григория Віґілянция (зі Самбора, 1561—1563) [5]), Бенедикта Ґербеста... — счиняєть ся на унїверситетї нечувана іще в Польщі завзята лїтературна боротьба, якою живо інтересувала ся уся тодїшна інтелїґентна Польща, а одначе тепер ми бачимо добре, що се все — то були пусті штучні огники, які вже не могли осьвітити понурих склепінь завмираючої Академиї, не могли влити в неї житя, завернути її з похилого шляху — неминучої загуби...

Инакше бути не могло, коли професори краківського унїверситету, замісь пильнувати викладів, голодували та гірко зарабляли на прожиток [6])... „Nullus est, quamuis uilis sit, opi-

---

[1]) Źródłopisma do dziejów Unii Korony Polskiej i W. Księstwa Litewskiego, t. I, стр. 121.

[2]) Пор. Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 89- 108.

[3]) Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., стор. 251.

[4]) Wędrogowski, Albertus de Wędrogów Lubbevius, 1547—1563. — Liber diligentiarum, op. cit., стр. 518.

[5]) Ibidem, стр. 488, 489.

[6]) На лиху платню професорів нарікали тодї Кохановский (Satyr, 1563), Ґурский (Commentariorum artis dialecticae libri decem, стр. 44, p. 1563), а перед тим Шимон Марицкий з Пільзна (De Scholis seu Academiis) і т. д. — Пор. Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 97, 98. — Jakóba Górskiego życie i pisma, op cit., стр. 251, 252. — А передовсїм Łukaszewicz, Historya szkół, т. III, стр. 36—41. — Замітні також отсї слова славного єзуїта:

fex, quem sua ars non alat, at in Academia nostra, ingenuarum artium Magistri sua arte uiuere uix possunt: tantum abest, ut pro dignitate uiuant...“ [1]) Оттак малює нам Бенедикт Гербест незавидне положенє професорів. Вони були змушені зарабляти на хліб приватними лекциями — поза мурами університету. Тому то й не дивниця, коли звісний учений Яків Ґурский пише, що „хоч у нас наука і не поплачує, всеж таки багато її плекає — „neglectis etiam multis commodis, honestatis solius causa“ [2]). Річ природна — що при таких відносинах — визначних талантів краківська Академия не мала, бо кождий, кому лишень де иноді усьміхнулась краща доля, кидав на віки suam matrem et alumnam, а в Академиї — лишали ся лишень професори середних здібностей, які — природна річ — не могли дорівнати не то вже заграничним університетам (хоча і між тими деякі ледви-ледви веґетували...), але навить не могли вже іти в заводи з краєвими таки, акатолицькими, а опісля й з єзуїтськими шкільними інститутами...[3])

Все-ж таки — читаємо у Лукашевича[4]) — при усїх тих темних сторонах та недостачах краківської Академиї, при її очевиднім упадку, — заслуги її були немалї вже хоч би з того боку, що вона — будь-що-будь — все таки виховувала інтелїґентне сьвященьство, яке опісля було якими-такими розсадниками осьвіти в краю, та що приспорювала учителїв для мійських катедральних шкіл, чи там для своїх кольоній... Інтересне одначе для нас, що говорили про се сучасні?

„Академия цвила би лїпше, коли би дотация професорів була лїпша“; так писав до Кромера єзуїт Канїзий в листї з д. 15. X. 1558. — Гляди: Beati Petri Canisii Epistolae et acta, t. II, стр. 319. — (Collegit et adnotationibus illustravit Otto Braunsberger S. I., Friburgi Brisgoviae, 1898).

[1]) Гербеста M. Tvllii Ciceronis vita, e scriptis et uerbis eiusdem descripta, Cracoviae, 1561, Epistola dedicatoria.

[2]) Ґурский, Commentariorum artis dialicticae libri decem, Lipsiae, 1563, стр. 44.

[3]) „Propter hanc etenim causam, ut primum alicubi maior utilitas ostenderit, iidem suam matrem et alumnam deserunt: eius gubernacula nobis se indoctioribus, cum graui nostro dolore, neque citra Reipu. Polonae periculum tradunt...“ M. Tvllii Ciceronis Vita, e scriptis et uerbis eiusdem descripta, Cracoviae, 1561, Epistola dedicatoria.

[4]) Łukaszewicz, Historya Szkół, op. cit., т. I, стр. 65, 66.

Що упадок краківського університету помічали гаразд сучасні, про се ми вже знаємо: в сучасній літературі маємо на то аж надто багато сьвідоцтв. Природна річ, що вони не могли не помітити також і того, що занепад Академиї — се загибель католицької церкви в Польщі, чи там радше побіда протестантизму [1]). Бо-ж вже нікого не манили до себе мури Академиї: протестантам не подобав ся ультра католицький характер університету, в якому не було місця для таких визначних талантів як Станкар, шляхта знова відказувала на його надто плебейський дух [2])... Результат був такий, що молодіж виїздила роями за границю, а батьки обдаровували щедро — на перед протестантські, а опісля єзуітські школи; краківські професори голодували, а Академия пустїла. І коли акатолицька сторона раз-у-раз відсьвіжувала свої сили молодими та здібними робітниками з заграниції, так противно католикам очевидячки усувала ся земля з під ніг, — не ставало рук до боротьби...

Ось як ясно бачив се — як раз Бенедикт Гербест:

„Gemit interim“ — писав він 1561 р. — „et communis Christianorum mater Ecclesia Catholica: cum ex Academia Cracouiensi non tot, quot expectabat, Theologos prodire cernit. Quis enim nostrum commode in Theologiam incumbet; qui uictus parandi gratia, etiam in Maiore Collegio (ut uocamus) constituti a Grammatica priuatim docenda cessare non possumus? Quare si quibus nos, qui apud Gymnasium Cracou. detinemur, satis non facimus: mirari desinant, aut si doctiores nos habere uelint, alterum Reipub. recte constituendae fundamentum nobis largiantur“ [3]).

---

[1]) І навпаки... „Scholam Cracoviensem sudem videri in oculis haereticorum..“ ось так писав 1568 р. Петро Мишковський до кардинала Говия. — MS. архіву кн. Чарториских в Кракові, ч. 1609. Лист з 1. VII, 1568.

[2]) Пор. Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., стр. 251. — Гл. теж прецікавий сучасний документ, а власне інструкцию на провінциональний синод в Пйотркові 1554 р., що переховуєть ся в архіві капітули лат. в Кракові (MS. Liber archivi capituli ecclesiae cathedralis Cracoviensis, IV. — Цит. у Віслоцкого O wydawnictwie Liber diligentiarum, op. cit., стр. 20, зам. 23).

[3]) M. Tvllii Ciceronis vita, op. cit., Epistola dedicatoria,

Справді — се були незвичайно сьміливі слова, слова гіркої правди, які на жаль — очий не отворили нікому. Гербест дав лише своїм товаришам-професорам в руки добре оружє, які від тепер на всякі закиди мали на устах все різку відправу: „Ubi sunt Mecenates, — ibi non desunt Marones“...[1])

Такі були відносини на краківському унїверситеті в часї Гербестового прибутя 1561 р.

Бенедикта прийняли краківські професори отвертими раменами. На нього покладали усї чималі надії, усї виділи в нім молоду незужиту силу, що з таким нечуваним запалом та одушевленем віддавав ся науці та дав вже хороші докази свого широкого знаня та визначних спосібностий.

Як уже сказано — передовсїм славив ся Гербест глубоким знанем та основним розуміннем писань Ціцерона. Ось якими словами величав Бенедикта його сердечний приятель ще з часів спільного учительовання у Львові — з нагоди нового Бенедиктового писання, що появило ся 1561 р. (M. Tvllii Ciceronis vita, e scriptis et uerbis eiusdem descripta) [2]).

„Tota Deo panget iustas Academia grates:
Grates Heroi panget alumna suo.
Historici factum certis annalibus addent:
Musa Poëtarum concelebrabit opus.
Tu modo perge iuuare bonam per scripta cateruam:
Multos eloquio perge iuuare tuo.
Sic erit in patulo tua clara Neapolis orbe:
Quae nunc Russiaco patria nota solos est.
Sic tibi pulchra tuo cum Marco fama manebit:
Nec dabit extremo nomina uestra rogo“ [3]).

---

[1]) Се слова Ґурского. [Apologia... pro Academia Cracoviensi. Про сю брошурку (первісно бесїду) Ґурского — читай: Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., стр. 275, 276].

[2]) Ч. бібл. ім. Оссолїньских 5712.

[3]) Ibidem. Vigilantivs Gregorivs Samboritanus, Benedicto Herbesto Neapolitano Cracoviam redeunti S. P. D. — Туркавский говорить хибно, нїби то Віґілянций написав сю віршу на привіт Гербеста, що як раз тодї (1561, початок) вернув з Позпаня. Звісно — Бенедикт вертав саме тодї зі Скерневиць. — Turkawski, Życie i dzieła Grzegorza Wigilancyusza Samborczyka, op. cit., стр. 55.

І усі тїшили ся, що краківська Академия набула так поважну учительську силу.

„Quid tibi postremo, quid primo tempore dicam?
Quos, Herbeste, sonos? quos, Benedicte, modos?
Vive, mane: laetare doce: requiesce labora:
Scribe, uige: flore, pange nitesce, uale“ [1]).

Отсе здаєть ся були почування не лише досмертного приятеля, — але усього учительського збору ягайлонської Академиї після Бенедиктового повороту зі Скерневиць...

З незвичайним запалом віддав ся Бенедикт своїм новим занятям. Його молодечий огонь, здавало ся, уділяв ся всім. На університетї — між студентами з'єднав собі Бенедикт від разу незвичайні симпатиї. У свої виклади влив він тільки житя, тілько жару, — зробив їх так інтересними, що ледви чи хто з краківських професорів мав тоді тільки слухачів, як саме Бенедикт Гербест [2]).

З початком лїтнього півроку **1561** р. заповів Бенедикт виклад про житє Ціцерона [3]). Приготовив він його ще підчас свого побуту в Скерневицях та тим і виправдуєть ся се, що виклад появив ся так скоро друкованою книжкою (в половинї 1561 р.) [4]). Та з „житєм Ціцерона“ упорав ся Гербест доволї швидко: „ante caniculares dies“; „secunda die post caniculares“ аж до кінця півроку — викладав вже листи Ціцерона [5]).

Отсе і був початок великої халепи.

---

[1]) Ibidem.

[2]) Benedicti Herbesti Neapolitani, Periodicae responsionis libri V. Lipsiae 1566, V.

[3]) Liber diligentiarum, op. cit., стр 343.

[4]) M. Tvllii Ciceronis vita..., op. cit., praefatio commendatitia. (B. Herbesti Neapolitani, ad Stvdiosos, quos habet Academia Cracoviensis praefatio. In qua, Ciceronis haec uita commendatur).

[5]) Liber diligentiarum, op. cit., стр. 343. — Anno dni 1561 commutatione aestiua... Саля Сократа — „17. mg Benedictus Herbestus Vitam Ciceronis, ante caniculares dies, secunda die post caniculares Epistolas Ciceronis ad finem commut. legit“.

Ще в р. 1559, — як раз перед двома роками, — вияснював був Гербест в літньому півроці ті самі листи Ціцерона [1]). Рік опісля — оголосив отсей виклад враз з коментарами бесїди Ціцерона ad Quirites друком.

Вже в сїй книжцї виступив був Бенедикт з новими реторичними теориями [2]), які тодї вже були-б рішучо викликали між краківськими професорами який такий фермент, коли-б не страх морового повітря та і се, що книжка появила ся друком що іно 1560 р. Так отже був се лише глухий заповіт недалекої тучі...

Між краківськими ученими та професорами визначав ся тодї головно один, — Яків Ґурский [3]). Була се людина середнього талану, — скромна цьвітка, що виросла на домашній польській ниві. Як член професорського збору краківської Академиї — впадав він від разу в вічі так своєю більшою ерудициєю, як неудаваною журою про гаразд та добру славу Академиї. „Homo ad laborem et assiduam vigiliam natus“ — оттак називали його сучасні [4]). І справдї — не даром говорив про нього з подивом Станїслав Ожеховский: „а все-ж таки муж сей не оглядав нїколи Італїї [5])“. Невпинною тяжкою працею придбав собі Яків Ґурский чималу осьвіту, а своєю ученою та професорською працею причинив ся може найбільше зі всїх професорів ягайлонської Академиї до зросту гуманїзму в Польщі.

---

[1]) Ibidem, стр. 332.

[2]) Benedicti Herbesti Neapolitani, Orationis Ciceronianae, quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio, (Cracoviae) 1560, стр. 82. Periodus duplex.

[3]) Про житє і писання Якова Ґурского гл. студию проф. Моравского: „Jakóba Górskiego życie i pisma“, поміщену в „Rozprawy Akademii umiejętności, wydział filologiczny“. Serya II. Tom II. Ogólnego Zbioru tom siedmnasty. W Krakowie. 1893. — Перед тим писали Вішнєвский (в т. VI), Мацєйовский, Бартошевич, Солтикович і т. д.

[4]) Мельхіор Пудловский в передмові до Ґурского „Діялектики“. Порівнай: Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, стр. 282.

[5]) В листї до Кромера 1563 р. — Morawski, op. cit. стр. 261. Так само вихваляв Ґурского славний Андрій Нїдецкий. (Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 97).

Житє отсього щирого трудженника — се одно пасмо жури та клопотів около цобра унїверситету [1]).

Старший від Бенедикта Гербеста о цїлого пiвдесятка лїт (род. около 1525 р.) — виступив Яків Ґурский на ниву рідного письменьства 1558 р.[2]). Тодї ще лучила отсих двох сьвіточів ягайлонськоï Академиï звязь сердечноï дружби... Бенедикт тямив добре, що він завдячує свому щирому другови, який скрізь, де лише міг, славив його талант та науку — помагаючи йому тим чимало до осягненя та здійсненя його мрій [3]). І віддячував ся Гербест Ґурскому теплою приязнею та ще тим, що все у своïх писаннях згадував не злим словом свого друга-добродія та коротенькими стишками вихваляв його твори [4]). От-

[1]) Morawski, op. cit.

[2]) „De periodis atque numeris oratoriis...“, Cracoviae, 1558. — Моравский, Вішнєвский, і т. д.

[3]) Пригадав йому се опісля Ґурский... „Molestum erat mihi, a te, quem ego unice coluerim, in quem omnia officia mea liberalissime contulerim, quem et priuatim inter amicos, et publice apud Auditores ornauerim, in quem omnium studiosorum ora conuerterim, quem omnibus modis extulerim“ і т. д. Iacobi Gorscii Dispvtationis de periodis. contra se a Benedicto Herbesto, (si diis placet) Neapolitano, editae, refutatio. Anno Domini, 1562. (ч. бібл. ім. Оссол. 5.166).

[4]) 1. Jacobi Gorski, De generibus dicendi liber, adolescenti dicendi studioso opus et vtile et necessarium. Cracoviae, Apud Mattheum Siebeneycher Anno 1559 [ч. бібл. ім. Оссол. 5.163]. — Між численними іменами приятелїв, які віршами вихваляють отсю працю Ґурского стрічаємо — і Бенедикта Гербеста. Ось його вірша, що рівночасно може й є його першою, лїтературною друкованою пробою.

Benedictus Herbestus:

Delectet populum, doceat, flectatque necesse est
    Eloquij quisquis culmina celsa petit.
Non tamen ille potest nomen retinere desertum:
    Dicendi uarij quem latuere modi.

2. Jacobi Gorscii, De figvris tvm grammaticis, tum Rhetoricis, Libri quinque nunc recens editi. Cracoviae, In officina typographica Matthaei Siebeneycher, 1560 (ч. бібл. ім. Оссол. 5.162).

Benedicti Herbesti.

Crediderim Prothea tot haud uariasse figuras
    Quot formas latius sermo, et Archiuus habet,
Quod si forte meis pergas non credere dictis:
    Firmabunt nostram Gorscia scripta fidem.

так було до р. 1561. Після сього два сердечні приятелї — стали досмертними ворогами.

Привід до непорозуміння дали як раз нові Гербестові реторичні теориї, які він вже зовсім не двозначно проголосив у своїх коментарах до листів Ціцерона з р. 1560 р. [1]... Вони стояли в рішучій суперечности з тим всім, чого від кількох літ словом і пером учив Яків Ґурский, що — звісно — теж вважав себе непогрішним на полї ґраматичних та реторичних правил та абсолютно правдивого розуміння духа Ціцеронівських креаций [2]. Природна річ, що Ґурский звернув бачну увагу на отсї для нього незвичайно інтересні помічування свого приятеля та завів із ним поважні розмови... Так ось і розпочала ся тиха домашня дебата, — як годило ся двом поважним ученим... І отсе як раз було ціле нещастє... Ґурский рішучо перецінив Гербестові новаторства. Він звернув на них непотрібно надто велику увагу та взяв ся до діла рішучо за горячо... Тим природна річ — підбадьорив лишень Гербеста та просто змусив його теж вважати велике ніщо — великим здобутком, просто ґеніяльним спостереженем в реториці...

Бо й справдї не хочеть ся вірити, з як марної дрібнички прийшло до смертельної ворожнечі між двома приятелями та так голосної лїтературної полеміки, якою вони — як каже Старовольский — „universam fere Poloniam compleverant...“ [3])

Справа обертала ся коло того: „An grammatici periodos, membra, et incisa, Sententia et Syntaxi distinguant — Oratores autem, multitudine pedum et numero“... [4]) По думці

---

[1]) Orationis Ciceronianae... ad Quirites... Explicatio, op. cit., стр. 82. — Periodus; duplex; також: Epistolarum Ciceronis Explanatio, Crac., Sieben. 1561, 8° [Примірник бібл. Красїньских в Варшаві].

[2]) De periodis atque numeris oratoriis... (1558). — De generibus dicendi liber... (1559). — De figuris tum grammaticis tum Rhetoricis, Libri quinque... (1560).

[3]) Starowolski, De claris oratoribus Sarmatiae, Varsoviae, 1758, стр. 31.

[4]) Се було спірною тезою диспути, на яку Ґурский визвав Гербеста 31. XI. 1561 р. Гл. B. Herbesti N., Periodica dispvtatio, quae nata est ex hoc Sophismate, a Magistro quodam proposito: An Grammatici periodos... і т. д. [ч. бібл. ім. Оссол. 5.715].

Гербеста — периоди були ґраматичні і реторичні. Ріжниця між ними така, що коли в реторичнім периоді звертає бесїдник свою увагу лише на міру (ритм) і число силяб, так знову период ґраматичний складаєть ся з членів (membra) і перестанків (incisa) — та сінтактично і ідейно рішучо скінчений, повний, — коли противно период реторичний не конче мусить бути скінченим...[1])

Не так думав Ґурский... Хоча він і годив ся з двома родами периодів, — одначе по його думцї так период реторичний, як і ґраматичний мусїв конче обнимати повну гадку, значить оба роди мусїли бути скінчені[2]). Та одначе, невважаючи на приватні персвазиї зі сторони горячого Ґурского — Гербест нї руш не подавав ся... „Се часто лучаєть ся“, казав він, „та вжеж не потрібно конче...“, і на доказ свого тверджeня дав цїлу вязанку вимовних прикладів...[3])

---

[1]) „Hic principio docebo, Periodum esse duplicem: deinde, alteram esse et dici debere Grammaticam: ad extremum, Grammaticos Syntaxi et sententia, Oratores multitudine Pedum et numero, (non Numero, ne sit nomen artis, maiore litera scriptum, quo modo quidam in hoc Disputatione intellexerunt) suas Periodos distinguere“.

„Quamobrem si Periodus est duplex: et alteram oportet esse Grammaticam: optime Grammatica Incisa, Membra et Ambitus, sententia et Syntaxi: Oratoria uero approbante Cicerone, nulla ratione commodiore, quam multitudine Pedum distinguentur“. Ibidem.

Пор. Goezius, *Διατριβη*, op. cit., стр. 6. 7. — Wiszniewski, H. L. P., T. VI, стр. 151. — Morawski, Jakóba Górskiego życie i dzieła, op. cit., стр. 258, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 95 і т. д. — Також Ґурского, Disputationis de periodis... refvtatio, op. cit., і пізнїйшу працю Гербеста п. з. Periodicae responsionis libri V, Lipsiae, 1566. L. V.

[2]) „Concedo igitur et nunc tibi Herbeste, Periodum et Grammaticam et Rhetoricam esse. Hoc enim genera ipsa, de quibus scripsi, et docent ita esse et postulant concedi. Nam ut aliud est genus Oratorium, aliud Grammaticum: ita periodus, incisum, et membrum, quibus omnis oratio distingui solet, alia Grammatica, alia Oratoria sint necesse est...“ Jacobi Gorsci, Disputationis de periodis... refutatio, op. cit. Порівнай теж: Goezius (стр. 8, 9), Morawski (l. c.) і т. д.

[3]) Гляди: B. Herbesti N., Periodicae responsionis libri V, op. cit., Prooemium „...Nam hoc unum maxime meus contendit adversarius (in quem ego Christianum amorem nihilominus retinere pergam) in Periodo Oratoria perfectam et absolutam debere contineri Sententiam: ego vero concedo fieri hoc frequenter, semper fieri — pernego...“

Напруженє було велике — та до катастрофи ще не дійшло. Аж ось рознесла ся на унїверситетї поголоска, що Гербест у своїх викладах полємізує з теориями Ґурского та іронїчними замітками підкопує його повагу[1]... Дізнав ся про се Ґурский... Ну — такої невдячности зі сторони свого довголїтного приятеля-товариша, якому він сьвідчив стільки добра, — він не сподївав ся... Се-ж було очевидне легковаженнє його авторітету...!

І як стій забули ся погідні хвилї давнього приятельства: Ґурский визвав Гербеста на диспуту[2].

— Точні дефінїциї періоду гл. тамже (Periodicae responsionis libri V) L. I, 8, 144, 147 (числа марґінесу).

[1]) „Nam ut aliud est genus Oratorium, aliud Grammaticum: ita periodus, incisum et membrum, quibus omnis oratio distingui solet, alia Grammatica, alia Oratoria sint necesse est. Haec mea uox publice disputantis erat: quam tu Princeps omnis eruditionis, quasique re bene gesta, captans gloriolam inter rerum imperitam iuuentutem, risu excipere solebas: ac designabas, uix esse me dignum, cui haec dicenti responderes, meministine tuae illius modeste arrogantiae: meministi dolosae humanitatis..." (Jacobi Gorscii, Dispvtationis de periodis... refutatio, op. cit.).

Оттак жалував ся опісля Ґурский... Та вже-ж як чудово відповів йому на се Бенедикт...

„Ais; Me in nomen tuum, et in Librum tuum de Periodis, publice invectum esse. Quo tempore, dic mihi, hoc fuit factum? Antequam enim tu me ad publicam disputationem provocasti, in tuum nomen et Librum non sum inuectus: postea quam vero ex mea Ciceronis Epistolarum Explicatione, publicum Sophisma fecisti, quotiescunque tui memini, vt postulabat amor Christianus memini. Quis nanque nescit, me semper tuam, in literariis laboribus sustinendis constantiam, etiam quum mihi esses inimicus, et in publicis lectionibus, praedicasse? Sum, velimque esse, Gorsci, perpetuus virtutum amator: at errores vitiaque cum virtutibus simul, vt in me ipso, sic etiam in alijs, amare neque volo, neque possum, neque debeo... Quapropter quam verum sit hoc, Gorsci, quod ais, me, in nomen Librumque tuum, publice inuectum esse, etiam antequam ex nostro Libro Sophisma publice disputandum poneres: omnes auditores nostri Cracovienses fatebuntur; te non veritum fuisse, aliter atque res gesta fuit, apud amplissimum Praesulem eam exponere, praesertim quum praesentes habeas Cracoviae testes, vehementer admiror". — (Periodicae responsionis libri V. L. V).

[2]) „Posteaquam Herbestus Epistolas Ciceronis cum Explicatione sua edidit. quae de Periodo duplici scripsit, huic dissensioni causam praebuerunt: Gorscius nanque putabat suum, hoc Periodorum distin-

Диспута відбула ся в кімнатах Академиї 31 жовтня, 1561 р. (pridie Cal. Nouembris)[1]). Сьміло та надійно ставив ся Гербест до словесної боротьби... Він тепер вже сьвято вірив, що йому справді пощастило ся зробити в науці незвичайно важне відкрите, якого він ось тепер стане славно та грімко боронити...[2]) Правда, — а лишень по його боці вона є, мусить побідити! З ось такими гадками йшов Бенедикт на диспуту...

Та тут стрінуло його гірке розчарованнє: Ґурский побачивши свого соперника — не стерпів — і замісь завести поважну полеміку, багату важкими арґументами, — зібрав Бенедикта цілим градом нечемних слів, чи там — як каже Гербест — „ira impeditus — plus conuicijs, quam argumentis disputauit...“ [3])

---

ctione, de Periodis libellum damnari... Gorscius itaque suam tueri sententiam uolens, et duplicem Herbesti Periodum reijciens in publica Gymnasii nostri Cracouiensis disputatione Quaestionem de Periodis, pridie Calendas Nouembres posuit“. (Aequus iudex, ч. бібл. ім. Оссол. 5.703). — Се була основна причина диспути... Очевидна річ — перед тим говорив Ґурский з Гербестом приватно... Та своїми арґументами його не переконав. — „Priuatis etiam monitionibus tuis ego paruissem: si probabiles magis Rationes, quam meae fuerunt, nobis vnquam ostendisses, atque tu priuatim causa nondum cognita, me damnaueras, quum mihi non veniret ante hac in mentem, te meis tabulis scriptis, quibus Cicero quoquo modo explicabatur, aliquando offensum iri“. (Periodicae responsionis libri V. L. V).

[1]) B. Herbesti N., Periodica dispvtatio, op. cit. — Aequus iudex, op. cit. — „Pridie Cal. Nouembris“ — випадає як раз 31 жовтня 1561 р. Хибно тому подає Вішнєвский, що в листопаді (H. L. P., т. VI, стр. 152), а Моравский, що першого листопада 1561 р. (A. P. Nidecki, op. cit., стр. 95). Так само Лукашевич, Archiwum teologiczne, Rok I, Poznań, 1836, стр. 464. — В моноґрафії про Ґурского (op. cit.) подав вже проф. Моравский влучну дату.

[2]) Гербест справді не прикладав з разу своїм теориям великої ваги... Аж коли він спостеріг, що в Ґурскім починає чим раз більше кипіти кров — тоді вже Гербест заслїпив ся... Він став сьвято вірити в свою ледви чи не ґеніяльність...

„Hui, ex tamne parua scintilla, tantum exarsit incendium?“ (Aequus iudex...) — „... quum mihi non veniret antehac in mentem, te meis tabulis scriptis, quibus Cicero quoquo modo explicabatur aliquando offensum iri...“ (Periodicae responsionis libri V. Lib. V).

[3]) „Nam et causa nondum cognita, a quodam non indocto viro (роз.: Ґурский) damnati sumus: et libello tandem Epistolarum Ciceronis, cum Explicatione nostra diuulgato, res ad publicam in Academia

Природна річ, що на другу диспуту Бенедикт уже не ставив ся: йому вже сьої було доволї, — хотяй Ґурский і підозрівав, що він диспути боїть ся, — та тому й удає недужого...[1]) Та як би воно там не було — Бенедикт засїв зараз до працї і протягом одного місяця (листопада 1561 р.) написав Ґурскому поважну та річеву відповідь, яку і оголосив з початком 1562 р. друком під заг. Benedicti Herbesti Neapolitani periodica disputatio[2]).

---

nostra Cracouiensi disputationem peruenit. Qualis autem haec nostra fuit disputatio, (in qua ego quam ex Cicerone didici de Periodis sententiam, diligenter tutatus sum) tacere, quam aliqua commemorare praestat, nunquam omnino ab ijs, qui se Philosophos profitentur et veriora docentem sequi publice prommitebant, eiusmodi disputationem expectabam. In Philosophis etenim, modestia et lenitas; non ira et odium dominari debent, in Philosophicis disputationibus non conuiciis, sed Argumentis certandum est, non vt nos gloriae cupidi, verum vt Veritas ipsa vincat". (Periodica dispvtatio... op. cit., epistola dedicatoria).

[1]) Iacobi Gorscii, Dispvtationis de Periodis, contra se a Benedicto Herbesto, (si Dijs placet) Neapolitano, editae, refutatio. Anno Domini, 1562. Epistola dedicatoria.

„...Ad eam (scl. disputationem secundam) cum esset concursus frequens: ipse autor istius nouae dimensionis et doctrinę, non adfuit: ac vadimonium deseruit, quem nos absentem, cum suis (?!) ineptiis ita condemnauimus: vt quiquid ille de Orationis distinctione doceret, vanum et ineptum esse constaret (sic!). Qui quum videret, sua iam illa noua praecepta, etiam illis, qui eius errorum secuti erant, non probari, grauiter et moleste ferens, suas ineptias apprimi: constituit eas iacentes et prostratas excitare. fingit morbum: abest a publicis prelectionibus, munereque docendi publico: conscribit clam, contra me volumen: in quo doctrinam illam suam nouam explicat: ac subito vna cum libro, validis viribus in publicum prodit..." (Се вже виглядає просто на денунцияцию).

На так тяжкий закид відповів Гербест свому соперникови так:

„Ais; Erorem meum secutos iterum non probasse nescio, vnum aliquem possisne proferre: qui sententia nostra de Periodis cognita, ad tuam iterum opinionem deflexerit". — „Morbum etiam ego nunquam finxi: aegrum me vere fuisse, vel ornatissimus vir Albertus Posnaniensis, qui Medicam suam mihi operam dabat, verissime testabitur". (Periodicae responsionis libri V, L. V.

[2]) Отсе Гербестове писаннє з кождого погляду варте близшої уваги. Повний заголовок такий:

Треба признати, що вже в тій невеличкій студиї боронив Гербест свої погляди дуже щасливо. Усї свої виводи опирав він виключно на Ціцеронівських писаннях та стверджував чи-

---

Benedicti Herbesti Neapolitani Periodica dispvtatio, quae nata est ex hoc Sophismate a Magistro quodam proposito:

An Grammatici Periodos, Membra, et Incisa, Sententia et Syntaxi distinguant: Oratores autem, multitudine Pedum et numero.

Dispvtatvm est hoc, pridie Cal. Novembris, anni Domini 1561, M. Thoma Petricouiensi, Facultatis Philosophicae Decano, apud eam Disputationem aequissimo iudice. In hac autem Disputatione, fere tota de Periodis doctrina illustratur.

G. Sambor(itanus) Lectori.

Sunt elementa creandarum discordia rerum:
Principium discors iste libellus habet.

Craco. apud Matthaeum Siebeneycher. anno 1562. — На оборотній стороні герб Мацєйовских і вірша Григория Віґілянция (стихів 6); книжка присьвячена Станїславови Мацєйовскому, сяндомірскому каштеляновн. Замітна ся Гербестова праця не лише як важний памятник його полєміки з Ґурским, а ще й також — віршами Григория Віґілянция (зі Самбора). Старий друзяка ще з молодечих літ — не лишив Гербеста і в тій для нього критичній хвилї. Се безперечно дуже хороша черта шляхотної вдачі поети, що не бояв ся показати себе публично прихильником слабшого, а тим самим — противником всемогучого Ґурского... Біоґрафи Григория знають лише згадану його віршу на герб Мацєйовского (In Stemma Magnifici Domini, Stanislai Maceiovii, Castellani Sendomiriensis, etc., стихів 6); дві прочі, уміщені в згаданій брошурі Гербеста при самім кінци — їм зовсім незвісні (мимо коротенької — правда неясної — замітки Вішнєвского, H. L. P., т. VI, стр. 153, замітка 195).

Вірші ті мають такі заголовки:

1) „Ad Magnificvm Dominvm, D. Stanislavm Maceiouium, Sendomiriensem Castellanum etc. Gregorii Samboritani Carmen, IIII Idus Februarii, Anno MDLXI habitum". (стор. 1—8).

2) Gratiae, quas idem poeta, convivis in Collegio prandentibus, egit (стр. 1—2).

Чи перша з тих вірш ідентична з віршою Віґілянция, яку згадує д. Естрайхер в своїй бібліоґрафії (вид. I, стор. 148) п. з. „A. D. Stanislaum Maciejovium Sendom. Castell". 1561, 8⁰ — не знаю. Коли-б так було, то вірша згадана д. Естрайхером була-б відбиткою вірші, уміщеної в творі Гербеста. Мала-б вона переховувати ся в біблїотеці ґр. Браніцких в Сухій (Галичина). — [Гляди: Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 153, зам. 195. — Turkawski: Życie i dzieła Grzegorza Wigilancyusza Samborczyka, op. cit., стр. 57].

сленними примірами. А вже ж найсильнійше тим показав він свою висшість, що на лайки Ґурского відповів справдї клясичним спокоєм ученого. Шануючи вповні авторітет свого соперника — старав ся Бенедикт анї слївцем не нарушити чужої доброї слави, воювати не лайкою, а арґументами (non conuicijs sed argumentis). — Коби лишень правда взяла верх, — а по чиїй сторонї вона буде — йому байдуже... Коли Ґурскому удасть ся справдїшними арґументами збити Гербестові виводи, — він йому радо уступить...[1]) „Triumphum", казав Бенедикт, „ego (quidem) inuideo nemini: modo Veritas vicerit, cuius illustrandae gratia nostram hanc Disputationem, in qua a nobis Cicero stare visus est, edidi..."[2])

І не збагнув би був Бенедикт, яку йому дасть відповідь Ґурский...[3]) На поважну та повну гідности студию відповів поважний професор такою неможливою заїлістю та злобою, що бідоласї Гербестови лишало ся хиба одно: зложити оружє перед страшним ворогом та чим боршій кидати Краків, чи там краківську Академию...

Я маю на думцї писаннє Ґурского п. з. (Iacobi Gorscii) Dispvtationis de periodis, contra se a Benedicto Herbesto, (si Diis placet) Neapolitano, editae refutatio. Anno Domini 1562[4]).

Що містила отся невеличка брошурка — про се сьвідчить уже те саме, що краківські друкарі бояли ся навить друковати отсей

---

[1]) Periodica disputatio, op. cit., epistola dedicatoria.

[2]) Ibidem.

[3]) Годить ся запримітити, що Гербест вислав Ґурскому один примірник своєї брошури, запевняючи його в залученім листї в своїм глубокім поважанню та любови, яку він все відчуває до свого товариша, приятеля та учителя... Очевидна річ — се лише тим більше Ґурского озлобило. „Dispvtationem tuam", писав опісля Ґурский, „de Periodis, Herbeste, quam contra me (uel potius eos ipsos, quorum ego autoritatem, in hac ratione dicendi explicanda secutus sum) conscripsisti: a te mihi cum summae beneuolentiae, amorisque tui singularis testificatione missam, perlegi, quae utrum mihi plvs molestiae, an uoluptatis attulerit: haud facile dicere possum... Molestum erat mihi, a te, quem ego unice coluerim.." і т. д. Iacobi Gorscii, Dispvtationis de Perio dis... refutatio op. cit.

[4]) Ч. бібл. ім. Оссолїнських, 5.166.

пашквіль...[1]) Стільки там ненависти, злоби, лайки та кпин... Читаючи його само собою приходить на думку гадка: і що-ж то лишило-б ся з отакого „полемічного“ писання, коли-б так пропустити усї ті Ґурского „чемности“? З всякою певностю — лишило ся б мікроскопійно мало...[2])

Та тим часом спір, що нечайно став чисто особистою лайкою, набрав нечуваного розголосу. Ним бавили ся до сита не лише краківські книжники, але й у цілій Польщі стали ним горяче інтересуватись. Ґурский присьвятив свою рефутацию краківському біскупови Филипови Паднєвскому, піддаючи її під його осуд, Гербест знова вислав свою студийку (Periodica dispvtatio) Станїславови Ожеховскому.

Та вжеж — публичня опінїя стала по сторонї Ґурского... І Паднєвский і Кохановский і природна річ Ожеховский — всї вони признали вінець побіди — Ґурскому... Передовсїм добила його гадка сього останнього.

Стало ся се так. Коли Бенедикт написав свою студию про періоди (Periodica dispvtatio), передав один її примірник через свого приятеля Григорія Віґілянция (зі Самбора) Станїславови Ожеховскому. В листї просив він славного тодї в цілій Польщі бесідника дати свій сьвітлий осуд.. Та Ожеховский йому не відписав... Природна річ! Бо й як же міг Бенедикт сподївати ся прихильного для себе осуду від того, що жив з Ґурским в найтїснїйшій дружбі та до того немало йому завдячував?... Таж Ґурский Ожеховского просто боготворив! Він не мав для нього слів подиву, він скрізь його горяче боронив, займав ся виданнєм та накладом його писань та вихваляв їх у передмовах, писаних власною рукою...[3]) І стало ся то, що вже наперед можна було предвидїти... Він написав вправдї невеличку рецензийку

---

[1]) Вона дїйсно вийшла без означеня місця друку. [Друк рішучо Зібенейхерівський].

[2]) Повна вона найтяжших закидів та кпин. Іронїчно прозиває Гербеста неаполїтанським князем, страшить його муками в Тартарі, висьміває його глупоту, зарозумілість, брехливість, лїтературну крадїж, фальшованє ціцеронівського тексту і т. д. Я позволю собі навести один із найчемнїйших висказів Ґурского: „Habe tibi Neapolitanam (!) istam eloquentiam: uale cum tua Neapoli ista, quam uel sus rostro suo suffoderit, fundamentisque euerterit...“

[3]) Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., стор. 253.

та не Гербестови, а Ґурскому він її вислав... Очевидна річ, — Гербеста в нїй він не хвалив...

Свої уваги вислав Ожеховский під псевдонїмом Лявренция з Сєрадзя [1]). Шкода й говорити, як дуже зрадїв оттаким дарунком Ґурский. „Менї байдуже“, казав він, „чи се причалив до мене човном Сєрадзкий, чи Ожеховский: я радо на нїм випливаю із хуртовини“...[2]) Та врештою тут годї було й сумнївати ся, хто був автором дісертациї Лявренция з Сєрядзя: „Utrum autem haec Laurentii Dissertatio, an illius ipsius, qui misit Orichovii sit, cuique facile est existimare. Prodit Leonem sua vox, produnt vestigia“ [3]), — оттаку побідну пісню заспівав тепер Ґурский. Здавало ся, що всї змовились на бідолаху Гербеста... І Ґурский у своїй „Рефутациї“ і його студенти у їдких епіґрамах, і Ожеховский, і Паднєвский, — всї вони висказували своє співчутє подражненому Ґурскому... Навить славний Кохановский не стерпів та ось такою віршою звеличав побіду Ґурского:

„Huc etiam, campos qua prospicit Ilsa feraces,
per rapidos amnes, Gorsci, perque invia saxa
nuntia factorum peruenit fama tuorum.
Nempe ut pro Cicerone micantia sumpseris arma.
In mediumque audax processeris aequor, ubi hostem
. . . .
victor humi prostrasti et palmam rite tulisti:
ille autem ingenti perculsus corda dolore,
ne toties vultum victoris et ora videret,
tristis ad extremae concessit flumina Vartae“ [4]).

---

[1]) Dissertatio Laurentii Siradiensis, Philosophi super Disput. periodica Gorscii et Herbesti in Diatriba Antisophistarum Cracoviensium, Cracoviae, 1563, 8°, карт 20.

[2]) Ibidem.

[3]) Ibidem. Також: Wiszniewski, op. cit., т. VI, стор. 154, 155, замітка 199, — а перед тим Goezius, *Διατριβή*, op. cit., стр. 13 При тім годить ся зазначити, що хибно подає Вішнєвский, нїби то Гербест відкликав ся тодї до осуду Андрія Нїдецкого, Станїслава Ожеховского і Петра Скарґи... Се стало ся аж 1566 р.

[4]) Ibidem. Також: Wiszniewski, op. cit., т. VI, стр. 155, замітка 200.

І отсе був справдї побідний пеан Ґурского... Його соперник дїйсно

„tristis ad extremae concessit flumina Vartae“,

— се б то удав ся до Познаня[1]). Краків та його непривітну Академию рішив Гербест кинути вже раз на все...

Коли тепер приглянутись отсьому горячому спорови очима безсторонної людини нинїшної доби, — просто сьміх збирає, коли подумаєш, через яку велику марницю поріжнило ся тих двох поважних учених-приятелів, та як з так пустої та нікчемної причини могла счинити ся так голосна, горяча лїтературна полєміка. А одначе — хоч се й була клясична борба de lana caprina, — все ж таки викликала вона в Польщі чимале заінтересованнє та влила в краківську Академию чимало огню. І коли дивимо ся на неї з того боку (а не з того: по чиїй сторонї правда, — чи по сторонї Ґурского, чи Гербеста?), тодї природна річ, набирає вона більшої ваги та значіння. Та вжеж ніде правди дїти — елєментарного вражіння отся горяча полєміка не лишила. Прошуміла вона так, як та буря, що рине там далеко — на самім небосклонї, — а громів не чути... Влила в завмираючу Академию чимало огню, що від нього кров в жилах стинала ся, рознїтила в нїй ватру — без поломіни і тепла, що багато надимила...

І сумно стало в понурих мурах старої Академиї — по грізній хуртовинї — без громів та дощу. Сумнїйше ще, як перед тим...[2])

[1]) Познань лежить над Вартою.

[2]) Побут Бенедикта Гербеста в Кракові і його полєміка з Ґурским — се найбільше звісна та найбільше обговорена і осьвітлена в польській лїтературі карта його житя. А одначе кілько тут помилок, кілько плутанин та невідповідного осьвітленя, — невважаючи на велике богатство фактичного материялу. Дальше вістки про житє і діяльність Бенедикта вривають ся зовсїм, крім кількох гучних фраз — та й то фальшивих.

Важнїйшу лїтературу полєміки подаю тут. — Першим і найважнїйшим жерелом служать писання Гербеста та Ґурского. Ми старали ся подавати їх як найдокладнїйші заголовки. Крім згаданих написав ще Бенедикт маленьку брошурку п. з. „Benedicti Herbesti Nea-

А всеж таки — розголос отсеї полеміки був величезний. Імена обох соперників стали звісні в цілій сучасній Польщі, а й грядучі поколїня згадували опісля нераз отсю славну подїю. І хотяй — офіцияльна критика признала побідником Ґурского, все-ж таки можна сказати з всякою рішучістю, що загал читаючої громади — симпатизував горяче як раз з Бенедиктом,

---

politani Aequus Ivdex. Personae dialogi, Hospes et Studiosus. Aequi iudicis officia hic describuntur.

Cato. Impedit ira animum: ne possit cernere uerum.

Psal. LVII. Recte iudicate, filii hominum. Cracoviae in Officina Scharffenbergiana: Anno Domini MDLXII. Mense Maio“ (ч. бібл. ім. Оссол. 5.703). — Причина, з якої написав Гербест сю брошурку (карт 8), така: „Orta est inter me“, каже Бенедикт, „Iacobumque Gorscium, de Periodis contentio: descripsi meam ego sententiam et Argumenta, satis (ut puto) modeste: scripsit etiam contra me, meamque Disputationem Periodicam, Gorscius. Quoniam vero non modo in me, quae illi videntur dicit: verum etiam omnibus in locis, apud omnes cuiuscunque status personas, falsis suis narrationibus acerbum mihi excitat odium, propterea, ut Aequi Iudicis officium non ignores (Christiane Lector), neue me, cum in doctrina de Periodis, tum in criminibus obiectis, non auditum damnes, volui te hoc nostro Dialogo praemonere“.

Епільоґом сьої крайно безплідної полеміки було обширне вправдї та дїйсно богате важкими арґументами, одначе на жаль — спізнене писанне Гербеста п. з. „Benedicti Herbesti Neapolitani Periodicae responsionis libri V... Lipsiae Anno 1566“ (ч. бібл. ім. Оссол. 5.716). — Для нас важне воно незвичайно, бо містить в собі багато цінних автобіоґрафічних вісток. — Крім того мав ще Бенедикт написати: „Summa doctrinae de periodis“, 8^{0} (?), [має переховуватись в бібліотецї ґр. Браніцкого в Сухій], та „Dialogus de optimo genere dicendi“ і „Disputatio de periodis et ratione scribendae orationis, cum Adversarii argumentis“ (Старовольский, Радимінський, Солтикович). Чи написав їх Гербест і де вони переховують ся, чи може безслїдно затратили ся — незвісно. — [Пор. Sołtykowicz: O stanie Akademii krakowskiej... стр. 330].

Вже Romer в творі De informando oratore lib. III (Cracoviae, 1593) каже так: „Gravis contentio emerserat olim in Academia nostri Gorscii, cujus a morte nunc (1583 р.) est octavus annus, cum Herbesto: quorum cum uterque magnus ingenio, imprimisque clarus extitisset, suos validissimos impetus, sustinere non potuerunt“. Так само не забули голосної полеміки і в XVII в., як ось Радимінський, Старовольский і т. д. В XVIII в. написав вже Goezius про неї спецыяльну розвідку (op. cit., стр. 1—21), а за ним Вішневский (op. cit., т. VI, стр. 151—157). За славним істориком польської лїтератури пішли вже не оглядаючись усї пізнїйші польські (та російські) учені,

спочуваючи щиро його невдачі. За се кождий з огірченем, а навить з обуренем згадував неможливий спосіб диспуповання Ґурского, який зовсім не лицював повазі ученого професора університета [1]).

Велике спочуте з'єднав собі Бен. Гербест передовсім між академічною молодіжею. Там — його імя було найбільш популярне та люблене. Салї, в яких викладав Бенедикт були все тїсно набиті — так, що найбільше простора в ягайлонській колеґії саля Сократа не могла нїколи змістити так великого числа слухачів [2]).

На все те глядів Яків Ґурский і — його лють росла з кождим днем чим раз більше і більше — аж до обридження...

А тим часом Гербест працював дальше з лицарським спокоєм та умірковаиим запалом. Та на жаль — працював вже не довго. Невдовзї перестали вже гомонїти в мурах краківської Академиї слова одного із її найкрасших синів...

не вносячи вже в житепись Гербеста нїчого нового. Тут згадати належить: ks Ludwik Lętowski, Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich, т. III. (W Krakowie, 1852), стр. 11—14, — Morawski, Jakóba Górskiego życie i pisma, op. cit., ст. 257—260, його-ж A. P. Nidecki, op. cit., стр. 93 - 96. Иньших як Лукашевича (Archium teologiczne, Rok I, Poznań, 1836), Солтиковича, Собєщаньского (Енцикльопедия Орґельбранда) і т. д. — не згадую. Крім нових помилок — не внесли вони нїчого нового... Пор. також рукопись бібл. ім. Оссол. п. ч. 935, стр. 219, 220—226. — Се власноручні замітки І. ґр. Оссолїньского, — дрібні материяли до проєктованої житеписи Б. Гербеста...

[1]) „Nullus Christianorum mihi crede Gorsci", писав Гербест, „nostram damnaturus est disputationem, modum disputandi omnes damnant, horrent et abominantur. Audisti iam et tuorum, de tua Responsione iudicium: si tu istic te audisse dissimulas, nos hic cuius rei optimos habemus testes, audivimus...; — tu vero, Gorsci, quid deinceps facturus eris, vide, — quid hactenus feceris, iam et amici tui vident, neque tamen, probare possent.." Periodicae responsionis libri V, L. V.

[2]) Ґурский закидав Гербестови (Refutatio), що ось то на його (се-б то Бенедиктові) виклади вже й навить студенти стидають ся ходити. На се відповів йому Гербест так: „Quos enim ab initio lectionis auditores habebam, ad finem vsque ij perseuerarunt: neque ipsi doctrinam de Periodis meam, quasi ineptam riserunt, — sed potius, quum iudicio Ciceronis consentaneam esse viderunt, et secuti sunt, et proba-

І отсе була для неї болюча втрата... Імя Бенедикта Гербеста останеть ся все звязаним тїсно з історнєю відродженя на краківському університетї. Побіч Шимона Марицкого, Якова Ґурского і не багато иньших — згадуватись ме Бенедикт все, як один із лїпших заступників нового напрямку, один із найбільше заслужених противників середновічної мертвеччини, невважаючи на дуже коротке учительованнє, й ніде правди дїти — деякі його помилки.

Насуваєть ся на конець до рішеня ще одно важне питаннє... З якої властиво причини кинув Гербест краківський університет — саме в тій хвилї, будь що будь в апоґею своєї слави?...

Польські учені сьпівають одну пісню... „Гербест просто капітулював... Він предчував по свому боцї невдачу, або — він зробив се з превеликої грижі, що усї більше спочували Ґурскому, то знов, що отсей спір захитав таки дуже поважно його повагу...“[1]) Та вже-ж — по моїй думцї, Гербеста не годить ся вважати так надто сантіментальним... Плєбей — з такою желїзною витревалістю та з такою лицарською енерґією, як Бенедикт, так легко не уступає... Не знеохочений невдячним спором, уступив Гербест з поля бою, а уступив просто тому, що був змушений...

Ніде правди дїти, а таки Ґурский воював з Гербестом не дуже там чесним оружєм...; свій гнїв та ба! не гнїв, а свою злобу — посунув він вже таки до крайних границь... Бо за мало було йому вже книжкової лайки... І як перед тим він справдї незвичайно щиро попирав скрізь свого приятеля,

---

runt, tui forsitam illi risores fuerunt, qui vtinam apud te literas tantum, non tuos etiam mores (!) discerent. Secutos autem illos fuisse Periodos nostras, hoc vnum confirmat: quod in explicanda Ciceronis Oratione De Prouui. Consul. tantam auditorum omnibus horis habui multitudinem, vt eam capere non potuerit amplissimum Gymnasii Cracoviensis auditorium Socratis“. Ibidem.

[1]) Батьком таких поглядів — Кохановский:

„Ille autem ingenti perculsus corda dolore,
ne toties vultum victoris et ora videret,
tristis ad extremae concessit flumina Vartae“.
(Dissertatio Laurentii Siradiensis).

За ним пішли вже всї, як Ґезий (*Διατϱιβη*, стр. 14), Солтикович, Лукашевич, Вішнєвский, Моравский, і т. д.

так тепер він його скрізь де лише міг чорнив, обмовляв та кпив собі з нього найогиднійшим способом. Перед так безглядним ворогом не міг Бенедикт нічого втаїти: кождий його хочби й найдрібнійший вчинок, кожде хочби й найневиннійше слово — мусіло дійти до відомости Ґурского, який усї ті дрібниці препарував та коментував так злобно та так гидко, що аж лячно було слухати...[1])

Нї! З такого пекла мусїв Гербест видобути ся як найборше... Боротьби чесної — він не бояв ся!

---

[1]) „... scripsit etiam contra me, meamque Disputationem Periodicam, Gorscius. Quoniam vero non modo in me, quae illi videntur dicit, verum etiam omnibus in locis, apud omnes cuiuscunque status personas, falsis suis narrationibus acerbum mihi excitat odium...“ так писав Бенедикт ще з початком 1562 р. (Aequus Index).

„Tu mihi constanter maledicebas: ego quid priuatim fecerim, quid publice dixerim, tacere malo, quam praedicare, conuitium certe nullum tibi feci, calumniabaris tu mea pleraque: aliquam me calumniam adhibuisse, nullo vnquam me teste conuinces. Quot autem, et quibus artibus, tu tuam causam probare conabaris! quam exquisitis rationibus, me domi sedente, et vni veritati fidente, apud omne genus hominum, in invidiam me rapiebas! quid meum in te simile vnquam fuit? vel vnius in te mendacij, bonis testibus me redargue: hoc posteaquam feceris, vana et irrita, quae scribo, sint omnia!“ Periodicae responsionis libri V, L. V.

Таких прикладів можна би навести ще більше... Та дальше побачимо, що Ґурский не вдоволив ся Гербестовим віходом з краківської Академиї: — він переслїдував його ще навить в Познани.

ЗАМІТКИ
до поправнійшого видання поезий
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Написав

Микола Кр—ський.

(ПАМЯТИ НЕЗАБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО).

В XXXIV т. „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка" д. Романчук умістив свої замітки і уваги до тексту Шевченкових поезий *), який він є в ріжних виданнях „Кобзаря", що були в нас до останнього часу; трохи згодом під його-ж редакцією товариство „Просьвіта" надрукувало повний збірник поетичних творів Шевченка. Уваги й замітки д. Романчука дуже цінні, а „Поезиї Тараса Шевченка" (Львів, 1902 р.) — можна з певністю сказати — найкраще з усіх дотеперішних видань нашого поета. Але (без „але", як відомо, на жаль дуже рідко обходить ся) й воно має свої похибки; передивляючись і статю д. Романчука і „Поезиї", ми завважили — перше, що шановний автор сам не використав в виданні всіх своїх власних заміток, і друге, що — не кажучи вже про иньші помилки й хиби, — д. Романчук зоставив в тексті віршів чимало де-чого такого, що він виправляє в иньших виданнях, то-б то не додержав сьміливо й рішучо принятої ним методи поправлювання редакторських помилок в дотеперішних „Кобзарях". Метода д. Романчука не в тім, що він звіряє видання по рукописам Шев-

*) Деякі причинки до поправнійшого видання поезий Т. Ш-ка.

ченка*), але здогадуєть ся, сказати-б, що „в данім місці повинно бути так, а не так“...

Та що-ж се за метода? — спитає читач. На перший погляд вона дійсно не зовсім оправдана, але досить поверхового погляду на ті „недогляди“, яких так страшенно багато по всіх виданях „Кобзаря“, щоб зараз спостерегти, що до їх потрібна виключно тільки така метода. Читач переконаєть ся в сім з отсих прикладів:

В „Наймичці“ читаємо в усіх виданнях:

...Перед ним
З собакою унучок грав ся,
А внучка в юпку одяглась
У Катрину і ніби йшла
До діда в гості. Засьміявсь
Старий і внучку привітав і т. д.

А в „Княжні“:

...Схаменись!
Не схаменув ся. Ключ виймає,
Прийшов і двері одмикає,
І лїзе до дочки. Прокинь ся...

або:

...І в той час
Скирти і клуня зайнялись.

Можна навести дуже багато не менч яскравих прикладів. Чи не ясно, як день Божий, що тут повинно бути: засьміяв ся, прокинсь, зайнялась? І хоч би у власнім рукопису автора ми знайшли першу лєкцию, то все таки не маємо права не друковати: засьміяв ся, прокинсь, зайнялась! Мабуть, і в рукописах Шевченка подибають ся слова написані їм через недогляд, помилку або що... але безперечно головний контінґент помилок, подібних вище-наведеним, припадає на долю видавців-редакторів „Кобзаря“. Коли ви бачите майже по всіх виданнях массу недоглядів власне такого характеру плюс іще незлїченне число всіляких помилок, то се починає зразу вас дивувати, а нарешті вправляє просто в якесь остовпіннє. Цікава психольоґія такого неакуратного відношеня нашого до найбільшого народного поета!

*) Їх у нього, здаєть ся, не було, та вони мало б і придали ся до сього діла, бо річ іде головно про такі помилки, котрі можуть бути і в манускриптах авторів; крім того ми розріжняємо помилки в словах, хрональоґічних датах то що — взагалї помилки цілого видання.

Факт сумний і неприємний для нас... тим сумнійший і неприємнійший, що на підставі його можна зробити деякі ширші і загальні виводи що до наших суспільних обставин взагалї. Ми маємо неоцінене національне багатство і не хочемо, чи не вміємо показати його нї собі, нї другим. На нашім сумлїнню повинно лежати те, що Кобзаря читають европейські критики в дуже кепських виданях і дякуючи сьому не можуть оцінити нашого поета як слїд. Не кажучи вже про европейських і російських читачів, і Українець дуже багато терпить від такого стану річей. А від тих людців, котрі себе з аматорства залїчують до Українців („мы тоже Малороссы“), нераз доводилось чути такі фрази: „я очень люблю Шевченко, но... признаться, онъ далеко не то, что Пушкинъ. Помилуйте, въ его стихахъ нѣтъ даже размѣра, не то что риѳмъ!“ І для доказу вишукувались в найгіршому виданї — київському (Кобзарь. Изд. Гамалѣя 1894) всї такі місця, що „тоже Малоросс“ міг дїйсно радіти... Людцї — людцями, а все таки неприємно. Що до „методи“, про котру в нас річ, то запевно можна сперечатись про її raison d' être, коли роздивлятись її в незалежности від даних фактів; ми не маємо охоти безпремінно доводити її конечність; нехай факти самі покажуть, о скільки був справедливий д. Романчук, коли приклав сю методу до свого видання поезий Шевченка*). В своїм проєктї ми маємо намір по можности і внести деякі поправки в останнє виданнє Шевченка „Просьвіти“ (по котрому й будемо цитувати), і оголосити власні замітки, котрі часто доводилось робити на марґінесї, читаючи „Кобзаря“; крім того ще подаємо плян розкладу поезий Шевченка по відділам, уважаючи розклад Романчукового видання хоч лучшим, ніж в „Кобзарях“, але механїчним (на поезиї менчі і більші) і не видержаним в під-роздїлах.

Се все на стільки важна справа, що й найменчі вказівки мають значінє і дуже бажано було-б, щоб кожен, хто може, вніс свою лепту на дїло доброго видання Шевченка, бо-ж недалеко й до 100-лїтнього ювилею дня народженя на сьвіт нашого великого поета.

---

*) Вправдї д. Романчук може застерегтись проти приписаної йому методи, але-же не може відібрати права кожному робити свої виводи з його статї і видання.

I.

В поправках і замітках до тексту ми будемо держати ся такого-ж пляну, як і д. Романчук в своїй вище згаданій статї.

З початку „Поезий“ поставлено, звичайно, — „Думи мої, думи“ і в сьому-ж першому вірші знаходимо таку помилку. На ст. 11-й (рядок 2-й зверху) читаємо: Засївала трупом поле, поки не ростило. Що се за „ростило“? Річ іде про „козацьку волю“, котра родилась на Україні, там гарцювала, засївала поле трупом шляхти і Татар, засївала доти, аж поки поле нарешті не остило: слово взяте Ш-ком з российської мови — значить: захололо, бо перестала його поливати кров убитих. Картину поля залитого кровю маємо в другому вірші Ш-ка: „Ой чого ти почорнїло, зеленеє поле? Почорнїло я від крови...“

Ст. 12, в рядку 7 з-низу стоїть: Привитай, треба: привітай; в сьому виданнї скрізь стоїть привитати зам. привітати.

Поезия: „Минають днї“ майже по всїх виданнях дуже знївечена, особливо строфа: „А дай жити...“ В Романчука безперечно краща, найсильнїйша лекция сього місця; але перед тим стоїть (ст. 16 р. 17 знизу): По сьвіту валятись, — треба: На сьвітї лежати; а далї — р. 5 знизу: Чи жив, чи загинув — треба: Чи жить, чи загинуть (Див. збірник „Викъ“ т. I вид. 2-ге ст. 134 і женевське видане).

По над полем іде. Ст. 19. В 2-й строфі замість: „Хоч і не проси“ луче: „Хоч і не кричи“, бо відповідний рядок: Зустрічають сичі. Таку заміну слова і д. Романчук вважає можливою і потрібною (статя), але чомусь не зробив її в своєму виданнї.

Сонце заходить. Ст. 22. Рядок 5-й луче: І ніби серцем одпочиваю (рифма до гадаю в р. 4-ім). В останнїм рядку замість доленьку слїд поставити: долю — для ритму.

Козачковському. Ст. 24 в р. 17*): по за валом; в ряд. 19-м: над Уралом (а не: **по**-над Уралом). Ст. 25 в рядку 9 знизу зам. краду **ся** — треба: крáду**сь** для ритма; в р. 8 знизу: по

*) Коли ми ставимо перед словами дві кропки (:), то се не значить, що так стоїть в виданю, але — що ми так радимо ставити; коли коло цифри рядка не означено звідки його лічити, то се значить — зверху сторінки.

за валом — для риму й ритма. Ст. 26 ряд. 9-й луче так друковати: Нікого і нікому в сьвіті.

Мені тринадцятий минав (28). В 6-му рядку поезиї не достає трохскладового слова — се видко по формі; замісць сих складів слід ставити — — — як і в усїх подібних випадках.

Та не дай, Господи (30). Очевидно, що перше слово (**та**) зайве, воно псує ритм. Треба завважити, що й народна пісня не дуже то любить вставку де треба, де й не треба, слів: та, тай, ой, й, в котрих чогось так кохають ся співці.

Добро у кого є господа (30). Останнїй ряд. вірша: А письм нема; далї — , бо рядок не скінчений автором.

Не для людей. Ст. 34. р. 7-й знизу. — Мою сиру душу; здаєть ся, тут було-б краще: сїру з приміткою, що слово взяте автором з росийської мови (сиротливий); так само і в „Неофітах", в посьвятї — „убогая, сїрая" (578, 1).

І золотої й дорогої (35). Ряд. 12 поезиї: Що се ж **то** молодість моя (а не **та**): з початку вірша не говорилось про молодість автора нїчого, і читач може спитати: яка молодість?

І небо невмите (42). В двох останнїх рядках останньої строфи останнї слова: сказа**ти**, спита**ти** (не — сказа**ть**, спита**ть**), тоб то рими повинні бути женські, бо в двох перших рядках сеї строфи мужеські: жива, трава.

Як би зострілисся (43). Рр. 5 і 6 поезиї у Романчука —

Ніякого і не пізнала-б,
А може-**б** потім нагадала
Луче в другому: А може потім нагадала-**б**.

І знов менї не привезла. На 46 ст. ряд. 1-й — Та пісеньку засьпіваю — наче зайвий, бо псує музику вірша. В думцї „Вітре буйний" д. Романчуком викинутий так само зайвий рядок: Втоплю свою недоленьку.

Готово! (47). В р. 10-м вірша безперечно треба: зроби**ти** (а не зробить): се рим до лїта в р. 7-м. Треба завважити, що взагалї у Ш-ка рим багатий, та як скрізь, і в своїм римованню він зістав ся цїлком оріїінальним і залежним хиба від народньої піснї української: в нього часто нема повних римів, але тільки, сказати-б, консонанси, за те консонанси мельодийні, ніжні й гучні.

Ст. 48 в рядку 17: хотїло (то-б то серце хотїло), а не: хотїлось, як у Р-ка.

Ст. 49 р. 1-й луче: Чи мати Бога не молила.

„ 50 в рядку 6-м луче: полю.

„ „ „ 13-м знизу: до Бога (гл. „Викъ“ т. I вид. 2-ге стр. 116).

Ст. 52 в рядку 18 луче: Спогадають люде

„ „ „ 5 знизу — луче: Навіть не згадають. Див. „Викъ“ ст. 118.

Ст. 56 в рядку 2 знизу — безперечно: золотохвилї, а не золотополї (див. пражське вид. в примітцї, як варіянт „першого рукопису“), се рим до: могили.

Ст. 59 р. 5 знизу: Так щож менї казати тута? (рим — забуті), а не — Так що-ж менї тут...

Ст. 60 в ряд. 16-м безперечно: зьвірями, а не зьвірми, бо далї рим — катами.

Ст. 60 в р. 18-м, здаєть ся, луче: Великомученик. На мою думку в віршах інтерес ритму стоїть на першім плянї і граматична помилка (в флексиї вокатива) не попсує вражіня.

Ст. 62 р. 7-й: Давно колись, давно колись

Ст. 62 в р. 11: сіроми сироти.

Муза (64). 4-й ряд знизу на сій сторонї сам по собі зайвий, бо псує музику вірша. В „Вику“ (ст. 138) маємо кращу лєкцию, взяту з Дневника Шевченка; замісь того рядка стоїть два:

Сіяєш ти, мій херувим,
Золотокрилий серафим.

Слава. Після другого рядку знизу (на ст. 65) випущено у Романчука:

I к . . . . . а з Миколою
У Севастопóлї (Див. „Дневник“ Шевч ка).

Ст. 67 в р. 6-м у Романчука стоїть гнить, луче: гинуть.

Антонію Сові (69) — се не заголовок, а посьвята; поезию надписати можна: З Сирокомлї, бо се пересьпів з того поета.

Молитви. В II і III молитві (72) замісць: Постав Ти ангели твої — луче: Постав ти ангелів твоїх; так каже граматика і рим (до „коло їх“).

Вірш Ликері (74) має 21 рядок і ділить ся на дві однакові строфи по 8 рядків і третю 5 р.; так його й слід-би друкувати.

Що до вірша „Не журюсь я“ (76), то небіжчиком О. Кониським давно доведено, що він належить не Шевченковому перу *); пора-б уже покинути друкувати його в Кобзарях.

Минули літа молодії (77). Рядок: „А нікогісенько нема“ для форми зайвий.

Чи не покинуть нам, небого. Ст. 80 в рядку 1 знизу: „і тоді-**б**“, далї рифма **дїд**. — Ст. 81 р. 12 знизу: То **по**над самим Флеґетоном.

Ст. 86 в р. 10: **в** сьвіт за очи.

Ст. 91 р. 13 знизу: В чужій сімї, в чужій землї (переставка слів), бо далї рим: приросли.

Ст. 93 в р. 16: гармат**и**.

Ст. 94 в р. 9 знизу треба: над всіми́, а не над всіма́, як у Ром—ка, бо далї — „мій“.

Ст. 95 в р. 9 безперечно: хат**и**; дієслово „витопить“ з „нїчим“ має після себе genet., далї-ж рим: встати.

На ст. 96 після 3 рядка зверху треба поставити такий знак: Найкращеє слово, — а не знак запитання, бо далї йде друга частина того самого періоду. З інтерпункциєю д. Романчука виходить неясно й плутано.

Не так тії вороги (98). Луче: Не так тії воріженьки. Після восьмого рядка поезиї випущено: Щоб потім з тебе сьміятись **). Ряд 4 знизу луче: „Але сії добрі люде“. Форма сього вірша (коломийка) ***) автором не зовсім додержана. Як бути в таких випадках, про се річ трохи нижче.

Ой умер старий батько (ст. 100). В першій і другій строфі тут не додержано форми (коломийка). Пропоную друкувати так:

1) Ой умер старий **мій** батько
I старенька мати,
Та нема кому щирої
Тії **ради** дати.

2) Що менї на **білім** сьвіті
Сироті робити?
Чи йти **менї** в люде жити,
Чи дома журитись?

---

*) Див. „Проба улаштовання хронольоґії до творів Тараса Шевченка“ (з „Записок Наук. тов. Ш.“ т. XVII). Частина друга, ст. 15.

**) Оговорено в „Похибках“ без потім.

***) Коломийкою звемо такий розмір строфи: 1 і 3 рядки 8-складові, неримовані; 2 і 4 — римовані, шестискладові.

Гадаю, що вставка трьох слів і зміна двох (а властне тільки одного) не може вважатись якимсь незаконним поправленєм тексту і у всякім разї сих двох строф не зопсує. Так само і в сих двох віршах луче друковати:

(Не тополю високую) Ст. 101 р. 5: Бодай тобі, моя доле.

(На улиці невесело Ст. 101 р. 5 поезиї): Що менї тепер робити?

Вірш: Було роблю що, чи гуляю (107) кращий без що.

Ст. 106 р. 11: із похода (рим — шкода).

Ой люлї, люлї (108) Рядок передостаннїй луче: А як побачиш — з дїтками мати — при чім слово „мати" не буде accus., але nominat. (фраза sans l' attribut).

Ой не пють ся пива (109). З пятої строфи другий розмір — треба відріжнити в друку, як і взагалї у всїх таких випадках дуже неприємно вражає, коли строфи, що мають ріжний розмір, друкують ся вряд, що подибуєть ся в усїх виданях Ш-вих поезий.

Ст. 110 в р. 7-м знизу: Івана (легше читаєть ся).

Ой пішла я у яр... (110). Сей вірш має незвичайно гарну, ориґінальну форму, старанно автором оброблену; але менї не трапилось нї в одному виданнї бачити його надрукованим так, як слїд... Після двох перших 10-складових рядків, котрі становлять собою як би прелюдію до цїлої пієски, йде чотирі строфи (по 4 рядки в кожній); два перші і четвертий рядки пятискладові, третїй — восьмискладовий. У Романчука строфи перемішані. Щоб було яснїйше, як треба друковати сю поезию, виписую сюди дві строфи.

Ой пішла я у яр за водою,
Аж там милий гуляє з другóю...
А другая тая,
Розлучниця злая
Багатая сусїдонька —
Вдова молодая.

*

А я вчора з нею,
З сїєю зьмією
В полї плоскінь вибірала
Та все й росказала і т. д.

Ой у саду, у саду (114), мабуть не належить Шевченкови*). Д. Романчук заявляє, що в Кієвскій Старині і львівськім „Кобзарі“ р. 1893 сей вірш зіпсований, але і в його виданню він не зовсім поправний, не вважаючи на пороблені в йому зміни. У всякім разї перший рядок повинен бути такий: Ой у саду, са́ду (без **у**).

Ст. 115 р. 12 знизу лучше: Ходить він одну годину.

„ 115 „ 7 „ : А з яру та з лїс**а** (рим — гульвіса).

Неначе праведних дїтей (116). В р. 3-м поезиї: пророк**а**. Р. 22-й: „На вас на лютих, на вас диких“. Варіянт сеї поезиї той що в київському вище цитованому Кобзарі**) кращий, той що у Романчука — спутаний. (У всякім разї не слїд друковати: зьвір**ей**, як і царей, губителей — див. „Псалми“, — а зьвір**ів** і т. д.). В рядку передостатнім краще: **За**місто (див. „Вик“ т. I. вид. 2-ге, ст. 115).

Ст. 119 в р. 5 знизу: коло них, а не: коло їх (рим — нїмих).

Ст. 120 в р. 5 зверху: І **в** чудес**а** (рим. словеса).

Радуй ся, ниво неполитая (120). Здаєть ся, два перші рядки треба друковати так:

Радуй ся, ниво неполит**а**,
Радуй ся, земле неповит**а**,

бо далї через весь вірш чергують ся наголоси мужеські й женські й нема нї одного на третїм з кінця складї.

Ст. 121 в р. 3 знизу: л**ї**лея

„ 123 в р. 14 „ третє слово слїд друковати так: к......сь.

Ст. 126 в р. 10: гнали (рим — майнували).

На смерть Григория (127). Р. 5 і 6 написані автором, мабуть, по російськи:

И Хомяковъ, Руси любитель,
Москвы-Отечества ревнитель.

---

*) Гляди між иньшим про сю поезию у Кониського. „Проба“... Ч. II.. ст. 4.

**) Коли згадуєть ся київський Кобзарь, то треба розуміти тут видане 1894 р., Гамалїя.

В рядку передостаннім: исповѣдай (рим — Бесѣда).

Сьвіте ясний (129). Р. 2 з кінця в пражському видані, здаєть ся, такий: „А кропилом будем, брате". У Романчука приходить ся читати: Кропила́ми — наголос неприємний.

Хоча лежачого й не бють (131). В р. 3-м „...Тебе(ж), о суко" не треба ж, бо тут розвиваєть ся і поясняєть ся попередня думка і нема ніякого противоставлення (а через те й після слова „ледачому" треба ставити дві кропки). Поет в сій поезиї звертаєть ся з докором до персони вже померошої („лежачого") і через те вважає потрібним оговоритись; „то і полежать (розум. — спокійно) не дають ледачому". Ся думка імпровізована автором і тому, мені здаєть ся, її слід надписувати: Імпровізация.

О люде, люде небораки (132). Ся поезия належить до мало зрозумілих уривків, нескінчених автором (як „І Архімед і Галілей"). Ні в одному виданні я не находив пояснень до неї. Мені вдалось випадково прочитати пояснене в купленій на київській торговиці майській книжці „Основи" за 1861 р., де вірш сей був у-перве надрукований; там олівцем на марґінесі було написано: „Дівчаточок гнали на поклоненіе праху в Бозі почившей матери — Всероссійской Государыни Императрицы Александры Θеодоровны" (жінки Павла І.). Чи се мало-б вказувати на якийсь і який іменно історичний факт — не відаю.

Ст. 134 в р. 1-м безперечно така інтерпункция: Ні Бога, навіть ні пів-бога.

Ст. 135 в р. 10-м: божую.

„ 137 „ 19: Дарма.

„ 138 „ 9 у Романчука стоїть: „і хто теє знає"; нічого й казати, що тут треба: „і кому те знать".

Ст. 139 в р. 13: очéреті (ритма: вечеряти).

„ 140 „ 6 легше читаєть ся: Ворожба́ (так стоїть в київському видані).

Ст. 142 в р. 16: ями (бо далї — дві могили).

„ 145 „ 11: на всім сьвіті.

„ 149 р. 10: А дружки заплачуть.

„ „ „ 12: Аніж його бачить. Се безперечно кращий варіянт (див. київське вид.).

Ст. 149 в р. 4-м знизу: віддає (а не видає).

Хустина. Ст. 153 р. 2 зверху: На шовк вона заробляла. — 154, 11: Навчи мене, моя доле.

У Вільні (161). В р. 2 поезиї: лучило ся; в 8-м: ламали, а не знїмали. Від слів: „То синок був...“ — коломийка.

Ст. 165 р. 10 і 9 знизу: І лозину
Тихо похитнула (рим: поринула).

Ст. 166 р. 10 лучше: Лоскотали, грались.

Ст. 168 р. 2: Та ще й реготали (рим — плювали); ся форма вживаєть ся часто на рівнї з реготались.

Ст. 177 в р. 13 знизу: як згадаєш (рим — знаєш).

Варнак. Від слів „Та за ралом...“ (179, 10 зн.) починаєть ся другий розмір, треба одрізнити се. Ст. 179, р. 6 знизу: „Отож вивчив ся я, виріс; р. 4 знизу: „Не дає та і в москалї“.

Ст. 183, 17: І перехрестив ся.
„ „ 18: Й пішов — і т. д.

У Бога за дверми (183). Початок сеї „кирґізської леґенди“ — народна приказка. В устах народа вона вимовляєть ся так: „в Бога за дверима | лежала сокира“. Думаю, що в Шевченка так воно й стоїть, при чім розділяєть ся на два рядки; після двох дальших рядків, знов починаєть ся такий самий розмір (ще 6 рядків). Таким чином, початок сього вірша треба, на мою думку, друковати так:

Кирґізська леґенда.

В Бога за дверима
Лежала сокира.
(А Бог тодї з Петром ходив
По сьвіту та дива́ творив).
А кайзак на хирю
Та на тяжке лихо і т. д.

Ст. 184, 5: стелють ся
„ „ „: з яра (рим — хмара).
„ „ 6 знизу: І червоніє по пустинї (для ритму).
„ „ 7 „ : в степах.
„ 185, 11 „ : Одним одне при долинї (а не єдине) — і починаєть ся коломийка.

Як-би тобі довело ся. Ст. 186 р. 9 знизу: „У той ярочок погуляти“; 2 знизу: Старий собака та ще й битий (рим: несамовитий). — Ст. 187, 8: Наймолодший, озирнувшись

(а не **що** наймолодший) — тут починаєть ся коломийка. — 189, 1: ...**І** смерклось.

Між скалами. На ст. 189 р. 8 знизу зайвий; на 190 р. 6 і 7 одрізнені від иньших друком, наче в їх иньший розмір, але се та сама коломийка; рр. 10 і 11 лучше:

За ними йде та чорнява,
Плаче-рида йду́чи.

Р. 6 знизу: Але трох**а́** лишень, чи так? — Ст. 191 рр. 9 і 10-й: — За чоловіка...
Укоротивши йому віка... — так роздумує пан. 191; 17: І — Боже Господи єдиний; р. 19: У намистах **її** водив; з рядка 20-го иньший розмір.

196, 22: кр**о**нивою.

199, 3 знизу: пов**ила**.

202, 11: „на те, на се“, а не „на се, на те“ (рим. тряс**е**).

203, 5 знизу: ж**о**ну; 205, 3 знизу: (Чабан Саул) — з скобками.

208, 13: г**і**рло (гôрло)

215, 1 знизу: Злодій **п**лаче (так вимагає ритм).

220, 3 знизу: З великого Лугу.

226, 10: Пливуть собі; із-за хвилї... З сього рядка починаєть ся строфа (одна тільки), що має иньший розмір, нїж попереднї.

Ст. 226, 14 знизу і 227, 8 знизу: „Чиг**и**рине, Чиг**и**рине“ — так вимагає форма поезиї.

230, 6: Жидов**і**.

Кавказ. Рр. 12 і 13 на ст. 233 мають ріжні варіянти; у Романчука не такий спутаний, як у иньших виданях, але мабуть найгірший. Здаєть ся, тут найкраще буде друкувати так:

(Коли одпочити)
Даси, Боже, утомленим,
Коли даси жити?

234, 19: в кайдан**и** (рим — дане); 234, 20: До нас! — на те... і т. д. (инакше ся фраза не буде ясна). — 235, 3 знизу:

Як ті жиди, та продавать!
Ми по закону.

236, 12 і 11 знизу: Щоб братню кров пролити про**сим**,
А потім в дар Тобі прино**сим**.

Холодний яр (237). Р. 2-й вірша: І в мене не тихо; сей варіянт кращий: при такій лекциї принаймні не збігаеть ся під ряд три рази рим: лихо. — 238, 13: Мотронова (Мотронівський манастир); 17: Самопали лагодили — переставка слів (див. „Викъ" т. І, вид. 2, ст. 97); 28: загатили, бо далї — Не гатїте! „Яр" треба скрізь друковати з великої лїтери. Найкраще видане сеї поезиї в „Вику".

Чи ми ще зійдемо ся (242). Р. останній найкращий буде по такому варіянту: „За неї душу положіть"; не памятаю, де я читав сей варіянт; він записаний у мене в „Кобзарі" на марґінезї.

Іржавець. На ст. 243 р. 20 у Романчука написаний так: „На нове вбоге Запороже"; не знаю відки сей варіянт. В київському Кобзарі стоїть: „На нове горе — Запороже". Здаеть ся, останню лекцию й треба вважати автентичною.

Сон. Ст. 246 р. 13: „А д**а**лї сивий наш козак", а не д**о**лї. Я чув од очевидців описаної тут місцевости, що з пункта обсервациї, про котрий річ в поезиї, Днїпро справдї не в низу, але в далечинї. Та треба просто більш уважно аналїзувати текст, щоб побачити, що тут власне мае бути — д**а**лї. — З початку 28 р. на ст. 247 не треба „В"; р. 10-й на 248 слїд випускати, бо він нескінчений і псуе форму сього місця в поезиї; 249, 16: Хмари звесел**и**ли**сь** (безперечно).

Чернець. 254, 2 знизу: молить **ся**. Що до поданого в „Приписках" (ст. 683) кінця сеї поеми, то про його треба сказати, що він мабуть не Шевченків. Принаймні, почуте артистичної міри вказуе, що на словах

І за Україну молить ся
Палїй-Чернець пошкандибав —

кінчаеть ся поема. Що далї — вже робить вражіне чогось нового, зовсім иньшого, що до поеми мало тичить ся.

256, 1: „А дома слухай же, остались". Очевидно, тут не може бути: Зо мною, бо далї: „Данило, чура мій, та **я**. 256, 13 і 10 знизу з такою інтерпункциею: 1) Вони... вони... — не бій ся, сину — 2) Замкнулись пяниї. . я бачив... Р. 8 знизу: У клунї на соломі спа**ти**.

257, 3 знизу: гуляе (рим — знїмае).

І в и р і с я н а ч у ж и н ї. На ст. 259 після р. 4-го треба ; після пятого , (коми); коли-ж придержуватись інтерпункциї Романчука, то цїлком зміняєть ся й навіть затемнюєть ся зміст сього місця.

Ш в а ч к а (263). Дві перші строфи мають відмінний розмір, їх слїд відрізнити від других друком.

В поезиї „З а с т у п и л а ч о р н а х м а р а“ (265) маємо одно цїкаве місце (266, 23—26):

Не пустили Дорошенка,
У рясї пізнали,
Закували у кайдани,
В Сосницю послали.

Відомо, що в Шевченка чимало є таких місць, де підряд збігаєть ся багато римованих слів — по три, навіть по чотири (гл. Іржавець, Холодний Яр, Відьма і баг. иньших). Безперечно, се трохи псує вражінє від поезий; тут потрібна переставка слів (див. нашу замітку до такого місця в „Холоднім Ярі“). З вище наведеного прикладу (р. 3) бачимо, що й сам поет уникав напливу римів, — мабуть тоді, коли звертав на се більшу увагу. Кипуча діяльність поетична не позволяла Шевченкови дати своїм творам анї трохи „вилежати ся“, вони зараз по написаню брались публїкою „на расхват“, як кажуть Росияне; се поясняє маленькі дефекти деяких поезий Ш—ка, котрі безперечно бачив і сам автор, але не м а в ч а с у виправити. Опираючись на сьому, я радив би в усіх відповідних випадках переставляти слова. А в тім се не має особливої ваги ; говорю, щоб звернути увагу тих, хто цїкавить ся питанєм. Тепер будем далї давати свої замітки.

267, 12: шляхом - „Ромоданом“, щоб показати, що се назва шляху; показати тим більше потрібно, бо на два рядки вище стоїть: „з Ромоданом“, а се назвисько московського боярина.

268, 12: дивовали (рим: домуштровали); 269, 2: прахвостам (росийське).

271, 5 знизу: Возобновім

В кінцї поезиї „М а р к у В о в ч к у“ у Романчука неправильна інтерпункция, що перериває одну й ту саму фразу; треба так:

І думу вольную, — о доле,
Пророче наш, моя ти доне! —
Твоєю думу назову.

В поезиї: Як би то ти, Богдане (272) нескінчений рядок 9-й слід випустити: без його далеко краще; р. 8: Або в калюжі-б утопивсь.

273, 10 знизу: розтлїнная

274, 7: Не дасть вам пить, не дасть вам їсти,

274, 3 знизу: древнє; 2 знизу: Розтлїннеє,

275 в 8: Тею.

276, 8 знизу: А з вечора та до сьвіта (київськ. Кобзарь)

„ 4 „ : В степу, в полї незнаємім

„ 3 „ : Серед.

277, 9 і 10 становлять собою власне один рядок: „І бились день і другий бились“

Чудовий вірш „Бували войни“ (278) в виданню Романчуковому просто, можна сказати, знївечений; видавець не зрозумів музики вірша і поставив в першому рядку наголоси такі: Бували войни́ і військові свари́ (!!). Треба: Бували во́йни і військові сва́ри. Р. 2 треба безперечно роздїлити на два:

Галаґани і Киселї,
І Кочубеї-нагаї.

Р. 6-й: „Жеруть і тлять старого дуба“, а не дїда (далї — любо). Ясно, що тут автор з'ображає старий суспільний лад під образом старого дуба, од коріння котрого ростуть нові парости і т. д.

295, рядка 7-го зверху: „Деж Катруся блудить“ можна не друковати, бо він псує форму.

297 в р. 3 стоїть: Сирота собака; може усяка?

299, 4 знизу: Що од тебе мала сина (переставка).

Гайдамаки. 310, 9 і 10:

Добре били, а багато
Дечому навчили? (київськ. Кобзарь).

310, 13: ходїм, сини; 310, 3 і 5 зкінця: Любить її думу правди, любить її (а не любіть). Мова йде про „щирого козака“, котрому автор доручає „своїх дїтей“ — гайдамаків, про В. І. Григоровича, котрому й присьвячено поему.

316, 3: Дріжить, ізігнув ся; 316, 6 знизу: „А одчиняй, проклятий жиде“ (так вимагає ритм).

318, 5 знизу може: Була собі колись Гандзя

319, 9 може: Ходить жидок ходором.

320 з р. 7-го — „Вільшанські схизмати“ — слова конфедератів, котрі в формі іронїчного питаня докінчують мову жидову; з інтерпункциєю Романчука діяльої втрачує живість. — 323, 16 може: Сїв — та і зомлїли (рим — зоріла) замість: Сїв тай обняли ся. — 324, 7 знизу: То божились, то плакали (переставка), бо далї: „То знову божились“. — 327, 9: Поміркуйте. — 328. Викропкований рядок такий: „На віки заснуло“. — 329, 9 і 10 знизу — се власне один 12-складовий рядок: „Ляхам, жидам кару: за кров і пожари“. Пісня волоха (331), два перші рядки:

Волохи, волохи (без ой спочатку)
Вас осталось трохи.

Потім було-б краще відступити два рядки, а два третї знов вряд з першими і т. д. Рядок 22-й піснї зайвий; р. 22-й — „Пекло засьміеть ся“ (без „що аж“). В такім видї ся гарна пісня мала-б цїлком закінчену, видержану форму. — 333, 16: ушкварять.

В третїй піснї кобзаря не слїд друковати останнїх слів: „Та й“ (334, 1 знизу), котрі починають собою новий, недокінчений рядок. Так само й слова: „Як-би таки“ (337, 7) — тільки вносять в вірш дісгармонїю. Тут до речи завважити, що всї народнї піснї в „Гайдамаках“ (не авторові) слїд друковати петітом, взагалї дрібнїйшим шрифтом, ніж иньше. — 338, 11 знизу така безперечно інтерпункция: „Інгул, що зиму замерзає“. 338. Питанєм: „Де Тарас?“ (в р. 8 знизу) знов починають ся власні слова благочинного — докір (— не в батька дїти!); коли-ж тримати ся інтерпункциї Романчукового виданя, то се місце втратить всю свою силу. — 343. Заголовок — Червоний бенькет: се слово і ті, що од нього, пишуть ся з ь. — 346, 13 знизу — після слов: „Без прізвища“ знак запитання безперечно; з інтерпункциєю-ж, яка в сьому виданнї, виходить, що Залїзняк спочатку каже записати Ярему в реєстр без всякого прізвища. — 361, 7: „А я піду — так до шинку“. Від слів „Старий рудий“ починаєть ся друга пісня народна, не слїд зливати двох пісень в одну. — 362, 5: Ти завяжи, доню. Між піснями кілька разів зустрічають ся перериви (слова гайдамаків); сї місця автором не уложені в віршовану форму, тож їх свобідно можна випускати, — се буде тільки на користь формі. — 362, 2 знизу перше слово слїд-би друковати так: „П......а“.

364 — між 14 і 13 рр. знизу можна вставити: „О як би я тоді знала". 368, 3 р. епіграфа: Будем драти, пани-брати (київськ. вид.). Ст. 368, 5 р. знизу: в гаю. 370, 12 знизу: Отак їм проклятим (рим — завзятим). На ст. 373 замісць р. 3-го знизу слід друковати курсівом і в скобках, як ремарку: (Кобзарь сьпіває). 380 в рр. 9 і 10: місця.

Черниця Марьяна. 385, 12: сивого; 386, 7 знизу: гуляє.

386 два останні рядки в київськ. вид. такі:

Знать забула, що минуло,
Чи не дівувала?

Се, мабуть, і буде автентична лекция. 388, 13 в київськ. виданню стоїть: „Треба буде старостів ждати", але треба — ждать, і се буде краще ніж у Романчука. 392, 3 знизу: виливає.

Ся поема допіро в виданні, що ми розглядаємо, надрукована поправно. Треба тільки зрівняти її з надрукованою в київськім „Кобзарі", щоб побачити всю користь „методи" д. Романчука. Але і в його вона не зовсім поправна (гл. 391 ст.). На мою думку, її слід друковати в такім виді, в якім вона появилась уперше в „Основі" в редакциї Куліша.

Сон. 397, 1: дивлюсь; 397, 8 знизу: Чого тобі, душе, шкода; 399, 9: Хай чорніє, червоніє; 399, рр. 11—14 знизу зайві. 400, 13 знизу: І гоначи мою силу; 11 знизу: За що, не знаю, карають; 7 знизу зайвий. 401, 3 знизу: Ще митарство, чи вже буде; 402, 10 знизу: закричало. 405, 16: Ура, ура, ура-а-а́; 17: Зареготавсь я тай годі (коли — зареготав ся, то псуєть ся коломийка); 411, 10: „Я як засьміяв ся!"

Наймичка. 412, 1 і 2: Ой тумане мій, тумане,
Латаний талане.

413, 13 знизу: ягнят; 423, 10 знизу: Засьміяв ся. 427, 15 знизу: А нездужа дуже.

Великий льох 428, 4 знизу: „Ми пташки-душі, а не люде" — такий варіант у пражському виданю; 2 знизу: „Як той копати будуть льох" — легче читаєть ся; 430, 9 знизу: „От за що карають"; 433, 7: вся сила (?); 15-й можна: „Так тепер карають". — „Третя ворона" в містериї говорить по российськи; і ті її промови, що звичайно друкують ся по українськи, зложені цілком з российських слов, а се вказує, що тільки через помилку так досі друковались, напр.

Через міст іде чорт
І коза по воді...
Буть біді! буть біді! —

Так друковалось, аж поки небіжчик Кониський не знайшов российського варіянта. І так, мені здаєть ся, треба поставити:

1) Есть, сестрицы, много!
Три указа накаркала
На одну дорогу.
2) Да шесть тысячъ въ одной верстѣ
Душъ передушила.*)
3) И я таки пожила;
Съ татарами помутила,
Съ Мучителемъ покутила.
Съ Петрухою попила,
Да Русь нѣмцамъ продала́,
Да Русь нѣмцамъ продала
чи: Да й*)
4) Я золотомъ растопленнымъ*)
Залью ему очи.
5) Я царёвыми чинами
Скручу ему руки.

436, 15: живучі; 441, 9 знизу: для чого; 443, 11: Вѣрнѣй дѣло! 444, 5: Про Богдана сьпіваємо (переставка).

Невольник. 444, 3 знизу: молодая; 447, 3 і 4 треба злити в один рядок: „Старий козак. — І так, і сяк“. — 447, 1 знизу: Нуте, діти, отакої; 448, 14: Ні, не та вже — підтопталась (а не така, бо тодї нема ритму). — 454, 13 знизу: Поважати товариство (переставка); 460, 1 знизу: Й не дослухала, упала (звідси починаєть ся коломийка).

Іван Гус. 470, 11 знизу: „Благослови не на месть, а муки“; коли тут ставити і, то трудно зрозуміти річ. 472, 4: Мов у Москві які татари (ритм).

473, 8 знизу: Тай стерегти яко мога (київський Кобзарь).

Посланнє до мертвих і живих. 478, 13: Чорт зна що — не Брути (київськ. Кобз.).

Псалми Давидові. 486, 14 знизу: суддів (зам. судей). Нам вже приходилось завважити, що славянські закінчення genet. не придають ніякого кращого відтїнку мові Шевченка. 488, 7: Чи є краще, луче в сьвітї (без що). — 15 і 16:

І на шитії омети
Ризи дорогої

Омети се не окрема одїж, але частина одїжи; 490, 14 знизу: одмщеніє.

*) Сї українїзми не говорять проти моєї думки: Шевченка нїхто не зобовязував писати тут чистою российською мовою.

Княжна. Про „засьпів“, що звичайно уміщуєть ся перед поемою, О. Кониський каже от що: „Зоре моя...“ на жаден звязок з „Княжною“ не має указки і є окремим, самостійним твором („Проба...“ ч. II ст. 15). І справді, який звязок сеї поезиї народних повірок і забобонів з поемою „Княжна“?

491, 2 знизу: Неначе писанка. Село і т. д.

492, 11 і 10 знизу, може, в такім виді:

Зелені верби і тополї
І вітряки кругом на полї

493, 6 знизу безперечно: „А жить, Господи, хотїлось“ — сим рядком починаєть ся коломийка. 496, 3: „мама“, бо далї „тато“, а не „тату“. 498, 13 знизу може так: Щоб чув Він і бачив і не покарав (рим — показав). 501, 12 знизу: прокинсь. 502, 3: зайнялась. В „Приписках“ (690) показані деякі варіянти до „Княжни“; на мою думку з ними форма буде краща.

Відьма. 506, 15: Ну, оженив ся неборак (ритм).

507, 3 — зайвий; 8 знизу: немає. 1 знизу — зайвий. 510, 16 знизу: В білих Яссах колихала (такий розмір і далї). 510, 7 знизу зайвий; 511, 1 безперечно: немає; 6 знизу нїби зайвий, без його краща форма, а зміст не зміняєть ся; 512, 17: діждала; 515, 6: діти (а не дїток — рим: квіти).

523, 10 і 11 безперечно зайві, а до того вони сплутують оповіданє. Кінець „Відьми“ (з женевського видання) д. Романчук чомусь подає в „Приписках“, а не в самому текстї.

Сотник. 535, 3: Троха́ лиш; 539. Розділ III аж до слів: І дарував же менї Бог (на 540) написаний автором прозою, відповідно треба й друковати весь початок. 544, 13: „Помандрую з ним у Київ“. Два останнї рядки лїпше:

Не ходи, не нуди і не залицяй ся,
І не сватай, не піду і не сподївай ся*).

*) Або друковати в чотири рядки, бо по серединї тут цезура:

Не ходи, не нуди,
Не залицяй ся;
Не сватай, не піду,
Не сподївай ся. (Се пісня народна).

547, 10 знизу: занехає (безперечно!); я думав, що „занехаїть“ друкарська помилка, але так само стоїть і в київськ. Кобзарі.

Петрусь. 557, замість 3 і 4 один рядок: „І мали дочечку вони“.

560, 17 знизу: била **ся** — безперечно. 561. Після р. 21 стоять в деяких варіянтах, як каже сам д. Романчук (692), ще отсї слова:

Або сховатись під водою,
Або принаменї розбить
Об стїну голову.

З ними, безперечно, краще.

562, 6: Із ґенеральшою? (ритм).

Москалева криниця. 565, 17 безперечно: утопи**ть ся**.

565, 14: „Залили за шкуру сала“; 566, 2: „**Анї** муки, **нї** кайдани“ (ритм); 2 знизу: Шелесть за **тими** рушниками. 576, 4: напи**ть ся**.

Неофіти. Кінець „Пролога“ лучший в иньших варіянтах, бо в сьому багато підряд римованих рядків. 582, 12 знизу: ґінеке**ю** (рима — Гіменею); 8 знизу: повила; 583, 11: **од** гробу; 2 знизу: І ще гарнїйше попились; 584, 8, 7, 6 знизу:

...І слово
Із уст апостола сьвятого
Драгим єлеєм потекло.

З приводу трьох останнїх заміток треба сказати, що хоч метод не допускає змішувати варіянтів, але придержуватись якогось одного, то все таки в виданню не науковім, а призначенім для широкої публіки, редакция має право вибірати кращі місця з ріжних варіянтів, особливо коли вони обмежують ся одним словом, чи й одною фразою.

588, 16: „Чи-ж кат помилує кого“ — сильнїйше!

589 недокінчений р. 6 зайвий; 10: „А **М**и (велика літера) помилуємо вас“. 593, 12 знизу: „А син твій гордо на арену“ — сильнїйше! — Початок роздїлу XV, може, кращий був би в такім видї:

Стара мати недобита
Трохи одпочила:
Сила ночи живущую
Силу оживила.

Потім встала, походила
Та щось шепотала,
Чи не кесаря сьвятого
Нишком проклинала? (ст. 595)

Або:

Коло замкнутої брами
Ходила, шептала... і т. д.

596, 14 знизу: Над **їм** (а не „над ним“ рим — твоїм)
„ 7 „ : „Новому Богови“ — сильнійше.

Марія 597, 9: на **них** (рим — сліпих); 4 знизу: Душі убогої, убог**ий**, — а не „убогій“ — тут nominat.; 602, 3: повила. 604, 10 знизу: І досї мерли-б **ми**; Шевченко не вжив бй форми: „І досї мерли-**би**“. 605, 2: Д**и**вочний (дивний).

613, 11: прос**ить ся**, безперечно; 617, 2: тин**о**м (рим: сином); 8: тріпотно раділа (р. — мліла); 12: Перед Н**им** (р. Єрусалим); 7 знизу: хитон**у**. 618, 1: слідом.

В примітці до „Марії“ в пражському виданню є десять рядків у кінці поеми, які перечеркнені в рукописї Шевченка і для того не взяті в текст поеми і пропущені також д. Романчуком. Ми завважали, що д. Романчук наче-б нехтує пражське й женевське видання Шевченка, до того, що наприклад не умістив в „Поезиях“ драматичної поемки: „Москалева криниця“.

Царі. 621, 11: в бок**а**; 622, 4: **Ту**ю Вірсавію (а не: твою, бо тут ще не названо її чоловіка); 622, 10: **А** Гурій спав; 12 знизу: Анаф**а**на*) (рим — пяний), а не: Анафина. 624 в II розділї два останні рядки мають иньчий ніж попередні розмір: треба се друком відріжнити. 624, 16 знизу: Котюгу блудного **сього**, а не **свого**, бо далї теж: свого. 625, 7 знизу: **Й** присьпівують (ритм). 625, 4 знизу: квітчати**сь** (рим: сподіватись).

626, 6 знизу: кругом **н**их (а не **їх**, далї рим — людських).

Вірші з „Назара Стодолї“. 647, 16 знизу: „Дожидала**сь** до білої зорі“; 648, 1: „До дому козаки, з-за Дунай ріки“ (без **і** спочатку).

Одно з слабих місць у всїх виданнях Шевченка — се хронольоґія його творів; і з сього погляду Романчукове виданнє ліпше від иньших; але, на скільки було змоги провірити з тими матеріялами, які я зараз маю, хронольоґічні дати

*) навіть: Йонафана.

і в сьому виданню не скрізь певні і повні. Можу вказати ось що:

„По над полем іде.“ Повна дата: 1847. 30. V. Петропавловська цитаделя. Під поезиєю: „Як маю я журити ся“ стоїть дата: 3. I. 1849; що до року, то се, мабуть, певно, що-ж до 3. I, то сим днем (і р. 1850) датований лист Ш-ка до Бодянського, в котрім уміщено сю поезию. Тут може бути дві дати, або: 3. I. 1850, або: 1849 (може, грудень)*).

Вірш „Хатина“ (56) датований: „Над Каспієм (?) 1850“. О. Кониський піддає гадку, що над Каспієм в 1850 р. сей вірш не міг бути написаний, бо автор попав тоді під дуже пильний і жорстокий догляд; коли його написано 50 р., то в Оренбурзї; коли над Аралом, то р. 1849. З сим трудно не згодитись (Гл. „Проба...“ ч. II ст. 14). „Доля“, „Муза“ і „Слава“ безперечно написані 9. II. 1858 р. (див. „Дневник“ Шевченка) — у Романчука стоїть 8. XII.

„Колись дурною головою“ в київськ. Кобзарі дата: 24. VII. 1859, у Романчука: 21. VII. 1859. Котра дата певна, не відаю, — звертаю тільки на се увагу.

Під „І станом гнучим“ в київ. Кобз. стоїть дата: 1848, у Романчука: „1858 (?)“; здаєть ся, остання більш відповідає змістови поезиї.

„Росли у купочці“ підписано в київськ. Кобз.: 5. VI. 1860, у д. Романчука 25 і т. д.

„Не журюсь я“. Коли сю поезию уважати Шевченковою, то, як каже Кониський, треба датувати: 1846. Се безперечно так, бо поезия подана в тому місці „Воспоминаній“ Чужбинського, де йде річ про події 1846 року**).

„Пісня“ (122 ст.). Повна дата: 4. VI. 1859. Лихвин.

Петербург був місцем написання, між инчим, отсих віршів: Сон (117 ст.); Я не нездужаю; Ой діброво, темний гаю; Над Дніпровою сагою; І тут і всюди; О люде, люде; І день іде; Зійшлись, побрались; Із слова о Полку Ігоревім.

„Утоплена“ в київськ. Кобз. має дату „до 1847 р.“, то-б то 1846, у Романчука: 1842; не відаю, котра певна.

---

*) О. Кониський „Проба...“ ч. II (ст. 15).

**) Д. Романчук каже, що сей вірш написаний тоді, коли Ш-ко розійшов ся з Ликерою Полусмаківною, і кладе на р. „1860 (?)“.

„Зоре моя вечірняя“ (490). Повна дата: Нижній Новгород. 21. II — 7. III. 1858 (Див. „Проба...“ ч. II ст. 15). „Сотник“ в київськ. Кобз. — 1849, у Романчука 1850.

„Москалева криниця“ присьвячена на память 7 квітня у Романчука, 7 мая в київськім Кобзарі.

Тут ще завважимо, що російські назви місяців, котрі часто подибують ся в посьвятах, слід скрізь друковати по українськи.

Мені зосталось ще сказати про одну важну сторону доброго видання поезий Шевченка — про росклад їх на відділи. Хронольоґічний — се найпростійший росклад, але разом з тим і зовсім односторонній, бо він тільки показує розвиток поета, дає змогу порівняти окремі роки його діяльности по кількости написаних річей та ще хіба — прослідити історию творчости його. Я не бачив ні в одному виданні поетів (крім Ш-ка) хронольоґічного роскладу поезий. Небіжчик О. Огоновський розділив поетичну діяльність Шевченка на періоди: ділене, очевидно, перестаріле. Про поділ в Романчуковім виданню я вже говорив. Гадаю, що найвідповіднійшим і найкращим з естетичного погляду був би поділ поезий по літературним формам, подібний тому, що в підрозділах у Огоновського; пробу такого роскладу і подаю я, з увагами до кожного відділу; а відділи ось які:

1) Засьпів (Думи мої, думи мої)
2) Баляди і леґенди
3) Думки і пісні
4) Послання й посьвяти
5) Переклади і пересьпіви (на біблейські теми)
6) Поеми і оповідки
7) Додаток I (Невикінчені поезиї і уривки)
8) „ II (Поезиї сумнівної автентичности)
9) „ III (Російські поеми Шевченка).

При виданні народньому, от як се — виданнє Товариства „Просьвіта“ — безпремінно треба подавати крім короткої біоґрафії ще й огляд поетичної діяльности Шевченка і взагалі — пояснити, про що писав Тарас, які в його були ідеали, то що. Портрет в селянськім одязі і вид хати й могили поета доповнили-б сказане в передмові*).

*) Що до назви збірника поезий Ш-ка, то кращої ніж „Кобзарь“ не підбере ніхто.

Тепер поговоримо близше про кожен віддїл.

До 2) Леґенду звичайно зачисляють до форм народньої (людової) поезиї, а не до лїтератури, яко штуки, але сей теоретичний погляд, на мою думку, мало підходить до Шевченкової поезиї, котра сама по собі народна в самім широкім розумінню сього слова. Тож і до деяких з поезий Шевченка, тих, котрі засновані на народних переказах з певним фантастичним і разом — історичним змістом, на мою думку, найбільше підходить назва леґенди, напр.: В Бога за дверима, За байраком байрак, Іржавець, і навіть, може, — Великий Льох і Холодний Яр. Остання поезия, вправдї, має характер думки (особливо середина її), але коли глибше вдуматись, побачимо, що вона заснована на народнім переказї про страшне місце зборища гайдамаків, котре — як і таємничий Великий Льох, має якесь фатальне значіннє в історичній долї народу:*) все москаль позабірає, як розкопа Великий Льох; І повіє новий огонь з Холодного Яра! Коли вважати кольорит тих місць поезиї, де йде річ про Холодний Яр, чисто-історичним (що теж можливо) без жадної народно-фантастичної закраски, а останнї слова: „І повіє новий огонь“ — погрозою і пересторогою „новим Ляхам“, що йде від самого автора, а не від народа, — то сама поезия від сього, на мою думку, втрачує характерний відтїнок і те, сказати-б, підкресленнє революцийного духу, що прокидаєть ся в кожнім, зрабованім ким-небуть народї й проявляєть ся перш за все в його поезиї з її специяльними формами. Здаєть ся, автор надав „Холодному Яру“ власне такий народно-революцийний характер, коли можна так висловитись, а своїм почутєм вибрав і відповідну форму для вірша, форму людової поезиї — леґенду. Розмістити поезиї 2-го віддїлу можна в такім порядку: Причинна, Тополя, Утоплена, Калина, Русалка, Лїлея, Коло гаю в чистім полї, Три шляхи; Кирґізська леґенда, За байраком байрак, Іржавець, Холодний Яр (?), Великий Льох (?). Три шляхи — се лїрично-епічна поезия; се не заважає звати її балядою, як і „Шільонський вязень“ Байрона — поемою, хоч сей твір теж має в собі ясний лїричний кольорит. Лїлею, яко твір не зовсїм артистично оброблений (особливо середина), може слїд би умістити в І додаток, куди підуть невикінчені по формі поезиї і уривки.

*) Такий переказ автор міг чути від свого дїда.

До 3) Думками вважаємо ті поезиї, в котрих висловлюють ся скорбні по більшій части роздумування поета над долею своєю, свого народу і загально людською — з морально-фільозофічним відтїнком. Що-ж звати у Шевченка піснею, про се, здаєть ся, не може бути двох думок*). Які саме поезиї ми зачисляємо до 3 відділу, буде видко із реєстра поезий других рубрик, в котрі війде меньша кількість пєс. Можна сперечати ся тільки про ось які поезиї, чи підходять вони до сього відділу: Заповіт, Як-би зостріли ся ми знову, Вечір, Гимн черничий, На смерть Григория, Титарівна-Немирівна, Сичі, Чигирин; потім: Тяжко важко в сьвіті жити (чи пісня, чи думка?), Вітре буйний, Тече вода в синє море, Ой сяду я під хатою, Ой вигострю товариша, Удовиця і У неділеньку та ранесенько (ст. 110). Одна увага що до порядку розміщення поезий сього відділу: всі ті вірши, в котрих поет малює картини панщини, чи взагалї говорить що про панщину, слїд містити з ряду, один за другим, не перемішуючи їх з иньшими думками.

4) Послання Шевченка чинять цїлий окремий характерний відділ в його поезиї; сюди-ж належать ще й посьвяти; відріжняю посьвяту — поезию і присьвяту якій персонї своєї пєси, такі напр.: Пустка (М. С. Щепкину) ст. 17 і Катерина (присьвяч. Жуковському)**). Рекомендую такий порядок: До мертвих і живих..., Посланнє славному Шафарикови, Ляхам, До Основяненка, М. Маркевичу, Пустка (17 ст.), N. N. (ст. 181), На вічну память Котляревському (?), Марку Вовчку, Костомарову (?), Моїм соузникам, Чи ми ще зійдемо ся (може, думка?), Козачковському***), На Різдво (39), Сестрі, Ликері, Л. і N. Т.

5) „З Сирокомлї“ (Антонїю Сові) ст. 69, „Із Слова о полку Ігоревім“ і „З сербського“ (ст. 125); потім з підрозділом: „На біблейські теми“ — Мій Боже милий, Радуй ся ниво неполита, Подражаніє (слїд писати: наслїдуваннє) Іезекиїлю, Осії гл. XIV і Псалми Давидові.

---

*) У д. Романчука в ту рубрику відділа „Сьвіт і люде“, яка надписана „думки“, ввійшли і думки і піснї, але се залежало від загального розкладу поезий Шевченка в його виданю.

**) В „Кобзарі“ 1893 р. нема такого відріжненя і через те в відділ посьвят увійшли многі вірші, що мають иньший ніж сї перші характер.

***) Гл. під цифрою 7.

6) Раджу такий порядок: Невольник, Гайдамаки, Катерина, Наймичка, Марія, Неофіти, Княжна, Москалева криниця, Москалева криниця (драматична), Варнак, Як би тобі довело ся, Не спало ся а ніч..., Гори мої високії (Сон), Кавказ, Розрита могила, Суботів, Тарасова ніч, Гамалїя, Чернець, Заступила чорна хмара, У недїленьку у сьвятую, Швачка (?), Сотник, Петрусь, Хустина (?), Хустина (ст. 173), Пустка (172), У тієї Катерини, Чума, Саул, Во Іудеї во днї они, Царі і Перебендя (остання поезия відповідна і на сам початок 6-го відділу).

7) Приблизно 7% поезий Шевченка не викінчені автором, не оброблені як слїд, мають дефекти в формі і взагалї — слабенькі, або нескінчені, фраґментальні і, яко такі, теж не можуть стати в одну міру з иньшими чудово артистичними утворами його. Їх, по нашому глибокому переконанню (особливо перші), не слїд містити разом з иньшими, але в окремому віддїлї, яко „Додаток“ до Кобзаря. Так і взагалї воно робить ся при виданях поетів, і чому би нам не піти в сьому дїлї за другими? Напр. Росияне в виданнї Некрасова не уважали можливим умістити всїх його віршів в самий збірник, але додали деякі з них — необроблені — до збірника додатком. Здаєть ся, всякий згодить ся, що поставити підряд напр. Катерину і Відьму просто не можливо: противоставленє блискучої форми, чудової мельодийности і легкости мови першої — і цїлковитого занедбаня форми в багатьох місцях другої (поеми може ґеніяльнїйшої, ніж Катерина) буде різати слух і дасть несправедливе понятє про Шевченка, яко поета взагалї. Марина, Титарівна і — Гамалїя, Гори мої високії, що до художницьких прикмет форми! Більше прикладів наводити не оплатить ся. На мою думку, в додаток І повинні піти ось які пєси: Сон (394), Відьма, Марина, Титарівна, Між скалами неначе злодїй (?), У Вільнї городї, Козачковському, Як би з ким сїсти..., Макарову, Добро у кого є господа; потім уривки з поем: Черниця Марьяна, Іван Підкова, Юродивий, Іван Гус, І Архімед і Галїлей і О люде, люде небораки. Може в сей же віддїл слїд би помістити: Русалка, Лїлея, Як би тобі довело ся, Хустина (ст. 153), Ну що-б, здавало ся, слова? Не так тії вороги, Ой умер старий батько і На улиці невесело — останні три тільки тодї, коли їх лишити в такім видї, як вони звичайно друкують ся. Невикінченими я вважаю також роздїл V поеми „Москалева криниця“ і деякі місця в прольоґу до „Неофітів“; при друкованню їх слїд як небудь відрізняти, ну хоч би брати в скобки [ ], пояснивши, що се значить.

Взагалї, над сими поезиями видавцям слїд призадуматись.

8) Колись Шевченкови признавало ся багато не його творів; за час після смерти нашого поета умістили в ріжних журналах і „Кобзарях“ одинадцять поезий (ще ж не рахуючи сюди тих, що були надруковані в „Основі“ за 1862 р. з підписом Невідомого)*), про автентичність котрих ішло змаганє критики. На мою думку, про сїм із них доведено напевно і безперечно, що вони не Шевченкові; остаєть ся ще чотири: Ой у саду, у саду, В ночи (ст. 677), Мій Боже милий (685), і 4-та подана в тій статї Кониського (Записки Наук. Тов. ім. Ш—ка т. XXXIX), де він наводить і „Юродивого“ і „Подражаніє Іезекіїлю“. Коли сюди додати ще поезиї з „Назара Стодолї“ — Гой, гоя, гоя (ст. 632), Зоря з місяцем (647) і Через гору піду (660), про котрі теж сумнїваають ся, то й вийде всього сїм поезий сумнївної автентичности; їх слїд або умістити в окремий відділ, або подавати в „Примітках“ разом зо всїма варіянтами до поезий Ш—ка (а між варіянтами є дуже цїкаві, напр. в „Царях“ — недавно віднайдені О. Кониським, в Посланнї Козачковському то що).

9) Здаєть ся менї, що коли видають збірник поезий Т. Шевченка, то в його повинні увійти й російські поеми його. Завданє збірника — обмалювати Шевченка яко поета, і нема рациї відкидати на бік ще дві поеми його: Слѣпая і Тризна. В збірнику їх, безперечно, треба помістити в ориґіналї, але дивно — завважимо до речи, — що й досї нїхто з наших перекладчиків не взяв ся зробити перекладу на рідну мову авторову тих двох гарних поем. Само собою розуміеть ся, що коли друкувати Слѣпую і Тризну, то для них треба дати окремий відділ в виданню.

Що до „Назара Стодолї“ **), то ся драматична пєса прозова, яко така, не підходить до виданя поезий Шевченка; правда, сам автор умістив її в свій „Кобзарь“, але коли дивитись з такого погляду, то ми не мали-б права, напр., зміняти і порядка поезий в „Кобзарі“. Треба мати на увазї, що автор назвав „Кобзарем“ певний збірник, куди ввійшла тільки частина його поезий (і се ще питанє — чи можна дати сю назву повному Збірнику творів Шевченка).

---

*) і тих що є в „Назарі Стодолї“.

**) До речи: навіщо ще досї друкують ремарки в сїй драмі по російськи?

Ще кілька слів про „Приписки“ до виданя поезий Ш—ка. Від них ми бажали-б більшої повноти, щоб се був справжній коментар, котрого Шевченко, як і кожен великий поет, потребує часто. Потребу такого коментара побачимо ще більше, коли будем мати на увазї, що виданя творів нашого поета повинні призначатись не тільки для інтелїґенциї, але і для простих, малоосьвічених людий, яко найкраща лектура для нашого сільського люду.

Я висловив „отверто і без упередженя“ гадки про Романчукове виданє Шевченка, а також свої бажаня і думки, що до поправнійшого виданя поезий славного Кобзаря; почуваю, що деякі з них можна назвати ризикованими, деякі уваги, може, — дрібними, але все таки оголошую їх без сумнїву: при сїм мною водить давне й горяче моє бажанє, — бачити цїлком, всїма сторонами поправне й добре виданє великого українського поета; для сього дїла кожен повинен сховати на час „делїкациї“ й висловлювати отверто свої гадки, не боячись того, що вони можуть показатись „ненауковими“. Я певен, що такі думки про Шевченкові поезиї повстають майже в кожного уважного читача його. І коли мої посильні уваги зможуть викликати інтерес до дїла й посунути наперед справу поправного виданя поетичних творів найбільшого ґенїя рідного нашого слова, то я буду вважати цїль сих заміток осягненою.

Уваги до „Заміток“ д. Кр—ського.*)

Всякий причинок до зладженя поправнійшого виданя Шевченка треба приймити з живим вдоволенєм. Бо хоч доси самих більше-менше повних видань Шевченка появило ся в Австриї 4, а в Росиї мабуть 6, і пізнійші видавцї звичайно старали ся усувати попередні хиби (я сам змінив текст вид. Огоновського в яких 400 місцях), то все-ж таки місць непевних, прогалин і т. и. лишило ся ще багато, і до зовсїм поправного виданя ще далеко. Тому й належить ся подяка п. Кр—ському за його працю, і то тим більша, що в нїй подано не тілько багато матеріялу, звиш 300 поправок тексту, але ті поправки заслугують в великій части принятя, а в усякім разї уваги.

На мою гадку належало-б приймити 60 поправок, поданих п. Кр—ським. Я і по виготовленю мого виданя не перестав займати ся текстом Шевченка і зладив дальші 120 поправок (з них, щó правда, 20 тілько привертають давнїйші звичайні лекциї). Межи тими 120 поправками є 30 таких, котрі я потім подибав і в статї п. Кр—ського, але крім них я знайшов в нїй ще 30, на котрі я не попав був, а котрі мушу признати зовсїм раціональними. Такими уважаю н. пр.: д у б а замісць д і д а (Жеруть і тлять старого дуба 278, 12), р а д і л а з. р и д а л а (І мовчки трепетно раділа 617, 10), Анаф**а**на з. Анаф**и**на (одурив Псалмом старого Анафана 622, 21), дорог**ої** з. дорог**иї** (І на шитиї омети Ризи дорог**ої** 488, 16—17), т а з. т а к а (Нї, не та вже, підтоптались Стара моя сила 448, 14), двер**има** з. двер**ми** (У Бога за дверима лежала сокира 183, 24) і иньші. Так само цінні деякі замітки що до інтерпункциї, що до подїлу на строфи і т. д.

---

*) Уваги сї були предложені референтом працї д. Кр—го фільольоґічній секциї Наук. Тов. ім. Шевченка і друкують ся за її ухвалою.

Коли-ж більша частина поправок п. Кр—ського, на мою гадку, не має такої вартости, то сьому винні отсї дві причини: одна — недостача матеріялів у нього, а друге — його хибна метода. П. Кр—ський, пишучи свою статю, мав перед собою лише декотрі виданя Шевченка і часто цитує з памяти, котра часом його заводить. При такій недостачі матеріялів очевидно не легко дійти до більшого успіху.

Не менше важна хиба — сама метода п. Кр—ського. Він покликує ся вправдї на мене і каже, що держить ся тої самої методи, якої я придержував ся в моїй статї і в моїм виданю та тілько не перевів її консеквентно. Сеся метода має полягати на тім, щоб не богато оглядати ся на рукописи (бо і у самого автора можуть бути помилки), але тілько догадувати ся, як повинно бути. Однакож я не тілько не держав ся такої методи, але виразно заявив ся против неї, коли сказав (ст. 18): „Бою ся, аби, замісць неуважного переписувача або корректора, конєктурами не поправляти самого Шевченка“.

Особливо-ж хибною виходить така метода тодї, коли ставить ся кон'єктури без пильної потреби, коли ті кон'єктури занадто сьмілї, за далеко відступають від лєкциї рукописи чи виданя, та коли поправляє ся не тілько помилки (lapsus calami) або похибки самого автора, але переробляє ся його, так сказати-б, на своє копито. А се все й приходить у п. Кр—ського.

Шевченко в своїх переспівах з біблії і подібних поезиях любить уживати церковно-славянські форми, думаючи очевидно, що ними додає ся поезиї певної поваги і торжественности. Нехай буде, як думає п. Кр—ський, що тота рация безпідставна, але з нею треба погодити ся і на неї уважати. Годї отже, як домагає ся п. Кр—ський, ті форми переміняти на нинїшні, тим більше, що се в многих случаях навіть неможливо, бо попсував ся би ритм. Н. пр. 621, 4 з д. не можна „божиїм“ зміняти на „божим“ або 117, 12 „мужа сьвята“ на „мужа сьвятого“. Так само й не треба поправляти „ангели Твої“ (78, 9 і 6 з д.) на „ангелів Твоїх“, дарма що через сю поправку вийшов би і лучший рим (до „коло їх“). Вже-ж поет очевидно і сам добачав ту неправильність риму і легку можливість усуненя її, однакож старинність форми була для нього важнїйшим моментом. Тим менше вільно поправляти „судей, царей, губителей“ і т. и. на „судьїв, царів, губителїв“. Старинні форми відповідають зрештою й старинним словам, ужитим в тих поезиях, як: соблюли, доброзиждущим, долгоденствіє і т. д. і т. д.

П. Кр—ський справедливо звертає велику увагу на правильність ритму, але він бере нераз ту правильність занадто невільничо і механічно, та хоче її навіть там, де власне свобідний ритм представляє ся красше. Н. пр. в гарній і милозвучній поезиї „Ой умер старий батько“ (100) він не то що в 8-х стрічках предкладає аж 5 значнійших змін, вставляючи 3 слова а 2 зміняючи, але робить через те форму як-раз якоюсь деревяною, вимушеною, замісць гнучкої й живої форми звичайного тексту. Так само він не поправляє, але псує, хоч би при правильнійшім ритмі, поезийку „Не так тиї вороги“ (98), де на 16 стрічок предкладає 3 зміни. В „Наймичці“ неправильний ритм в стрічках „Ой тумане, тумане, Мій латаний талане“ (412, 1 і 2) мене бодай не разить, але разить поправка п. Кр—ського „Ой тумане мій, тумане, Латаний талане“, бо заіменник „мій“ надає ся вправді добре до „талане“, але не надає ся до слова „тумане“. А вже-ж зовсім без потреби і підстави п. Кр—ський поправляє в „Петрусю“ стрічки „І дочечка у їх росла, Уже чимала піднялась“ (557, 6—7) на „І мали дочечку вони“. Сеї поправки, поминувши те, що ніяка рукопись і ніяке видане ані її ані чогось хочби трохи подібного не подає (так само стоїть справа і з попередними поправками), не можна вже навіть і ритмічними взглядами оправдати.

Шевченко нераз, особливо в рядку, що розпочинає поезию чи строфу або нову часть поезиї, має оден склад по-над потрібне число складів. Часом таким складом є навіть слівце „ой, та, а“. Н. пр. „Ой у саду, у саду“ (114, 6), „Та не дай, Господи, нікому“ (30, 2), „Та з Великого Лугу“ (220, 3 з д.). П. Кр—ський хоче всюди ту неправильність усунути, особливо нелюбі єму такі слівця, як: та, тай, ой, й. Однакож вже сама тота обставина, що таких неправильностей є богато, а усунути їх було би звичайно зовсім легко, здає ся, вказує, що тут не заходить якийсь недогляд поета та що поет не уважав тої неправильности за похибку. І справді, для мене згадані стрічки красше звучать з тою неправильностію, як по усуненю її. Зрештою п. Кр—ський часом і там, де ритм правильний, добачує якусь похибку і хоче її поправляти, та як-раз його поправка попсувала би добрий ритм: 362, 7 (А ти завяжи, доню), 560, 18 (Ридала, билась, нечистую).

П. Кр—ський не любить також, коли той сам рим повторює ся, і длятого каже в такім разї переставляти слова. Н. пр. 238, 16—18; 242, 2—1 з д. і 243, 1; 444, 4—6. Він вка-

зує на те, що в однім такім випадку (266, 24—26) поет сам переставив слова, щоби уникнути повтореня риму. Однакож таке повторене не конче випливає з неуваги поета, як думає п. Кр—ський, але нераз власне потрібне: воно надає більшої ваги якомусь слову (237, 2—1 з д. і 238, 2) або наслїдує дикцию дум (454, 21—24).

Нераз п. Кр—ський хоче викидати цілі рядки, уважаючи їх непотрібними, причім покликує ся на мій приклад, що я в думці „Вітре буйний“ (83) один рядок викинув, хоч він читає ся у всїх виданях і у всїх рукописях. Але я мав більше важних причин до випущеня рядка, а п. Кр—ський таких причин не має. Н. пр. рядок „І пісеньку заспіваю“ (46, 1) не псує, як він каже, „музики“ поезиї, а для змісту навіть конче потрібний; рядок „А нїкогісїнько нема!“ (77, 5 з д.) для ритму зайвий, але не для змісту; рядки 334, 1 з д. і 337, 7 не вносять дісгармонії тим, що не докінчені: вони недокінчені, бо гайдамаки перебивають кобзареви, отже вони причиняють ся до наглядности і живости оповіданя.

Часом п. Кр—ський без причини оспорює певні конструкциї або вирази. Н. пр. 86, 12 „(пішов) сьвіт за очи“ поправляє на „**в** сьвіт за очи“, хоч той самостійний 4-ий відмінок приходить і у иньших писателїв (н. пр. у Квітки в Маруси: „піду сьвіт за очи“) тай згадує ся в граматиках (у Огоновского §. 322, 1). Кілька разів поправляє він вираз „привела“ (дитину або сина) на „повила“ (199, 3 з д., 582, 8 з д., 602, 3), але не доглянув, що се звичайний вираз у Шевченка та що той сам вираз приходить також 509, 7 з д. і 510, 6, де і п. Кр—ський його не оспорює, а в першім з сих місць його і не можна заступити словом „повити“.

Декотрі поправки п. Кр—ського полягають на непорозумінюзмісту, н. пр. 11, 2 „ростило“, де і звичайну лекцию „остило“ толкує він хибно через „охололо“, замісць через „навкучилось, надоїло“ (розуміє ся: засївати поле трупом), 131, 9 з д., 134, 1.

Коли в сих і иньших разах п. Кр—ський зміняє або на гірше або без потреби, то нераз його поправки справдї лїпші від звичайного тексту, але вони видають ся менї за сьмілими. Н. пр. 24, 17 і 19 і 25, 9 — 8 з д. я й сам хотів був задля риму і ритму зовсїм ті самі поправки поробити, які тепер предкладає п. Кр—ський; але я вагав ся тому, що се були би занадто значні зміни, а нема анї для одної з них нїякого хочби найменшого натяку в жаднїй варіянтї, хоч зрештою н. пр. в варіянтах Кониського текст

значно відмінний від звичайного. Так само добра, але не зовсім потрібна поправка п. Кр—ського 52, 18 і 5 з д., або його предложенє пропущеня неповного верша 589, 6. Оправданою здає ся менї також гадка, щоб у „Великім Льоху“ всї бесїди третьої ворони подавати в российській мові. Що ті бесїди мусїли б вийти з деякими українїзмами, се можна оправдати не тілько тим арґументом, який подає п. Кр—ський, що „Шевченка нїхто не з'обовязував тут писати чистою российською мовою“, але і прикладом зо „Сну“, де в российській бесїдї „землячка“ є також українїзми (403), і нарештї российським та і в Шевченка нїколи неуживаним словом „накаркала“ (434, 2 з д.), котре мають всї виданя, а котре я, задержуючи у тої ворони бесїду українську, перемінив на звичайну українську форму „накракала“. Але все-ж таки пропозиция п. Кр—ського була би за великою зміною, і я без дальшої рукописної підстави не важив би ся її зробити.

Се нехай буде й дальшим поясненєм, чому я декотрих поправок, про які я в моїй статї здалека згадав, не перевів в моїм виданю, з чого п. Кр—ський робить менї докір та й потім декотрі з них підіймає і від себе ставить (19, 15; 50, 20; 428, 2 з д.).

Годї менї розбирати ще дальші поправки, предложені п. Кр—ським; скажу тілько ще раз, що хоч найбільшу часть їх не можна оправдати або вони навіть подають гіршу лекцию від звичайного тексту, одначе багато є оправданих, ориґінальних і цінних і вони причиняють ся справдї до поправленя тексту Шевченка.

Додам ще кілька слів до другої і третьої части розправи п. Кр—ського, се б то про хрональоґію творів Шевченка і розклад їх на відділи.

Дати 8. XII. 1858 замісць 9. II. 1858 під поезиями „Доля“, „Муза“, „Слава“ в моїм виданю се чиста, менї самому незрозуміла помилка; під думкою „Як маю я журити ся“ стоїть в моїй рукописи дата 3. I. 1850, отже 1849 мусить бути помилкою складача, котру я переслїпив в коректї. Місця написаня якого твору (н. пр. Петербург і т. д.) я умисне не додавав тодї, коли воно ясне з поданої мною на стор. 6 хронольоґії. Дещо инше поясню в новій статї, яку приготовляю, п. н.: Матеріяли до критичного виданя Шевченка.

Що до розміщеня поезий Шевченка, то проєкт п. Кр—ського має дещо за собою, але і дещо против себе, особливо що до оцїненя декотрих творів. Н. пр. п. Кр—ський уважає Сон (394),

Відьму, також Русалку, Лилею, Хустину (153) невикінченими поезиями і помістив би їх аж у „Додатку“; між тим иньші критики (Огоновський, Франко) оцінюють ті поезиї инакше. Я при моїм поділї зовсім не стою і сам висловив мій сумнїв що до його управненя; може найлучше буде, задержавши поділ на дрібнїйші і більші поезиї, сї перші поділити на лїричні і епічні, а відділ лїричний ще на три підвідділи: до засланя, на засланю, по засланю, та притім всї поезиї в кождім відділї і підвідділї розміщати в хронольоґічнім порядку.

Вкінци мушу висказати бажанє, аби подібно п. Кр—ському і иньші люди подавали свої уваги, хочби лиш яко догадки. Розумієся, що особливо пожадано було би подаванє нових варіянт і доповнень на спосіб Кониського (в 33 і 39 томі Записок Товариства Шевченка).

Юл. Романчук.

Miscellanea.

З історії української молодіжи в Галичині, 1871—1884.

В історії галицько-руського українофільства можна завважити дві фази. В 60-тих роках ідуть теоретичні дискусії, що були з разу продовженем дискусій розпочатих іще в 50-тих роках: за букви (Кобиляньский і Горбаль), за правопись, за народний язик, за характер письменства; досить буде згадати, що вже 1862 р. Маркил Лаврівський у своїй брошурі „Кілька слів на часї“ виступив з думкою, що Русини повинні на разї зреziґнувати з усякого висшого письменства, але писати „посередно, або ще ліпше безпосередно для хлопа“. „Добро народа ліпше, як слава не приносяча хісна, — писав він. — Зачинали инші народи осьвіту з гори, якось їм ся зле веде, бо хлоп руський не дуже дальше в понятях, в осьвітї, як німецький, а на рівні з польським, а прецїнь там осьвіта, там давно вже школи запроваджені, денекуда навіть цїлі праві громади письменні, ліпший бит, жите політичне і т. и. Зачинаймо ми з долу; теорія показує, що так ліпше; дасть Бог, і практика не хибне. Тим більша слава, сли Русини перші вкажуть скоршу тай певнійшу дорогу до осьвіти“ (стор. 6). Як бачимо, думки зовсім розумні; 15 літ пізнійше їх з більшим натиском і з більшим талантом підніс Драгоманов, і вони зробили ся новим зворотним пунктом у нашім розвою.

Вплив поезій Шевченка та Федьковича й особистої аґітації деяких молодих ентузіястів в роді Данила Танячкевича звернув галицьке українофільство по троха з тої дороги прак-

тичної праці, яку вказував Маркил Лаврівський. Почала ся доба козацького ентузіязму, сентиментального обожаня козаччини. По висших і середніх школах потворили ся тзв. громади, тайні орґанізації, що мали метою по троха самоосьвіту, а переважно плеканє національного духа, замилуваня до України. Всї інтереси сього молодого руху зводили ся на піддержуванє партийних орґанів та на роздобуванє книжок; про якусь ширшу роботу для здійсненя українських ідеалів чи то через просьвічуванє народа, чи через яку будь політичну аґітацию або економічну акцію не було анї мови. Тай само істнованє тих учеництьких орґанізацій було нестале; вони раз виявляли житє, коли в орґанізації була одна-друга здібна та енерґічна одиниця, то знов занепадали або й щезали зовсїм.

Аж з кінцем 60-их років починає ся зміна. Перебудова конституції, заведенє нового закона про товариства показало свій вплив і серед Русинів. Повстають українсько-руські орґанізації, з разу осьвітні (Просьвіта 1868), далї політичні та економічні (Народна Рада в Перемишлї 1872 р. — не війшла в житє, та Побратим, ремісницьке товариство у Львові), і народній рух звільна виходить із теоретичного розумованя та з сентиментального ентузіязму на поле конкретної, виразно обмеженої, більше-менше методичної праці. Певна річ, треба було перейти ще не одну невдалу пробу, перебути не мало розчаровань. Галицька малоосьвітність та малокультурність давали себе дуже неприємно почути в тій орґанізацийній роботї; але все таки раз розпочата вона вже не урвала ся; по всяких крізах і застоях піднимала ся на ново, росла та громадила людий, а разом з нею й давнї ідеали, що перед тим уносили ся високо над головами в якімсь рожевім туманї, тепер виступали в конкретнїйших формах, як довгий ряд насущних питань, близьких та лекших до розвязаня.

Отся дуже цікава історія повільного переродженя наївного та ентузіястичного українофільства 60-их років на народовство яко політичну партію, таку, яка виступає на сцену в 80-их роках під проводом Володимира Барвінського, доси вияснена ще дуже мало, хоча для її вияснення маємо ліпші і певнїйші матеріяли, ніж для вияснення першої доби нашого українофільства. Ся перша доба крім кількох річників часописей, у яких про внутрішнє житє нашої суспільности, а спеціяльно молодїжи задля страху поліцийного говорило ся як найменше, не лишила майже ніяких документів, хиба що вдасть ся зібрати значнїйші

решти богатої і оживленої кореспонденції тодішнїх діячів, а на се надія невелика. Для історії українофільства 70-их років маємо поперед усього такі жерела, як протоколи і архіви заснованих тоді товариств; при тім сї часи були добою більшого розвою публїцистики, яка тепер привикає вже обговорювати крім загально полїтичних справ також близькі всім орґанїзацийні й партийні справи.

Праця безіменного автора, яку тут друкуємо з рукопису, захованого у д. Олекс. Сушка, подає інтересний причинок до історії українофільських орґанїзацій львівської молодїжи. Вона написана в р. 1885 членом тодішнього студ. товариства „Академічне Братство“, і мабуть не була призначена для друку. Автор користував ся, зрештою досить скупо, протоколами і архівом товариства, вказував декуди на ґазетні статї, де були обговорювані справи молодїжи й її орґанїзації, та звичайно не вдавав ся в ширше коментоване сих справ, задовольняючи ся зібранєм фактів, тай то лише таких, що мали певне значінє в житю специяльно тої орґанїзації, якої хроніку він писав. Якогось ширшого кругозору, що поміг би оцїнювати факти відповідно до їх загально-народного значіня, у автора не бачимо; він не вибігає думками по за стїни свойого студентського товариства.

Уважаючи отсю працю інтересним документом не лише для історії початків товариського житя укр.-руської молодїжи у Львові, але також важним причинком до характеристики духового стану чільнїйшої части укр. молодїжи у Львові з половини 80-их років мин. віку, ми друкуємо працю безіменного автора в повні, не змінюючи в нїй нїчого крім правописи. Автор числив себе очевидно до поступової части тодішньої молодїжи, бо вживав радикальної, тзв. Драгоманівської правописи, то б то вживав латинського j та розвязував є, я, ю на je, ja, ju, чи то на ье, ьа, ьу. Зрештою радикальні погляди автора коли взагалї й дають себе де-де спостерегти, то дуже слабенько, майже незамітно. До деяких уступів авторового оповіданя я додаю свої уваги та поправки, на скілько річ іде про факти, яких я був сьвідком і які в авторовій хронїцї представлені не повно або не зовсїм вірно; вони означені моїми ініцияламп, всї иньші примітки походять від самого автора.

Іван Франко.

Історичний очерк розвою Товариства академічного „Дружний Лихвяр“ опісля „Академічне Брацтво“ від часу єго заснованя себ то 21 цьвітня 1871 р. по Загальні Збори Товариства з дня 1 падол. 1885.

Єсли задумав я подати Товаришам короткий історичний очерк житя і розвою нашого Товариства від початку єго заснованя до нинїшної хвилї, то не лиш для того, щоби вказати на поодинокі фази, які Товариство переходило, вичисляти голі факта, які безпосередно будь посередно з єго істнованєм вязались, але тому, щоби з єго змагань і діяльности виділити ті моменти, котрі в житю суспільнім надавали єму правдивої ваги і значіня а котрі і на будуче могуть стати ся кріпкими підвалинами обезпечаючими єго становиско. Бо история має лише о стілько реальну вагу і підставу, о скілько вона мостить дорогу в будуччину, о скілько визначає напрямок вперед, о скілько витворює програму, инакшими словами, о скілько есть magistra vitae. Поза ту границю вона виходить майже пустою забавкою, заспокоючою цікавість людий. Тримаючись отже тої засади постараюсь я з поза верхньої опони фактів вивести провідну мисль, котра була доси основою змагань нашого Товариства, а котра на будуче стане нам дорогосказом, куда наші сили і змаганя направляти маємо.

Єсли близше придивимо ся і розберемо історию нашого Товариства від єго заснованя по нинї, то легко прийде нам в єго розвою розділити три осібні епоки, ріжні від себе тим, що в них Товариство вступає на нові дороги, розширяє круг свого діланя, примає в свій обєм такі завданя, котрі підносять єго вагу і значінє в нашій суспільности. Перша з тих епок починає ся заснованєм Товариства з цїлею ограниченою stricte на матеріяльну підмогу членів — а кінчить ся розширенєм статутів в напрямі науковім і товарискім доконаним на загальних зборах дня 1 падолиста 1875 р. Друга починає ся спімненим розширенєм статутів, а кінчить ся виданєм „Антольоґії“, порішеним на загальних зборах з дня 21 цьвітня 1881 р., скликаних для святкованя десятих роковин заснови Товариства, а трета тріває від сего часу по нинї.

Постараюсь отже перейти їх за рядом і розяснити в кождій з них так внутрішний розвій Товариства, як і відносини єго до сьвіта внїшного, іменно інтерес, з яким єго приняла і до него зверталась наша публика.

I Епока. Від заснованя Товариства по Загальні Збори з дня 1 падолиста 1875.

При склоні 60-ти років, коли проминув вже час голословного ентузіазму, почала здоровійша, а то молодша часть нашої інтеліґенциї забирати ся до реальної праці, праці над осьвітою власною і осьвітою рідного народу. Переконавшись, що сама деклямация і борба о язик та правопись, хотяй би поперта незбитими доказами лінґвістики, етноґрафії і (прогалина) не підвигнуть народа з грязи і не добудуть єму лучшої долї, почала вона разом роботу з верху і з низу, з одного боку кинувшись образувати ся на сьмілих защитників народних, з другого боку взявшись за просьвіту люду. Виразом тих змагань нашої молодої інтеліґенциї являють ся два одного ж року засновані товариства, іменно тов. „Січ“ у Відни і тов. „Просьвіта“ у Львові. Товариство „Січ“ засноване дня 13 марта 1868 р. Натальом Вахнянином [1]) мало на цїли на взір Січових Запорожцїв боротись за права та долю русько-українського народу — не мечем вправдї як тамте, але міцнїйшим оружем, яким єсть наука і осьвіта; невдовзї-ж опісля бо 26 листопада 1868 р. заложене тов. „Просьвіта“ мало кинути між народ плідне зерно духової осьвіти і привести велику масу тяжко робучого люду до самовіжи єго прав і достоїньства чоловічого. Пішли, як бачимо, серіозні заходи коло власної самопомочи, котрої даремно дехто виглядав з иньшого боку...

Ті змагання і живий приклад віденських студентів поділали безперечно також на молодіж унїверситетску у Львові, котра в осени 1870 р. подибавшись в поважнім числї, забажала мати також осередок, де б, як свої межи своїми, могла вона стрічатись, обмінюватись гадками, порозумівatись у спільних справах. Впрочім близший приклад давала нашим академикам молодіж польська, котра тодї посїдала вже два академичні товариства іменно „Bratn-ю Pomoc“ і „Akademick-y Czyteln-ю“.

Тими отже причинами поводована зібралась в листопадї 1870 р. руська академічна молодіж в салї унїверситета, щоб нарадитись над ста-

[1]) Правда 868 Чл. 10 і 11. Дня 13 марта 1868 р. обходжено торжественно закладини „Січи“, котрої статута затверджені зістали ще 21 грудня 1867 р. дольно-австр намісн. (Лѣтопись суспільноі роботы и сил. Рус. Гал. Олек. Барвѣньскій 1885). Головою товариства був до 30 марта 1868 р. Наталь Вахнянин, від 30 марта до кінця р. 1868 Улян Целевич. Членом товариства був між иншими Спиридіон Литвинович, митрополит, котрий споміг тов. даром 50 зол. В члени вписались також ректор і духовник віденського руського сїменища, а відтак 2 секретарів найвисшого ц. к. Суду. Всїх членів дїйсних було 30, а бібліотека Січи в першім роцї числила 42 книжок (Правда р. 1868 Ч. 46).

тутами нового Академичного Товариства і надати йому назву. Вибраний перед тим ще провізоричний виділ вніс, щоб товариство звало ся „Академичною Бесїдою“, що і одноголосно принято; та при нарадах над статутами почались систематично підносити зі сторони одної горстки академиків контраголоси, котрі крок за кроком спиняли дїло і не дозволяли прийти до скорого а нашій академічній молодїжи взагалї так конечного порозуміня. Гнеть почались, як то звичайно буває між Русинами, суперечки, сварки і галасливі дебати. Прийшло до того, що, як справозданє в актах нашого товариства зложене посьвідчає, по поводу „багательних вопросів“ відлучилось від Громади академичної молодїжи 13 академиків, засновуючи окреме академічне Общество під именем „Академический Кружок“. Сепаратизм той так неоправданий і вузкоглядний застановив і здивував нашу молодїж черезмірно. Розуміла вона, що з того зерна незгоди не вродить ся здоровий плід, проте старала ся всїми силами прийти з сепаратистами до порозуміння. Відбувано проте зарядом кілька загальних зборів, подавано як найуміреннїйші услівя згоди, та всї забіги розбивались о безвзглядний упір сепаратистів. Між тим, коли на одних подібних зборах отворено місце внесенням членів, вніс академик Петро Лінїньский, щоб заложити товариство материяльної підмоги бідних руських академиків. Мотивував він, що таке товариство, заложене на взір польської „Bratniej Pomocy“, далеко Русинам академикам потрібнїйше*), як заложенє читальнї; що Русин академик приїхавши на студия, мусить вічно боротись з материяльною нуждою, котра часто-густо недозволяє йому докінчити наук і вибити ся на верх. Тим способом в борбі о хлїб насушний марнїють і тратять ся сили, а молоді люде, упадаючи під бременем тяжкої борби, покидають студия і сходять на бездорожа. Найлучшим же средством проти того лиха було б, завязати руське акад. товариство Братньої Помочи, котре, складаючись із самих Русинів, щиро і дружелюбно сповняло б гуманну задачу підмоги убогих академиків, а при тім спиняло б їх шукати помочи в спосіб иньший, нераз діяметрально незгідний з патріотичними руськими чувствами. Гадка тая, хотяй так хосенна і на часї поставлена, не найшла однак прихильного принятя в кружках академиків руських. Причиною того була в певній мірі обава о роздробленє сил; се ж був прецїнь початок зроблений в цїли сконсолїдованя ся і так конечного полученя ся руської молодїжи: вже досить клопоту і замішанини нанесли своїм виступленєм сепаратисти — а тут надто ще подають ся проєкти заложеня окремого кружка чи товариства з осібними цїлями, окремими статутами. Тоє не могло

*) Олівцем приписано: Правда 71. Понизше також в богатьох місцях пороблені значки для цитат, але вони лишили ся не виповненими. *Ред.*

ніяк знайти одобреня зі сторони молодіжи, маючої одиноку ясну ціль перед очима.

Другою причиною неповодженя були протести основателів „Академического Кружка“, котрі з найбільшою форсою старались недопустити до заложеня подібного товариства. Що се було поступоване зовсім не щире а основане радше на вузкій амбіциї, о тім переконуємось із суду одного сучасного чоловіка.

Будь що будь, коли внескодатель пояснив, що нове товариство підмоги буде радше доповняючим, а не ривалїзуючим чи то з „Академичною Бесїдою“ чи з „Академическим Кружком“ приступило до него 7 (сїмох) товаришів, котрі враз з ним єще перед Різдвяними сьвятами 1870 р. занялись виготовленєм статутів і висланєм їх до Намісництва в цїли затвердженя, підчас коли рівночасно опублїковано їх в „Основі“ і „Слові“ поручаючи товариство взглядам руської публики. Товариство охрещено на внесенє П. Лїнїньского „Дружеским Лихварем“, а цїль єго була опредїлена на несенє материяльної підмоги членам через удїлюванє відсоткових позичок і безповоротних запомог. Очевидно, що належанє до „Дружного Лихваря“ зовсїм не стояло на перешкодї бути членом „Академичної Бесїди“ тої par excellence читальнї академичної зарівно як бути членом „Академического Кружка“.

Між тим цікавим було б знати, на чім скінчили ся переговори між „Академичною Бесїдою“ а „Кружком“. Не довели вони, як можна було знати на перед, до нїякого успіху. Кружок і Бесїда розділились — і то на завсїгди. Від тих, котрі „багательні вопроси“ уважали достаточними, щоби між молодїж руську внесли роздор, не можна прецїнь вимагати, щоб вони оглядались на добро загальне, та щоб вони порозуміли, що своєю сепарацією віддають як найгіршу услугу народови. Та єсли над тою річею застановимо ся близше, то прийдемо до того переконаня, що неподібною являє ся річею, щоби так мала горстка оперла ся волї загалу і пішла супроти цїлої громади без інспірациї „свише“ і без певного опору на якімсь авторітетї. З того, як зараз з початку редакция „Слова“ заопікувалась сепаратистами а знов напротив накинулась на „Лихваря“, відтак з обставини, що Кружок дістав відразу безплатне поміщенє в „Народнім Домі“ та що з Вільни діставав підмоги, можемо витягнути як найяснїйшу відповідь на питанє, хто був інспіратором сепарациї, хто вніс нещасливий роздор між нашу молодїж. Гріх того роздору спадає тим більше на сепаратистів і на тих, котрі їх до того кроку напутили, єсли завважаємо, що загал тодїшньої молодїжи зовсїм не був специфічно українофільським, що проте не міг так дуже ображати нї чувств общеруссів нї консерватистів. На се доказом може послужити хоч би навіть основний статут „Лихваря“, на котрого „Слово“ найбільш

накинуло ся, статут написаний як найкращою етимольоґією а затитулований „Уставы Товаришества Русинôвъ-академикôвъ Дружескій Лихвяръ у Львовѣ“; відтак і дуже характеристичне місце з актів товариства, де виділ звиняє ся, для чого відозви свої публїкує в „Основі“: „Тутъ внова єстъ ключъ и ôтповѣдь на замѣты, що Др. Лихвяра органомъ єстъ „Основа“ а замѣты на „Основу“ трафляютъ Лихвяра. Най вôльно буде спитати противникôвъ Лихвяра, єсли „Слово“ не помѣщало єго рахункôвъ, ôтозвъ и обвѣщеній, що лишило ся Лихвяреви, — де було помѣщати и якъ задоволити ворогôвъ? Дружескій Лихвяръ хотѣвъ всѣхъ о всѣмъ завѣдомляти, прото не зважаючи на политику умѣщавъ въ „Основѣ“ и Слово проте прослѣдне (-задля того) не зволило нѣ разу напечатати нѣ одного єго слôвця, за що най буде честь и слава „Слову“!“ І можемо се з найбільшою певностию твердити, що загал тодїшної молодїжи визначав ся повним умірковованнєм а що хотїв стояти на основах, які здвигнули люде 48 року, що був перенятий любовю всього рідного, питомого, того йому ачей нїхто за зле взяти не може.

Між тим одержавши безплатне поміщенє в „Народнім Домі“ уконституовав ся „Академическій Кружок“ в лютім 1871 р. розпочавши свою діяльність тим, що по обвіщеню статутів Лихвяра в Слові і Основі подав до „Слова“ протест проти нашого товариства, будьто воно не єсть академічним, щоб тим способом здискредитовати його перед публикою. Який сей протест був, говорять акта, можна судити і з того, що „Слово“ єго не посьміло напечатати, но замість того появились в нїм (з кінця 1870 р.) артикули, в котрих говорить ся, що „Дружеский Лихвяр“ закуплений Ляхами, а членів називає ся „лутшим сортом юношей“ і т. д.

Мимо всїх тих супротивностий розвиває ся „Дружеский Лихвяр“ дуже скоро приєднуючи собі членів і ростучи в средства материяльні. 21 цьвітня 1871 р. відбулось перше засїданє провізоричного виділу а 25 цьвітня прийшли від Намістництва затверджені статути. До мая 1871 р. числило Товариство уже до 60 членів і закасовало „Академическій Кружок“ зовсїм. Наглий той зріст показав, що воно вміло підійти під потреби загалу. Побачивши се „Академическій Кружок“ скликає в маю 1871 р. надзвичайні загальні збори і розширяє свій статут принимаючи у свою ціль також материяльну підмогу. Було се виміроне впрост на згубу Лихвяра, котрий не посїдав анї хати анї бібліотеки, і лише енерґії виділу і загальній симпатиї публики мусить він завдячити, що не переставив ся на лоно Авраамове. До того щасливий для него случай побільшив несподївано значною квотою єго маєток. Лучило ся именно, що під пресиєю загальної опінії, розбудженої головно накликами „Слова“ розвязала ся „Академична Бесїда“ віддаючи заразом довг па-

тріотичний так пожаданій для молодіжи єдности. Маєток свій в сумі 110 злр. р. передала вона „Дружескому Лихвяреви“. То було поводом нового ворогованя Кружка, котрий всякими можливили способами старав ся сдискредитовати Лихвяра в очах публики. Називано єго, як каже хроніка, сином усопшої Бесїди, а дальше будучи головним виновником лиха, голошено, що Лихвяр чинить розділ між академиками, хотяй той анї по історії свого повстання анї по цїли свого істновання до того найменьшої не давав причини. Напротив, замічає хроніка, сам Кружок крайне нетолєрантно і непатріотично поступив розширяючи свій статут в замірі, щоб братнє собі товариство підкопати і знищити. Кружок відгравав ролю жида, що бє а кричить „Gewalt! мене бють!“

Все те дїялось перед загальними зборами нашого товариства себ то перед днем 25 мая 1871 р. В той день зібралось на заг. збори Лихвяра до 60 товаришів. Провізоричному виділови осьмох дано абсолюторію а вибрано новий, на котрого чолї став Осип Мійский яко предсїдатель а котрого членами були: Ґузар, містопредсїдатель, Подляшецкий Кароль секретар, Лінїньский Петро касиєр — відтак Мальчевский, Сєльский, Савчак, Стеблєцкий, Киляновский, Добряньский і Жуковский, а заступниками Руденьский, Рущицкий, Коритовский і Таньчук. Перший той порядочний виділ, як показує справозданє від 25 мая до 29 октобра 1871 р., занимав ся дуже пильно і дуже ревно справами Товариства. В протягу 4 місяцїв відбув він, хотяй товариство не мало жадної сталої селитьби, 5 засїдань себ то 4 порядочних а одно надпорядочне. Дебатовано тут головно над способами побільшеня фонду товариства і над придбанєм єму членів. В тій цїли розіслав виділ по всїх сторонах Галичини письма запрошуючі публику до участи в зачатім дїлї, роздаючи заразом членам виїзджаючи на село листи вписові. І справдї забіги і стараня виділу не остали без успіху. В протягу піврічного свого істновання до 29 октобра 1871 р. числило товариство над 100 членів і мало в касї около 400 злр. Був то зріст як на початок дуже несподїваний і много обіцюючий, котрий казав надїятись, що нова інституция розвинесь скоро і виповнить гідно свою задачу. Призбиравши трохи капіталу не давав єму виділ залежуватись — а сейчас пустив єго в рух. Тим способом уділено до 40 6%-тових позичок, закуплено біднїйшим потрібні книжки і скрипта, роздано деяким і безповоротні запомоги, на що обернено іменно гроші уділені тов. Просьвітою. Тогож ще року удались 2 виділові до митрополїти Йосифа Сембратовича з просьбою, щоб до товариства могли вписуватись і богослови — відтак — щоб митрополїт поручив товариство взглядам руського духовеньства. До обох сих просьб прихилив ся митрополїт дуже охотно і приобіцяв нове товариство мати собі на серцю.

Споминаю про той початок „Дружеского Лихвяра“ трохи обширнійше, щоби подати товаришам повний образ обставин, серед яких воно повстало, засобів, з якими розвивалось, трудностей, з якими ся бороло. Безперечно, що уродини єго були не легкі і треба було великої енерґії, щирої волї і охоти, щоб крізь противні невзгодини вивести єго на рівну дорогу. З того взгляду належить ся повна похвала основателям Лихвяра — котрі своєю витревалостію і ревностію дали доказ свого справдї патріотичного духа а заразом поруку, що се з трудом основане товариство буде кріпке і тревале.

Перебігнемо тепер короткими словами сьвітлу добу „Дружеского Лихвяра“ під дволїтною управою Д-ра Олександра Огоновського. Др. Олександер Огоновський був вибираний головою товариства в рр. 1872 і 73 і ті два лїта належать безперечно до найсьвітлїйшого часу його епоки запомогової. Особливо в першім роцї себ то 1872 зацвило тов. в дословнім значіню того слова. Товариство розширило круг своєї діяльности до небувалих розмірів. Улїпшено адмінїстрацию а у касиєра Лїніньского отворено сталу канцелярию товариства. Не ограничаючись лише на Львів воно вступило в звязи з академиками краківскими і віденьскими а навіть з істнуючим тодї руским Кружком в Ціріху. Число членів числилось тодї на 152 дійсних, 9 почетних а 3 основателїв. Капітал товариства підскочив нараз до 1179 зол. а позичок роздано немилосердне число, бо 149. Особливо збільшив ся маєток товариства даром митрополїти в квотї 50 зол. і представленєм даним на дни 11 грудня 1871 р. на дохід Лихвяра Омел. Бачиньским. Опріч того отримало на представленє виділу Лихвяра 7 членів запомогу з фонду Мрочковского по 50 зол. а один 100 зол. Мимо тих надзвичайних успіхів жалує ся виділ, що „Слово“ своїми доносами і клеветами вплинуло так на духовеньство на провінциї, що тоє майже цїлком Лихвяра спомагати залишило. Та вже в 1873 роцї показало ся, що виділ за далеко зайшов в своїй ревности та що роздаючи без упину позички з другого боку не старав ся довгів правильно стягати. З того пішло, що довжникам дозволено в повній силї розвинути свою невиплатність, котра в бігом часу взмогла ся так, що її наслїдства відчуваємо ми по нинї не могучи з старими довгами дійти до кінця. А вже то склонність до несплачування позичок мусїла бути епідемічна, коли Андрій Павлиш, роблячи справозданє касиєрське з р. 1873 виписав почавши від 1871 р. величезний реєстр довжників, числом 103 примірників. Було то як на третий рік істнованя товариства число так ненадійне, проґностик так зловіщий — що кождому мусїв впасти від разу в очи. Зауважав се і Андрій Павлиш, коли в книзї касовій під списом довжників умістив замітку сього рода: „се і причина мелянхолїчного настрою в найскучнїйших навіть

аріях русько-народньої поезиї і переважного лїризму тихже". Може се впрочім бути зарівно сьвідоцтвом непотїшного материяльного положення годїшньої молодїжи, як ще більше того досьвідом ствердженого наклону Русинів, не бути влїзливим та натрутливим з платами. Мимо того з одного боку непотїшаючу обяву знайшов „Лихвяр" ласкавих покровителїв і добродїїв в особі найсамперід еписк. Івана Ступнїцкого, відтак в особах двох наших знаменитих патріотів О. Стеф. Качали і посла Лавровского, котрі оба спомогли товариство дарами по 50 злр.

Таким способом зріс маєток „Дружеского Лихвяра" до листоп. р. 1873 до суми 1211 зол. 36 кр. находячої ся вправдї в переважній части на позичках, котрі однак думано старанєм видїлу вскорі стягнути і в касї потрібну рівновагу привернути. Тї позички впрочім сьвідчать о як найлїпшій волї і охотї видїлу, поставлену задачу на дїлї сповняти, чого і в великій части доконано, не зважаючи на те, що сама екзистенція товариства в великій мірі була виставлена на небезпеченьство. До супротивностей, які дїяльність і розвій Лихвяра вельми спиняли, належали дальші систематичні клевети і інвективи „Слова" та „Академического Кружка", котрі, жаль сказати, найшли поміщенє в так невідповіднім місци, яким була попул. „Наука". В слїдуючім т. є. 1874 р. відбилась впрочім сьвітла, но надто форсовна господарка попередних лїт дуже чутливими послїдствами. Товариство позискало вправдї гідного свого попередника управителя в особі Д-ра Володимира Ганкевича і числило поважну суму (157) членів, но рух грошевий і з ним тїсно звязаний рух і інтерес членів ослаб надзвичайно.

Анї в Лихвяри, котрий впрочім не маючи хати не мав до того претенсиї, анї навіть в Кружку не заявлялось житє академічне нїяким живійшим обявом. Що молодїж однак промишлювала над тим, якби запобічи загальній апатії і що була навіть попала на спасенне, як судити можна, средство, видимо се із намагань, получити оба академічні товариства разом. Іменно в лютім 1874 р. прислав „Академическій Кружок" депутацию до „Лихвяра" з завивом до згоди і єдности. Лихвяр приняв проект як найприхильнїйше, но хотячи заховати свою відрубність поставив деякі уміренні условя від себе. Кружок пристав зразу на ті условя, но коли прийшло до переведеня фузії, не знати по якій причинї вицофав ся цїлковито. Після сього інтермецца настає в житю академичнім гробова тишина, котру перериває „Правда" своїм запитаннєм в ч. 5 з 1874 р., де є молодїж академічна? На тоє відповідає тодїшний секретар Лихвяра Андрій Павлїш, що годї шукати академичної молодїжи, коли вона не має навіть хати, не має центра, де би ся могла сходити, коммунїковати. Відтак взиває членів Дружного Лихвяра, щоби зарадили тому лиху, що по думцї видїлу може єдино наступити через розширенє круга

діяльности Лихвяра, в особенности же через розширеннє статутів в напрямі науково-товарискім. І дійсно після безуспішного трактовання з „Академическим Кружком" о згоду і після появлення ся в цьвітни 1874 р. „Друга", журнала Кружка Акад., заняв ся Др. Володимир Ганкевич пильно зладженнєм нового уставу, котрий в листопаді 1874 р. предложив загальним зборам до потвердження. Новий сей устав зміряв головно до того, щоб змагання товариства звернути в иньший бік, на иньшу дорогу, лицюючу більше з завданнєм товариства академичного, іменно щоб через заложеннє бібліотеки і отвореннє читальні вчинити з Лихвяра правдивий осередок академичного житя, осередок для виміни гадок, для сходин та дискуссій наукових, коротко — осередок для духового руху Русинів академиків. Доповнюваннє, висиланє до Намісництва нових статутів, відтак справлюванє назад відісланих протревало цілий рік 1875, на котрий поновно вибраний головою Др. Володимир Ганкевич віддав товариству як найбільші услуги. Так отже рік 74/75 дуже важний в історії нашого товариства; єсть він роком переходовим Дружного Лихвяра з поля виключно материяльної підмоги на поле науково-лїтературне. Та рік сей важний і тому, що товариства наші академичні придбали сьвіжі, многонадійні сили, котрі розбудили в обох товариствах замітно житє духове, працею їх зближили, опісляж і спровадили їх поєднаннє. Були то тодїшні академики 1 року, що в жовтни 1874 р. записали ся на унїверситет, іменно Іван Белей, Леонїд Заклїньский, Іван Франко, Антін Дольнїцкий, з котрих два перші записали ся до Лихвяра, два другі до Кружка, де вони попри Лабаша і Стебельского були головними сотрудниками „Друга" з 1875 р. Тії то два даровиті академики переняті щирою любовию до сїльського люду внесли у мертве житє академичної молодїжи крихітку серіознїйшого духа, котрий з часом став обгортати що раз більший круг приклонників, став живою думкою зачіпати молоді голови. Хто хоче пізнати, як тодї зміняли ся і вироблювали ся думки молодїжи що до її становиска та задачі в житю суспільнім, що до хосенної роботи для народа, що до поглядів лїтературних, тому радимо переглянути 4 річники „Друга" — журнала, котрий мав обнимати лїтературну і наукову працю Русинів-академиків. На перший погляд разить нас, іменно в перших двох річниках, та безпрограмовість видавництва, тай брак чогось конкретного, живого, щоби зачіпляло за живий інтерес народу, а не було лише обявом голословного патріотизму. Журнал, як єго собі позволив бомбастично назвати „Академическій Кружок", взяв собі за цїль викурювати з під „русскихъ стрѣхъ" польске слово, польску лїтературу, або, як точнїйше виражає передне слово з 1875 р. — щоби витрутити із рук „дївиц та молодежи" Nowiny i Rozmaitości. І викурювано їх теж псевдоісторичними Розандами, пре-

гарними новелеттами та ще гарнїйшими гуморесками в родї „Сераф і Серафіна“, котрі звернули на себе увагу навіть глубокоученого Драгоманова, тодїшного професора Київського унїверситету. До того витворено собі якусь теорию рутенїзму, після котрої на підставі, „що наш язик розвиває ся кілька сот лїт разом з польським, а від принятя християньства з церковним — миже долший час учились також по нїмецьки, на тій підставі наш себ то галицький, в гал. часоп. уживан. язик не може бути чисто народний“. І так було би ішло в безконечність, коли б над нашою молодїжю не був змилосердив ся Драгоманов, котрий перший розтворив молодїжи очи і на всю єї роботу дав поглянути з иньшого боку. Він указував на ту пропасть нельоґічностей, які поповняє, на тую нещирість і перфідність, з якою інтелїґенция наша відносить [ся] ку народу, указував на сумні вигляди, коли молоде поколїнє дальше піде в тім напрямі, і ~~вказав~~ заразом на задачу, яка припадає в удїлї руській молодїжи, що вона именно повинна видїлити з поміж себе щиру, народолюбиву, европейсько осьвічену інтелїґенцию, котра б уміла з хісном працювати для народа. Молодїж будучи сьвято переконана о непогрішимости рутенїзму сторошила ся, спорила і полємізувала якийсь час — та навпослїдок покорила ся осудови Українця. Почав ся між академіками обох товариств рух справдї животний, на котрого чолї станули Іван Франко, Антін Дольнїцкий, Михайло Павлик, Іван Белей, Іван Кич та другі даровиті молодцї, переняті любовію для рідної справи. Тії то щирі люде спровадили і поєднанє обох товариств — пожадане так зі взгляду на власне образованє членів, як і зі взгляду на згідну роботу в добро народа. При яких близших обставинах тоє поєднанє наступило, як довго потревало і які за собою потягло для обох товариств послїдства, побачимо понизше.

Ми лишили „Дружного Лихваря“ в сїм місци, як він розширивши статута свої — з днем 1 падол. 1875 р. вступив в нову добу свого житя і дїяльности. Головою єго на рік 1876 зістав вибраний Андрій Павлиш, вельми заслужений член видїлу лїт попередних. Задача нового видїлу була трудна і вимагала з його сторони великої старанности і заходів. По новим статутам мав Лихвяр бути осередком духових змагань народовцїв академиків, именно мав він через відчити, діскуссії наукові, музикально-декляматорскі вечерницї, заложенє біблїотеки — і т. д. стати центром наукової працї молодїжи. А тут гроші лежать на позичках, біблїотеки нема жадної, а впрочім товариство досї обходилось без хати, то й нїкуда біблїотеки поміщати! Недостаток той поміщення, найбільше пекучий зі всїх, усунув видїл в той спосіб, що упросив „Руську Бесїду“ о відступленє своїх комнат на відчити та вечерницї, к чому „Бесїда“ за попертєм Володимира Барвіньского охотно ся прихилила.

Так товариство мало вже можність ціль зазначену статутами бодай в части сповнити. І справдї як на початок вивязало ся воно досить добре з поставленої задачі. За цїлий рік 1876 уряджено в кімнатах „Бесїди“ 9 відчитів з розличних галузей науки, іменно з лїтератури, естетики, фільольоґії, наук природних. На відчити ті громадилась молодїж обох товариств дуже пильно. Після кождого відчиту наступала оживлена дискуссія, в котрій брала участь з десятка товаришів: дебатовано, критиковано і спорено в спосіб інтересний. Увага молодїжи звернена на наукову працю затирала давні вражди і непорозуміння. Як раз тодї склало ся так, що і з „Академического Кружка“ уступили ворожі елємента, а їх місце заняли щирі народовцї, котрі тепер без перешкоди могли робити дїло. Слїди їх змагань видні вже в тім, що „Друг“ з р. 1876 станув вже зовсїм на почві малоруській. Того ж року відвідав Львів професор Драгоманов. Інтересуючись дуже початковою працею академиків поступив він 2 лютого 1876 р. на Бесїду і був присутний на відчитї тов. Романа Литвиновича „О полїтичнім і социяльнім станї нинїшньої Сербії“. Відчит вислухав він уважно а відтак вчинив кілька своїх заміток, між иншими, що прелеґент зовсїм поминув мужицьке питаннє в Сербії, і подав відтак дїла трактуючі о сїм питанню полудневих Славян. Пращаючись заявив свою радість по поводу наукової працї молодїжи галицької, заохочував іменно до роботи над статистикою і етноґрафією і обіцяв свою поміч в тім напрямі.

Тая його гостина а відтак появившї ся в „Друзї“ 1876 р. два його письма до редакциї сьої часописи доконали переміни в поглядах галицької молодїжи. Вона, з неясними перед тим змаганнями, ідеями, тратила більшу часть своїх сил на „багательних вопросах“. Тепер від неї самої виходить пароль до реальної, всесторонної працї на поли осьвіти народа, етноґрафії, статистики, лїтератури. Був се вправдї лиш проєкт працї, кинене слово, котрому не судило ся стати тїлом, та мимо то було воно ясним проблеском серед туману залягаючого в більшій части тодїшну галицьку інтелїґенцию.

Поєднанє обох товариств наступило не відразу, а що-но після цїлорічних майже зносин, сходин та вечерниць, на котрих молодїж пізнала ся та зблизила ся до себе. Наступив іменно в лїтнім курсї 1876 року цїлий ряд спільно уряджуваних манїфестаций, котрі мали звістити цїлому сьвіту руському, що молодїж своєю незгодою не хоче йти дальше супроти інтересів рідного народу. І так видимо, що 23 мая 1876 р. устроюють оба товариства в сали ратушевій при участи старших народовцїв вечерок в користь учеників руської ґімназиї; дня 24 червня 1876 р. спільний вечерок в 33 річницю смерти Маркіяна Шашкевича. Сей послїдний був наче квінтесенциєю подвигу тодїшньої молодїжи, де

вона виразила прилюдно свою confessio fidei. Вечерок розпочав своїм відчитом тов. Антін Дольніцкий, в котрім спімнувши про житє, діяльність і заслуги Маркияна закінчив відтак коротенькою згадкою про теперішну працю і змаганя Русинів. Тут іменно указав, як роботою Галичан від смерти Маркіяна не руководить ніяка глубша ідея; як все тут робить ся поверховно, ніяково; як у нас обі партиї запустившись у маловажні спори язикові на ґрунті реальної праці мало ділають, як одна партия вибравши собі князів за ідеал народнього могучества, друга козаччину — кожда немов білок на піну розбиває теорию і переливає з пустого в порожне; — а як знов важні річи, якою єсть приміром просьвіта народу ділають ся безпроґрамово і необдумано або просто нерозумно; — кінчить відтак заключенєм, що час вже нам брати ся до реального діла, себ то до справедливої а всесторонної просьвіти народа іменно на підставі питомої етноґрафії і статистики, котрі то галузи винні передовсім стати предметом серіозного досліджуваня і праці. А що до такої роботи потрібне передовсім усуненє всякої партийної незгоди — тож взиває старшину вступити в сліди молодіжи, котра вже зробила початок в тім напрямі, і злучити товариства Просьвіту і Качковского. Тих самих вечерниць держав Михайло Павлик відчит „о потребі етноґрафічної і статистичної роботи в Галичині“. Згадавши коротко про се, як в западній Европі Макферсоном видані пісні Оссіяна зробили кінець псевдоклясичній школї і звернули мислячі голови у народ, перейшов він до Славян, котрі посідаючи велику силу мужицтва мусіли звернути свою увагу на недокопані скарби народної словесности. Між ними були Серби перші, що у них Вук Караджіч роскрив величаве богацтво творів людової музи, а тут за ними йшли українці Максимович, Срезневский, Куліш, Костомаров; з котрих іменно перший положив величезні заслуги, викликавши ґеніяльний талант Миколи В. Гоголя на Україні, а діяльність писательску Шашкевича в Галичині. В тім напрямі пішли Українці дальше і розвели іменно після смерти Шевченка етноґрафічну-статистичну роботу до імпонуючих розмірів. Досить навести збірники Номиса, Рудченка, Антоновича і Драгоманова, Труди Чубиньского, а відтак видання „Югозападнаго атдєла імераторскаго русскаго географіческаго общества“, у котрих містить ся жива картина житя і побуту українського люду з єго звичаями, норовами, сьвітоглядом, єго радощами та неусипним горем, жива мова, котрою нарід найліпше сам за себе говорить. У нас жаль сказати — в Галичині лежить се поле майже цілком облогом і не має між нашою інтеліґенциєю милосердних людей, котрі б взяли ся за се одиноке средство помочи нуждї народу, в стілько сторін експльоатованого, визискуваного, поневіраного. У Росиї викликала і викормила етноґрафічна робота цілий ряд

реалїстів-писателів, що вже причинили ся та ще невпинно працюють до висвободження простого люду, а у нас під тим взглядом ще і на сьвіт не займає ся. А поки не буде у нас етноґрафічно-статистичного підготованя, поти не пізнаємо ми і народного горя, не будемо могли взятись успішно за народну просьвіту, не будем мати і правдивих писателів-реалїстів. „Молодіж, проте, кінчить прелеґент, має тепер як найборше зробити тото, чого не зробила до тепер інтелїґенция; має не тілько позаписувати усе, що народ знає сьпівати й росказувати, але має вона анатомічно вистудіювати наш люд. Із працї такої покаже ся, що церковщина висить над нашим народом, як то грізьне фатум, від котрого, видить ся, нїхто єго не заступить, так що прийшло би небавом згинути йому морально; но тота сама праця відкриє нам в серци самого люду невільницкий прицип, що каже гнути шию й розум перед першим лїпшим диктатором-крикуном, але покаже нам така робота думку нашого народу, до волї, до рівности усїх, до науки; тай не буде тілько душевно слабих, котрі кажуть, що туск їх імив ся, що щось їм росте на серци, — не буде тілько бідаків — чи там неробів - пяниць та кримінальників“.

Після тих епохових вечерниць устроїли оба наші академичні товариства при живім співудїлї „Бесїди“ спільну забаву на замку дня 6 липня 1876 р., котра була наче увінчаннєм духової згоди академ. молодїжи піднятої в цїли спільної працї для народа. Взагалї вечерницї Шашкевича і ся забава належить до найкрасших хвиль в житю наших академичних товариств. Таких хвиль зажили ми в послїднім часї хиба на вандрівках наших — серед товариства любого нам люду — на вольнім, свобіднім воздусї сільської природи.

Двома тими торжествами була молодїж підготовлена зовсїм, заключити акт згоди. І справдї саме трапила ся як найлутша спосібність думку сю перевести в дїло. Дня 1 червня 1876 р. вийшло розпоряджене міністерияльне, щоби всї товариства академичні в Австриї змінили свої статута до 3 місяців на строго академичні себ то після котрих тілько академики могуть належати до товариств акад. і то включно до часу отриманя абсолюториї. Для виповненя сего розпоряджения мали оба товариства скликати ще перед великими феріями загальні збори. Хіснуючи отже з нагоди, уложив Дружний Лихвяр на загальнім зборі з дня 9 липня 1876 р. точки поєднання з „Академическим Кружком“, котрі той на своїх зборах з дня 12 липня 1876 р. в цїлости приняв. Акт поєднання наступив без найменьшого (протесту) зі сторони котрого небудь члена. Молодїж розїхала ся домів з повною надїєю будучої кращої долї надгороджена похвальним отзивом в „Правдї“, котра одна о тїй згодї як

о радіснім обяві між руською молодїжю відозвалась, підчас коли „Слово“ і другі письма того напрямку о факті сїм зовсїм замовчали.

Та між тим не судилось тій згоді остоятись довго на ногах. Над що-но розбуджуючим ся житєм академичним громадились поволи чорні хмари, котрі не ворожили нїчого щасливого. Ті чорні хмари — нїчо другого, як опінія галицько-руської інтелїґенциї, котра як раз тодї станула супроти молодїжи, коли тая простягла собі згідну руку до працї над піддвигненнєм рідного народу. Остра критика піднята в „Друзї“ на суспільну і просьвітну роботу галицьких проводирів, на недостатки руських інституций обрушила цїлий рій патріотів руських. „Що вони — недорослі молодики будуть нам сьвідомим свого достоїньства і цїли старим патріотам давати науку?“ — залунало по всїх кутах галицької Руси? І гнеть за тим посипались на „Друга“ величезні кулї — з редакциї „Слова“ і „Сіона“ — от „востока“ і запада, навіть з кузьнї тодїшнього найбільшого поета п. В., котрий видав навіть і розіслав по сьвященниках окрему брошуру анатемізуючу „Друг“ і єго редакторів [1]). „Проч з нечистивим, проч з проклятим!“ — мож тодї було густо часто читати на retour-ованих числах журнала академичної молодїжи, так що здавало ся, немов воскресли часи Гуса та Лютра. І підчас коли патріоти анатемізовали „Друга“ і кричали „проч з ним!“, відтручували вони також молодїж, котра сьміла до чогось такого нечистивого приложити свої руки, відтручували талантливі а роботящі сили, котрі пригорнути і плекати було безперечно їх обовязком. І так на загальних зборах т. ім. Качковского дня 22 серпня відкинено незнати по якій причинї кандидатуру т. Івана Франка до виділу сего товариства а поставлено і переперто кандидатуру чоловіка зовсїм не відомого. То була перша дуже нетактовна кривда — виряджена руській молодїжи. Та не мало ся скінчити на тій дрібници. На загальних зборах членів „Народного Дому“ з дня 14 (15) вересня 1876 р. виступив от. Кмицикевич з внесенєм, щоби зі взгляду на великі видатки Нар. Дому на 3 кімнати занимані „Акад. Кружком“ наложити чиншу 300—360 злр. Було се вимірене на те, щоби „неповинуючого ся молодика“ яким в послїднім часї оказав ся „Кружок“, видалити із безплатних кімнат. На щастє виступив в оборонї молодїжи Др. Добрянський і той уратував ситуацию Кружка, потягнувши за собою 15 голосів проти вісїм.

---

[1]) Автор має очевидно на думцї брошуру „Отвѣтъ П. О. Партицкому на єго замѣтку вымѣрену противъ статьи „Кôлька слôвъ о словарѣ Ѳ. П.“, и декотрî иншî замѣчанья именно о литературнôй стôйности и тенденціи „Друга“, написавъ Иванъ Верхратскій“. У Львовѣ

Тим часом надійшла пора, коли молодїж по вакациях зібрала ся наново у Львові, щоб вписатись на зимовий курс викладів унїверситетских. Враз з тим мала вона заявити дїлом результати доконаного перед фериями поєднання академічних товариств. І справдї читаємо в Друзї відозву підписану виділами обох товариств, котрою взиваєсь всїх Русинів-академиків вписуватись без ріжницї в члени Лихвяра і Кружка. І послїдучі відтак збори обох товариств в листопадї 1876 р. перейшли мирно — без суперечки. На голову Кружка вибрано тодї Леонїда Заклїньского, на голову Дружного Лихвяра Андрія Павлиша. Оба товариства фунґовали в своїм напрямі попри себе, а в Академическим Кружку був осередок, де сходились і зґромаджувались члени обох товариств. З часом вся вага перенесла ся на Академический Кружок, а Лихвяр став гейби то переживатись. Не скликувано засїдань, не стягано залеглих позичок, не роздавано нових, словом: через кілька місяців Лихвяр зробив ся неістнуючим. Судити б можна з того, що коли Лихвяр підупав, так Кружок находивсь тодї в повнім розцьвітї і силї. Та де там! Кружок представляв тодї так хаотичний образ, був місцем таких „юношеских" ексцесів, що нї перед тим, нї опісля жадне із двох товариств чимсь подібним поведичатись не може. Правда, що він громадив переважну часть молодїжи у себе, правда й то, що через нього Лихвяр стратив вагу і значіннє, але чи він підчас того подобав хоть крихту на товариство академичне, о тім позволю собі посомнїватись.

Ненадїйні ті непорядки і тумульти взяли свій початок з того часу, як між академичною молодїжю звились знов тії бурливі елемента, що то колись при закладинах Бесїди Акад. споводували роздор між академиками. Після того, як лучша часть молодїжи, що справдї хотїла робити і працювати, здепрімована була осудом публичної опінії, дуже легко приходило провідникам антінародного руху зєднати собі кільце прихильників. І так, коротко кажучи, утворилась між академиками горстка, котра всякими можливими средствами стреміла до того, щоб ненависних народовців з „Кружка" викинути, назад давні порядки завести, коротко, щоби Кружок вповні назад „академическим" здїлати. В тій цїли узнано найсамперід виділ нелеґальним; відтак, коли той зажадав від бувшого касієра виданя каси товариства, для передачі касієрови новому — взбороненось видати єї серед остентацийної лайки і протестів. Та найбільше болїло партизантів се, що цїла досить значна бібліотека товариства була в руках численнїйших народовців; опріч того сї послїдні поставили

1876 р. Ся брошура кінчила ся надрукованими грубим письмом словами: Прочь съ „Другомъ"! Не пренумеруйте „Друга"!
І. Ф.

в Кружку чоловіка, щоби днем і ночію стеріг бібліотеки. Мимо того при усмотренній хвилї вдерли ся партизанти до Кружка, викинули мимо опору сторожа з кімнати, розбили шафи бібліотечні і загарбали що ціннійші книжки домів. Поломано притім також меблї а дещо лучшого з дрібного інвентару потаскано також з собою: хата Академического Кружка виглядала не лучше як би після нападу Ґаллїв.

Між тим єще в лютім 1877 р. рознесла ся по Львові вість, що львівська поліция попала на слїд соціялїстично-революцийної пропаґанди, котра між иньшими веде ся також між академиками. Колиж опісля справді арештовано Михайла Павлика, повстала між академиками паніка не до описаня. Павлика випущено вправдї по переслуханю, але було достаточним „Слову", щоби розтрубіти по цїлій Галичинї про „нигилистическіи пропаганди межи украинофилами", в чім єму без пощади помагали польскі ґазети. І не було тодї чоловіка в Галичинї, котрий би успокоїв і згамував потревожені уми, опріч одного Володимира Навроцкого, що сам як палець в „Правдї" станув в оборонї руської молодїжи і виказавши безосновність обав що до якого то шкідливого державі руху упімнув ся за рівне право всїх, що належать до одноїж конституцийної держави.

Тя опісля дня 9 червня 1877 р. придержала поліция якого то Михайла Котурнїцкого, після осуду поліциї дуже небезпечного емісара швайцарського інтернаціоналу, бо при ревізиї зробленій в єго кватирі в готелю Лянґа знайдено у нього велику масу социялїстичних книжок, відтак револьвер, штилєт в палиції, трутизну, анґлїйські пильники і довгий спис осіб мешкаючих у Львові. По тому показчику арештувала поліция сейчас Лимановского — сотрудника „Ґазети Народовей", Авґуста Скерля, предсїдателя ремісничого товариства „Gwiazda" а в три дни опісля також трох Русинів академиків а то: Івана Франка, Івана Мандичевского і богослова Олександра Заячківского — а знов трохи опісля пораз другий Михайла Павлика і Остапа Терлецького — послїдного в Відни. Тії нові арештованя долили до вогню олїю і як з одного боку прибили народовців так з другого боку осьмілили партию антінародну, котра всїми даними їй средствами кинула ся на тих первих. Но найбільш безперечно утерпіла на тім через страту найлїпших своїх сил молодїж, именно молодїж партиї народовців, котра не тілько в липню 1877 р. мусїла заперестати видавництво „Друга", но відтак мусїла ся також вицофати з „Кружка", де небавом розгостив ся на добре казенно-русский дух з казенно-русскими ідеями і тенденциями.

Так і скінчилась в половинї 1877 року та саме рік тому назад на сьвіт приведена згода обох академичних товариств, обіцююча собою дуже много а не подавши нїчого. З того часу розійшлись дороги Др.

Лихвяра і Акад. Кружка в дві противні сторони, по котрим вони рік за роком чим раз більше від себе віддаляють ся. І суджено мабуть, що поки їх істнованя, вони і ніколи у спільній цїли не зійдуть ся. Дальше продовжене історії розвою нашого товариства представлю я тілько лїтописно, наводячи головнїйші моменти з єго житя і діяльности. Факта тикаючі історії Лихвяра по 1877 р. так сьвіжі, так мало відлежані, що годї щось обєктивного о них сказати. Задля того наведу я їх лиш коротенько — нехай вони сьвідчать самі за себе.

Рік 1878. На сей рік вибраний головою звісний опісля писатель Константин Бобикевич. Через рік 1877, як сьвідчить бодай сам протокол, утерпіло товариство дуже. Відбуло ся всього 6 засїдань видїлу і одні загальні збори дня 12 липня. При ревізиях загубилась книга касова, котру ледво відпитано десь в полїциї. Для того постановлено з початком шк. р. 77/78 товариство зреорґанїзовати в той спосіб, щоб наняти для нього відповідну хату і улїпшити адмінїстрацию. Відтак постановлено по поводу, що товариство через ревізиї і арештовання попало в підозріннє, зредаґовати успраbедливляючу відозву до публики (не написано її).

Товариство наняло собі за 20 злр. хату на пляцу Бернадинськім ч. 11 (о двох кімнатах) та не просиділо в нїй лиш 2 місяцї. Відчити відбулись 3, іменно 20 марця 1878 р. читав М. Ковшевич: Про побит мужиків у Франциї, 24 марця 1878 р. читав Балтарович: Про штуку друкарську, чим вона є для культури людської, а 22 мая читав Малиновский: Про оди Кльопштока. Мав тоже читати Іван Франко (30 мая): Про відносини науки до житя, але видїл не дозволив єму читати єго відчиту. Тогож року вислано Миколї Устияновичу ґратуляцийну телєґраму в память його 40-лїтньої діяльности на поли лїтературнім.

Рік 1879. На той рік вибрано головою Осипа Билиньского, правника. На той рік винаняло собі товариство в лютім 1879 р. помешканє на улици Галицкій ч. 37 — де однак загріло місце тілько до червня с. р. а відтак цофнулось назад до Бесїди. Відчити були в марци слїдуючі: Володимир Лєвіцкий читав: Поворот Т. Григ. Шевченка з неволї і єго смерть, а Корнило Заклїньский: Деякі поеми Шевченкові яко осуд історичний. Яко важнїйша проява наукового житя являєсь в марци (15) т. р. заложений „Кружок історично-лїтературний“, котрого сотворенє як також лїтнє взірцеве веденє належить приписати Корнилу Заклїньскому. Був се і за всї часи істнованя Лихвяра одинокий кружок, в котрім заявила ся систематична і солїдна праця наукова.

Рік 1880. Голова товариства Чайковский.

На загальних зборах передвиборчих з дня 29 жов. 1879 р. ставить Чайковський внесенє, щоб нїхто із членів не вписував ся до Кружка,

проти чому виступає рішучо т. Іван Франко боронячи свободу волї личности. Відтак вносить т. Франко, щоб товариство більше ваги клало на сторону інтеллектуального образованя, чим материяльного вспираня членів. В тім напрямі радить тоже змінити статута. Ставить відтак внесеннє, щоби товариство старало ся уряджувати як найбільше число відчитів — щоб кождий член єго зобовязав ся мати хоть один відчит. Всї ті внесення принято з малими змінами, а для уряджения відчитів вибрано комісию відчитову, в котру ввійшли: Кос, Франко, Білецький, Гордзієвич, Олесніцкий. Той рік взагалї цікавий тим, що комісия для відчитів цїлий божий рік сварила ся і спорила з видїлом. Комісия твердила, що єї загальний збір поставив независимою від видїлу, видїл знова (ім. Кокорудз — секретар) хотїв конче зробити її зависимою від себе. Впрочім річ маловажна. Комісия урядила слїдуючі відчити: Евг. Олесніцкий читав 30 лист.: Біоґрафія Золї і його значіннє; Іван Франко 7 грудня 1879 р. Про громадські ґрунта — а відтак також „Heine's Germania“ — через котрий послїдний хтів навіть хтось виступати з товариства [1]). В червни 1880 р. прийшло завізванє від Січи на перше віче академиків руських до Коломиї на день 15 вересня 1880 р. Щоби над тою справою зріло застановити ся, скликано на дни 3 липня 1880 р. загальні збори і вибрано 3 делеґатів на віче: Кокорудза, Сев. Данїловича і Костя Левицкого з слїдуючими порученями: 1) Не підносити квестий язикових і правописних; 2) предложити проєкт видаваня часописи яко орґан всїх малоруских академиків; 3) Брати удїл в вок. декл. вечерку уряджeнім при тїй нагодї, іменно щоби один з членів відпоручників держав відчит довольної грясти. На тих зборах вніс т. Ев. Олєсніцкий, щоб подати петицию до сойму о запомогу в квотї 300 зол. Принято.

Рік 1881. Голова Евгенїй Олесніцкий.

Дня 7 падол. 1880 р. відбулись загальні збори, на котрих вибрано одноголосно головою Ев. Олесніцкого. Відтак поставив т. Чайковский внесенє, щоби утворити осібний „Кружок правників“ і вилучити з бібліотеки тов. книжки правничі, котрі мають відтак бути до розпоря-

---

[1]) Сей відчит — то був попереджений коротким вступом переклад звісної поеми Г. Гайне „Deutschland. ein Wintermärchen“. Показало ся, що в товаристві сеї поеми не знав нїхто, її титул переплутали з Тацітовою „Germania“, а її змістом так обурила ся „консервативна“ часть молодїжи, що під проводом молодого історика, пок. Корнила Заклинського, в часї відчиту остентацїйно вийшла з салї, а дехто з них загрозив видїлови виступленєм із товариства, коли буде й далї допускати такі відчити. *Ів. Фр.*

дження Кружка правників. Внесене принято, але переведене его в житє наступило доперва в лютім 1881 р.

Відтак зазначує ся сей рік досить оживленою діяльностію. На засіданю виділу з дня 28 падол. 1881 р. рішено на внесеннє Зарицкого і Чайковского заложити хор. В тій цїли як також взагалї для уряджованя і аранжованя вечерків та вечерниць вибрано комісию з 5 членів, до котрої ввійшли Зарицкий, Дольнїцкий, Володимир Чайковский, Гузар і Гіль. Комітет урядив перший вечерок в грудни 1880 р., на котрім т. Корнило Заклїньский читав свій критичний погляд на повість Нечуя: „Кайдашева сїмя". Другий вечерок, на котрім були члени Ак. Кружка присутні, відбув ся дня 28 січня 1881 р., на котрім читав Ярослав Романчук про „Чумацкі—народні пісни". Відтак уряджено спільно з „Академическим Кружком" баль, котрий випав дуже сьвітло. 20-цяті лїтні роковини смерти Тараса Шевченка обходжено в сїм роцї таки у себе, в комнатах товариства. Мав на сих вечерницях відчит Корнило Заклїнський, о чім — не стоїт записано, а Могильницкий виголосив стих Грабовича. Найголовнїйшим однак дїлом сього року — то видане „Антольоґії" в память десятилїтної річниці закладин товариства. Для зладження того видавництва вибрано на однім із засїдань видїлу комітет до котрого ввійшли: Чайковский, Олеснїцкий, Романчук, Ів. Матїєв і Негребецкий. Комітет відбувши нараду рішив видати збірник найзнаменитших творів руських поетів під тит. „Антольоґія" в форматї „Правди" і то рішено видати 200 на велїновім, 400 екс. на звичайнім папері. Авторів предложив Олеснїцкий а комітет одобрив всїх. Відтак на засїданю видїлу з дня 10 мая рішено обходити 10 роковини заснования Лихвяра еще загальними зборами, котрі справдї відбулись дня 26 червня 1881 р. розпочаті хорошою промовою голови, де поминав закладини і дальший розвій товариства.

Антольоґія появилась ще перед феріями р. 1881 р. Єсть се видавництво о стілько для Лихвяра важне, що ним розпочав Лихвяр ряд других, через котрі зєднав собі повну заслугу в рідній лїтературі. І справдї єли що правдиво хосенного в его діяльности, то сесї его видавництва, котрі будуть на будуче явним документом его безпретенсіональної, но щирої працї для народа. А вже то з повним почутєм довольства може він вказати на се, що за послїдні лїта був він одиноким дїяльним меценасом наукових видавництв, підчас коли иньші товариства специяльно до того покликані або нич не робили або видавали „Calico-Waaren". І на сю цїль нїколи не повинно товариство поскуплятись, бо через те з одного боку виробляєсь у нього самого інтерес для науки, з другого боку єднає воно собі тим узнане і незбиту заслугу в очах народа.

За Олесніцкого мусимо піднести ще оден момент певної ваги для нашого товариства. Коли іменно наш перворядний патріот Ст. Качала виголосив свою славну річ супроти заведеня інтернату Змартвихвстанців — післало тов. до нього депутацию з желаннями. Тоді відповідаючи на бесїду Олесніцкого сказав він сї пропамятні слова: „Працюйте соєдиненними силами для добра народу і над образованнєм своїм“ слова дуже цінні — котрі на безпечно товариство наше може собі положити за девіз — у всїх у своїх цїлях, змаганях і працях.

Рік 1882. На сей рік вибраний головою Володимир Коцовский і то супроти кандидатури Костя Левицкого (22 гол. проти 21). На загальних зборах дня 23 жовтня піднесено досить важні справи, котрі годї поминути. І так найсамперед звіщає Кость Левицкий о уконституованю ся Кружка правників, котрий властиво від сих загальних зборів починає функціонувати. Відчитує відтак реґулямін сього Кружка, уложений комітетом ad hoc вибраним: іменно т. Олесніцким, Чайковским і Кост. Левицким. Після реґуляміну може до Кружка належати кождий Русин-академик, котрий фахове образованє має на цїли. Як видимо, розвиває ся „Кружок правників“ по нинї досить успішно і посїдає досить добру бібліотеку.

Крім того піднесено на сих зборах зміну назви товариства. Іменно виступив перший Коцовский з увагою, що назва товариства не відповідає нї його цїли нї його характерови, а що найбільш дуже нужденно представляє ся на вні. Висказує відтав своє велике зачудованє, котре і я вповнї поділяю, як могли академики — академичне товариство — без взгляду на його цїль — в подібний спосіб назвати. Пропонує за тим зміну імени Друж. Лихваря і просить товаришів о запропонованє відповідної назви. Предложено розличні, між иншими Академична Дружина, Ак. Громада, Акад. Єдність, Ак. Згода, а також Акад. Бесїда. На сих загальних зборах сеї справи однак не залагоджено, а поручено увзгляднити єї при змінї статутів, над котрою вже минувшого року трудились Олеснїцкий і Коцовский, модифікуючи статут в мисль внесеня т. Франка з р. (не написано) (щоби більшу вагу покласти на інтеллек. образованнє членів). В дальшій своїй дїяльности представляєсь вибраний виділ зовсїм нефортунно. На засїданню виділу з 27 падол. рішено враз з Ак. Кружком“ устроїти баль — відтак дня 4 грудня ухвалено дати вечерницї і вибрано навіть величезний комітет, до котрого ввійшли: Кор. Заклїньский, Кость Лєвіцкий, Клим Ганкевич, Чайковский, Сїменович, Романчук і Лєвіцкий другий. Мимо того значного контінґенту людей комітет вечерницї заспав. Вину приписано передовсїм голові і на внесеннє Костя Лєвіц. уділено неприсутному нагану. На тоє заявив голова свою резиґнацию і зажадав скликанє зборів. І дїйсно відбулись тії дня

5 марця 1882 р. Тут прийшло вперід до формального залагодження зміни назви товариства і на внесеннє Лєвіцкого К. принято (31 гол. проти 21) назву „Академічне Брацтво“. Відтак затверджено предложені статута в той спосіб, як вони нам представляють ся в едиції з р. 1882. Коли відтак прийшла на порядок дневний справа резіґнациї голови, заявив Коцовский, що він впав жертвою партійної вражди — що вечерниці — о котрі пішло — не відбулись лише задля того, що не можна було зложити хору, що проте він зовсім не почуваєсь до вини і складає свою гідність. Збір дав му сатисфакцію принимаючи его резиґнацию і поновивши его вибір одноголосно. Так скінчилась ся за цілий час істнованя товариства одинока резіґнация голови серед року.

Мушу ту ще спімнути про деякі дрібнійші річи, дотикаючі нашого товариства. І так в маю 1882 р. висилало „Академічне Брацтво“ депутацию до Дра Ол. Огоновского, бувшого голови „Дружеского Лихвяра“, з ґратуляциєю взглядом іменованя его звичайним проф. уніерситету. Відтак згадати ту належить про предовжезну переписку між „Брацтвом“ а „Кружком“ взглядом богослуженя в память Яхимовича, в котрій тов. наше замаркувало своє на скрізь малоруске — народне становиско а „Кружок“ вступив ся за „роден нам і дорог язик русский“. На засіданню з дня 14 мая порішено видати збірник пісень руських (à la Боян будь Кобзар) і вибрано в тій ціли комітет, до котрого ввійшли Лєвицкий, Білецкий і Кокорудз з поза виділу, а Коцовский, Матієв, Грабович з виділу. Для одержаня апробати від загальних зборів — скликано їх на дни 9 липня 1882 р. На зборах сих був присутний Его Маґн. ректор Др. Пєнтак і прислухував ся пильно, як то у Малороссів відбувають ся дебати. До видавництва того однак не прийшло, понеже поліция спротивила ся взагалі тому, щоби тов. академічне видавало збірники пісень — а комісар правит. супротивив ся навіть дебаті над сею річею. Замічу ще, що збірник мав носити титул „Антольоґія пісень руских“. 30 червня 1882 р. потвердило В. Намісництво нові статута враз з зміною назви „Дружний Лихвяр“ на „Академичне Брацтво“. Додати ще мушу, що на сей рік мимо живого попертя зі сторони руских послів сойм краєвий відмовив „Ак. Брацтву“ уділити запомогу.

Рік 1883. Головою на сей рік вибраний одноголосно Іван Матієв. Тут на загальних зборах з дня 5 падол. 1882 р. підніс т. Коцовский наново проєкт, щоб товариство заняло ся видавництвом „Антольоґії руских пісень“ або щоб перейняло порозумівшись з нроф. Ігн. Онишкевичом видаваннє „Рускої бібліотеки“. Тому опер ся комісар правительственний — но коли т. Коцовский підніс, що і після статутів видавництво таке дозволене — і з анальоґії, бо преціпь подібними видавниц-

твами занимав ся і „Кружок“ (вид. Друга а опісля в 10 річницю закладин — Повісти і разскази Єроніма Анонїма) — то дозволив на дискусию. Порішено за тим віднести ся і порозуміти ся з проф. Онишкевичом, котрий, як опісля довідаємось, радо пристав на проєкт.

Того року на внесеннє т. Коцовского заложено зараз після загальних зборів кружок „фільозофічний“, котрий в тім роцї заявив немалу дїяльність.

В грудни 1883 р. вивязала ся відтак переписка між „Bratnią Pomocą“ а „Акад. Братцвом“, що до получення фондів обох товариств запомогових. Мимо того, що наше товариство вже задля своїх відмінних цїлей і задач в жадну фузію з „Br. Pomocą“ не хотїло вступати, і в тім змислї відразу відповіло, розмазано однак сю річ на велику скалю, антінародні ґазети скористали сейчас з тої спосібности, щоб „Академічне Братцво“ поставити в підозрінє. Справа однак не потягла жадних важнїйших послїдств, для того й шкода над нею довше ся задержувати.

На засїданню видїлу з дня 25 лютого 1883 р. піднесено, що славний наш земляк Володимир Степанович Качала подаровав товариству 200 рублїв. Була се найбільша підмога, яку тов. наше коли від приватних лиць одержало. І за всї часи істновання нашого товариства оказувались оба Качали, отець і син, найбільшими добродїями нашої молодїжи, оказуючи, що правдивий патріотизм нїколи не повинен бути іменно для молодїжи обоятним. Для того вношу, щоби на сїм місци віддане їм було повне узнанє через повстанє.

Того року після невіджалованої смерти Вол. Барвіньского рішили львівскі Русини скликати друге з ряду всенародне віче, щоби Коронї предложити жалоби і жадання всього руского народу. Для урочистого обходу сього дня завізвав „Академический Кружок“ наше товариство, щоби воно взяло удїл в устроєню вечерка М. Шашкевича на стрільници. „Академичне Братцво“ згодилось однак на слїдуючих услївях: 1) Кожда сторона дає 7 членів до комітету а тії вибирають собі вільними голосами голову. 2) Вечерок відбуде ся під фірмою обох товариств; 3) Одержаний звідси дохід має йти на фонд призначений на памятник Шашкевича, котрий позістане і на дальше під зарядом „Акад. Кружка“, але виділ жадає інформациї що до теперішнього стану сего фонда; 4) Язик афішів має бути малоруский. Кружок пристав на сї условія і вечерок відбув ся з малим appendix-ом звичайних тумультів, впрочім благополучно. Ми однак цїкаві знати, що дїє ся з тим фондом на памятник Маркіяна Шашкевича, котрий бере свій початок ще з того памятного вечерка 1876 р. а на котрий, як і тепер, вся руська молодїж скидала свої лепти!

Із дрібнійших фактів дотикаючих нашого товариства наведемо — що товариство на рік 1883 дістало запомоги соймової 100 зол., відтак в день 15 липня вислано о. Стефану Качалї адрес, молодїжи ґімназіальній призволено на вандрівку покритись іменем „молодїжи руської", вписано ся в жовтни 1883 р. в члени „Народної Торговлї" з двома вписами à 10 злр. (раз. 20), а Мелїтонови Бучиньскому, адвок. в Станїславові, зложено подяку за дар 10 злр. в користь товариства.

Рік 1884. Вибрано на сей рік на внесеннє Коцовского головою Олексу Ярему.

Сей рік помину тілько кількома споминками, так як діяльність виділу і результати його заходів у кождого стоять ще в живій памяти. Заложенє кружка етноґрафічно-статистичного, завязанє комітету для уряджeня II вандрівки молодїжи, доведенє до кінця видавництва „Руской Бібліотеки" і розпочатє другого цінного видавництва — творів Навроцкого, се добре відомі факти, котрі нехай сьвідчать самі за себе. Правда, дїланє молодїжи було в многих взглядах безпроґрамове і зле орґанїзоване, в многім скінчилось лиш на голословних манїфестациях (як друге віче) — та все не дасть ся заперечити, що ми хоть поволи а все поступаємо на перед і стремимо безпечною дорогою до ясної цїли, котру товариство наше має сповнити. І іменно за сей рік 1884 видавало товариство наше так реальні, так — скажу звичайним словом — намацальні результати своєї працї, що по сїм нїхто певно не посьмів би виступити з твердженєм — що ось то „Академичне Брацтво" загріває лише місце, гайнує час, а його члени записуючись у товариство слюбують вічне лїнивство — віддаючись туманним мріям богохульного українофільства.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1902 р. — Часописи видавані на російській Україні.

Кіевская Старина значно змінила свою фізіономію в останніх роках. Вона очевидно стараєть ся стати можливо інтересною для ширших кругів інтеліґенциї, розширяє відділ белєтристики, заводить інтересну хроніку культурного й національного житя України-Руси, взагалі з часописи спеціяльної перетворюєть ся в загальний журнал — о скільки все таки позволяє її історичний титул. Та разом з сим оживленнєм громадського інтересу тратить вона чимало інтерес науковий. До сього причиняєть ся убуток фахових співробітників — одні повмирали, иньші замовкли. Все меньше стає чисто наукових статей, і з історії в сім році самостійних наукових розвідок було дуже мало, як побачимо з дальшого огляду.

Археольоґії України присьвячено досить уваги, занотуємо передовсім отсе: Ц. Нейманъ в статї Разграбленіе большого кургана „Огюзъ“ близъ села Нижнихъ-Сѣрогозъ, Мелитопольскаго уѣзда (кн. IV) описує, як в могилі Огюз, розкопаній делеґатом петербургської археольоґічної комісиї Веселовским і покиненій, яко використаній, селяне вже потім знайшли похоронну катакомбу з великою силою річей, при тім він пригадує подібні-ж епізоди, коли величезні могили псували ся тільки дослідниками, а не використовували ся відповідно, і жадає докладнійшого студийовання вже розкопаних великих могил. В. Хвойка в статї Къ вопросу о славянахъ (кн. VI) дає відповідь на рецензию його праці „Поля погребеній въ среднемъ Приднѣпровьѣ“, подану М. Біляшевським в К. Ст. 1902 кн. IV; автор обстає при своїх попередних виводах і пробує підперти їх ще деякими новими доказами. Крім того маємо, як і попереду, археольоґічну хроніку, і справозданнє про Харківський археольоґічний

в'їзд, М. Біляшевського (кн. XI—XII), що уважає з'їзд дуже вдатним, особливо його етнографічний відділ, та підносить заслуги для вислїдження близшої території.

З давньої історії України нема в сїм річнику нїчого. З часів литовсько-польських найбільша статя — проф. Харламповича, про шкільництво, буде обговорена осібно. Крім того є кілька інтересних документів. Поданий д. Мердером (кн. I) лист князя Ол. Вишневецького з 1587 р. важний для означеня польсько-московської границї в Чернигівщинї. Д. Щ. подає короткий огляд (кн. III) богатої біблїотеки кн. Вишневецьких — тепер в Київі в руках В. Толлї; є там книги і рукописи з XV—XIX вв. писані на ріжних мовах. Універсал кор. Жиґимонта з 23. VII. 1619 (кн. XI) запевнює королївску опіку П. Сагайдачному і його роднинї за послуги в московській війнї, здержуванє козаків від походів на Чорне море і послушність королеви.

Більше маємо в історії Гетьманщини XVIII в.

Г. Б. Лохвицкій: Протопопъ П. Рогачевскій и сынъ сотника Д. Забѣла въ Архангельской ссылкѣ въ 1713—21 г. (кн. VI). Се картина з житя українських полїтичних заточників в Архангельску, змальована на основі архивального материялу. Д. Забіла се упертий денунціянт, якого тип повстав на Українї по злуцї з Москвою, а розповсюднив ся найбільше по упадку Мазепи. Засланий за фальшивий донос на Мазепу — коли той був ще в ласках у царя, Забіла не покидає свого ремесла і підчас заслання, та доносить на свого товариша недолї Р—ого тим раднїще, що се Мазепинець. Та й тепер „робота“ не ведеть ся йому. Він не знаходить віри, до того доносом своїм ненароком помагає Р—ому до свободи. Та остаточно й Забілї усьміхнулась доля: з нагоди слїдства проти Полуботка пригадав собі його цар і висилаючи на Україну Румянцева для розслїдження справи Полуботка і товаришів, поручив лишити який уряд для Забіли, „котрий перше доносив на старшину і все дїйсно збулось, чому не повірено“. Одначе Забіла уряду тодї не дістав і був в Москві до смерти Петра Великого. За Катерини I добив ся значіня: ставши її совітником, він дає ради, „як запобічи зрадї на Українї“. На Україну вернув Забіла за гетьмана Апостола і до кінця житя вів процеси, загарбував чужі землї і закріпощував підсусїдків.

Як централїзация московська обмежувала власть гетьмана Апостола, видно з його просьби (кн. II) предложеної царицї 1730 р. — про дозвіл оплачувати другого лїкара з військової каси. Розпорядженя князя Шаховского (кн. II), що обняв управу України по смерти Апостола, звернені против звичайного надужитя, що козацька старшина за дарунки звільняла богатших козаків від походів, а висилала біднїйших. В них докладно означено, хто має іти власним коштом в похід, які козаки скла-

дають ся на одного, коли можна дати заступника за себе і як козак має бути прибраний. Розпорядження хочуть осягнути, аби як найбільше козаків особисто і своїм коштом відбувало службу. До характеристики старшинської управи цінне ще розпорядженнє ґенеральної канцелярії з 1749 р. (кн. I), що посилає 350 козаків до князя Олексія Розумовського, улюбленця цариці, на роботу в сам горячий для рільників час.

До історії культурних відносин дають цінні вказівки реєстри учеників київської академії з 1727 і 1779 р. (кн. I і III) — дітей сьвітских родичів є в ній через половину, в тім богато дітий козацьких старшин. Далї занотуємо ще таке: Архиепископ київський В. Ванатович видає (кн. IX) наказ 1723 р., яким приказує дітям духовних вчитись по школах латини під загрозою не сьвятити неслухняних. Також заборонює він присилати до сьвяченя „ідіотів і нечитателїв" і недолїтків, як се доси чинено, а поручає кандидатам на сьвящеників добре вивчити катехисм (sic!) і все до сьвященика належне. Митрополит Рафаіл заборонює 20. X 1731 р. монахам волочитись по своїй епархії, хиба за ділами монастирськими; з сього митрополичого письма слїдно, що богато з тодїшних монахів зовсїм не приносило чести свому станови (кн. XI).

Про долю кошового Кальнишевського в Соловецькім монастирі подані деякі документальні звістки в кн. XII.

Е. Кивлицкій в статї: Мнимый бунтъ на Волыни въ 1789 р. переповідає вступні уваги проф. В. Антоновича до V т. „Архива югозап. Россіи", що містить в собі акти до поголосок про повстаннє волинських селян в 1789 р. (кн. XI—XII). На кріпацькі відносини кінця 18 ст. дрібний промінь сьвітла кидає лист переяславського полковника Іваненка до погарського земського судиї Лашкевича з 1797 р. (кн. I). З нього довідуємо ся, що повар за втечу від Л—ча пересидїв пів року в вязниці. Крепаки кривджені панами, або свобідні — неправно закріпощені звертались нераз за порадою до сьвящеників, тому пани обвинувачували сьвящеників в бунтованю селян і їм відбирано уряди; в кн. VII подана заборона духовного правленія 1803 р (викликана жалобою дїдича Льва Розумовського) сьвящевикам хорольским не втручатись в відносини селян до панів. Прошенє ніжинських купців до ґубернатора київського 1797 р. (кн. VIII) бажає заборони купцям польським і австрийським торгувати на Україні. Вона звернена головно проти Жидів, що робили Українцям сильну конкуренцию, а зароблені гроші вивозили з краю.

Найбільша статя з суспільних відносин початку XIX в. — Павловського про м. Полтаву, була вже обговорена (в т. LIII). Той же д. Павловський подає в кількох замітках статистичні материяли про

ріжні українські міста в поч. 19 в., оперті на урядових жерелах. З них довідуємось, що Кремінчук (Полтавська ґуб.) мав 1804 р. 7228 мешканців, з того над 10% Жидів, значно більше, ніж иньші міста тоїж ґубернії. Місто се, положене над Дніпром, вело широку торговлю, головно будівляним материялом, тому тїшилось добробитом. В нїм відбувались великі ярмарки. М. Ромни мали 4173 м. в 1804 р. В цїлім повітї було 52616 чоловіків. В містї і повітї було над 70 церков, та без шкіл. Гадяч мав 3175 м., з того 413 ремісників (самих шевців 161). В містї бували великі торги. В повітї було 43463 чол., з того 16976 козаків. Церков 60. В Миргородї 6334, в повітї 45120 чол., з того 24275 козаків, решта — міщане, селяне державні, а головно поміщичі. Церков 45, 56 горалень, 10 броварів. Жидів всюди дуже мало, вони головно ремісники. Нарід заробляє ходячи на Дон і чумакуючи. В Прилуках 5561: міщане, крепаки, козаки, 152 ремісників, купцї і дворяни; Жидів 45. В повітї 52616 м., що платять податки, з того 15483 козаків. Церков 80. Лубни 2910 ч., Жидів 158. В повітї 46247, з того 18389 козаків, Жидів 54, Циганів 35, церков 60, горалень 212, були й бровари. Кобеляки 4609 м., ремісників 273, з того 106 ткачів. Міщане господарують, возять сіть і рибу з Дону і Криму. Є і 22 млини у них. В повітї платило податки 39681, з того 20820 козаків. Церков над 60, декуди сьвященики вчили читати. Крім тих дат при кождім містї подані цїни ріжних продуктів в 1804 р., а крім того окремо цїни в Гадяцкім повітї в рр. 1782 - 1803. В Переяславі було перед 100 роками 931 дворів, а 969 домів, 10 церквей, 4987 м., з того 214 ремісників. В містї був манастир, який володїв селянами; місто мало також своїх підданих. Жидів було 239. В повітї було 46844 таких, що платили податки, більшість козацька. Дячки учили письма. Було коло 1200 млинів і над 100 горалень. Такі-ж дати подані ще про Константинів, Пирятин, Золотоношу, Хороль, Лохвицю і Зїньків, — все Полтавщина.

Вкінци згадаємо, що лїкарів було тодї 36 на цїлу Полтавську ґуб. В 1829 р. пробували (кн. X, XI) завести фельчерську школу в Полтаві, але се зісталось пробою завдяки неохотї місцевих властий до того дїла, які, видко, не признавили потреби помочи лїкарскої для народа. Лїпше пішло з захоронкою для бідних дїтий, яку засновано головно заходами місцевого ґубернатора в 1839 р. (кн. XII). Про неохоту українських селян до щіпленя віспи з поч. 19 в. оповідають дві замітки (кн. VII, IX): уряд і духовеньство намагають ся побороти се упередженє, особливо полтавський ґубернатор кн. Куракин, що і з иньших звісток виглядає на чоловіка прихильного народови; він закладає шпихлїрі громадські проти волї дїдичів, які сему дїлу противні.

Становище Жидів на Україні ілюструє наказ мінїстерства з 1828 р. на імя київського ґубернатора: він забороняв Жидам мати підданих і служити в царській службі (кн. X).

З культурної історії України XIX віка подамо: Н. Тумасовъ: Исторія кіевской второй гимназіи (кн. I—VI). Пок. автор, професор другої ґімназиї в Київі зладив на 50-лїтний ювилей істнованя тої школи її історию. На жаль більша часть розвідки десь пропала, а поміщено тільки її останок, що обіймає роки 1836—52. Праця оперта на материялах архива II ґімназиї, збірнику розпоряджень мінїстерства просьвіти і на розвідках до історії просьвіти на Україні. Автор взагалї старав ся показати педаґоґічну проґраму московських висших властий, дати характеристику безпосередних начальників і учителїв молодежи і їх дїяльности, характеристику самої молодїжи, її успіхи і поведенє, а вкінци вплив ріжних громадських появ на неї. Таким розумінєм своєї задачі вчинив автор працю свою важним причинком до історії шкільництва на Україні, тим більше, що зроблена вона вірно й основно.

Цікавим причинком до історії змагань ввести на Україні народню мову в школах служить записка Шафранова (в кн. XI) про заходи Полтавців коло придбаня апробати для українських підручників: граматики Деркача, азбуки зложеної по методї Золотова і граматики Кулїша. Дїло тягнулось пару років почавши від 1862 р., та невважаючи на прихильні опінії мінїстерських комісий не доведено його щасливо до кінця. Інтересний також наказ полтавської духовної консисториї з 1861 р. (кн. II), що дозволяє говорити проповіди по українськи.

Листи гр. Ант. Дм. Блудової до прот. П. Г. Лебединцева (кн. I) з років 1867—86 можуть послужити материялом до історії брацтв острожського й київського заснованих в 60-х рр. Брацтва мали на метї розширенє православя, будову церков, закладанє шкіл і видавництво книжок для народа, та все вело ся в державно-московськім дусї. Меньше цікаві листи Лебединцева до м. Платона (кн. X): К. Старинї нераз лучаєть ся, що поміщує статї або материяли зовсїм не інтересні для загалу. Чинить вона се хиба з якогось „пієтизму" для осіб, до яких належать ті ріжні „воспоминанія, листи" і ин., чого доволї і в давнїйших річниках мож було подибати.

До характеристики духовних шкіл можуть послужити материялом спомини Ю. Г. про одеське духовне училище в 70-их рр. минувшого столїтя (кн. XI).

Д. Ефремов в статї: Въ борбѣ за просвѣщеніе (кн. II) на тлї погляду на культурний розвій галицької України під пановянєм Австриї, оповідає про змагання наші до придбаня українського унїверситету, а передовсїм про памятну сецесию молодїжи з львівського унїверситету

з кінцем 1901 р. Подїї тій признає д. Е. велике значінє, вона на його думку дуже приближила заснованє українського університету. Тут же згадано петицию Наук. тов. ім. Шевченка про самостійний український університет у Львові, предложену 4. XII. 1901 р. австрийському парляментови (видруковану в кн. I).

О. Л.: О сектантахъ въ Кіевщинѣ (кн. X) — статя написана з поводу брошури В. І Ясевич-Бородаєвскої: Сектанство в Кіевской губерніи. Баптисты и малеванцы, Спб. 1902, якої авторка доволї основно познайомила ся з материялом своєї розвідки, живучи в тій цїли кількома наворотами між сектантами і знайомлячись з їх найвиднїйшими репрезентантами. Самі секти, з яких перша — се баптизм нїмецький перещеплений на український ґрунт, друга свобідна і питома перерібка першої українськими селянами, людями горячійшими, екзальтованими і зраженими до формалїзму і холоду баптизма, дають гарне сьвідоцтво про наш нарід і нїяк нема потреби вважати їх якимось лихом, що треба викорінювати, як то і д. О. Л. слїдом московського уряду думає. Всї, що писали про сектантів, змалювали їх яко людий ідейних і наскрізь перенятих правдивою християнською любовю. За що-ж їх викорінювати! Витворенє сих сект „найлїберальнїйші" їх противники виводять з того, що школа народна в Росиї, відчужена від народа, займає нарід головно церковними питаннями і що житєм народа не інтересуєсь інтелїґенция, не засновує для него товариств тверезости, просьвітних і ин.; та забувають про головне на нашу думку: закнеблюванє уст народа урядом, який йому не дає проговорити в публичних справах і ними займатись, над'ужитя того уряду і його вірного прислужника православного духовенства, до якого нарід не може мати довіря, тратить проте і віру в його науку, а шукає правди, якої в житю не бачить.

Д. Личков в широкій статї: Къ вопросу о реформѣ оффиціальной статистики (кн. I—III) застановляєть ся над сучасним станом урядової статистики в правобічній Українї й подає свої дезідерати.

Переходячи до біоґрафічних і історично-лїтературних матеріалів і статей, мусимо насамперед занотувати цїнний причинок до біоґрафії Шевченка — урядове справозданє з переслуханя його 21. IV. 1847 в „III Отдѣленіи" ґрафом Орловом (кн. II). Між иньшими замітками про Шевченка подибуємо докладну записку про обновленє могили Т. Шевченка Б. Шевченком при помочи складок довершених в рр. 1883—89 (кн. II).

Н. Василенко п. т. Къ біографіи И. П. Котляревского (кн. IV) подає передрук статї з „Отечественныхъ Записокъ" 1830, якої автор намагав ся дати характеристику поета яко Українця; до біоґрафії К—ого не дає вона майже нїчого. З нагоди ювилею Гоголя подано кілька статей

про нього: В. И. Шенрокъ: Гоголь какъ художникъ (кн. VI) і його-ж Къ исторіи текста „Мертвыхъ душъ“ (кн. VII—VIII) — вона присьвячена ґенезї I тому „Мертвих душ“. Інтересні причинки до характеристики українських почувань Гоголя і гадок його про Москалїв подають листи польского поета Залєского, подані в львівськім письмі „Przewodnik naukowo-literacki“ за р. 1901, з яких відповідні місця передає К. Ст—на (кн. IX): З—ский пише до ученого польского Духиньского, що в часї побуту його в Парижи 1836 р. говорив з ним Гоголь виключно по українськи, читав йому свою статю про фіньске походжене Москалїв оперту на порівнаню пісень московських з славянськими, особливо українськими. Українофільство Г—ля виказують ще й листи його до М. Максимовича з 1833 р., в яких він з неохотою і певною погордою говорить про Москалїв, жалує, що не знать чому пожертвував їм свої сили, каже, що займає ся историєю одинокої, бідної України і тїшить ся, що буде жити в Київі — українськім, не московськім містї.

Подану в сім річнику кореспонденцию Кулїша з Ол. Кистяковським обговорили ми вже в LIV т. Записок. Крім того занотуємо лист Кулїша до Г. Галагана писаний з Штрасбурґа 1. V. 1858 р., досить інтересний яко причинок до характеристики покійного писателя в часї розцьвіту його сил (кн. I). В. Науменко подав в X кн. поминку про Олександра Навроцького, в якій пригадав на його участь в кружку „київських славяністів“ 1847 р. і його лїтературну діяльність, якої овочі лишились переважно в рукописи. В дальшій (XI кн.) А. Шрамченко подає доволї простору статю про пок. письменника — подає огляд його житя, виказ поетичних творів і деякі їх пробки, оба одначе автори здержують ся від ширшої оцїнки їх вартости.

В. Науменко подав теж простору статю про недоцїненого належно на думку його українського письменника Ф. С. Морачевського (кн. XI, XII). Свою лїтературну працю М. почав московськими віршами, потім пересїв ся на українського пеґаса, щоб дуже слабонькими стихами підбодрювати московського царя і його народи в кримській війнї, а закінчив перекладами з сьв. письма, про які дуже похвально висловлює ся між иньшими така авторітетна людина, як І. Срезневський, котрому академія петербургська передала працї М—ого до оцїнки. Та невважаючи на дуже прихильну оцїнку перекладів і поважну арґументацию зі сторони оцїночної комисиї академії про потребу перекладів сьв. письма на українську мову, Синод не дав дозволу друкувати їх. Рукопись перекладу четвероевангелія до нинї лежить в петербурській академії, як сьвідчить записка д. Павловського в IX кн. К. Ст—ни.

Д. Матушевскій: Жертвы переходной епохи (кн. VII—VIII) подав з нагоди нового видання „Люборацьких“ А. Свидницького (що появилось

в Київі в 30-ті роковини смерти автора 1901 р.) коротенький огляд житя передчасно номершого писателя, зміст і оцїнку його цїнного твору, на основі котрого ставить його в ряди наших виднїйших писателїв і тому жалїє над вчасною його смертю. Статя має вартість інформацийну, без претенсий на основну лїтературну сильветку С—ого. Подано також дещо з лїтературної спадщини земляка Свидницького — Руданського: в IX кн. подана його балляда Край печери два дубочки, з 1854 р. Слїдно на ній вплив польської і московської романтичної поезиї, особливо Жуковского. З артистичного боку нїчим не визначна, та має істор.-лїтерат. інтерес з одного боку як жива памятка тих впливів і настроїв, які панували в молодій укр. лїтературі, з другої сторони яко материял для характеристики самого автора. Балляда друкована з автоґрафу, та зміненою правописею, в дописках подані важнїйші відміни правописи ориґінала. Вона була друкована п. з. „Люба“ в II т. творів Ст. Р—ого, що вийшов у Львові 1896, та сей варіянт значно ріжнить ся від тамтого, так, що можна її вважати другим обробленєм тої самої теми. З порівнаня виходить, що вариянт К. Старини ранїйшої редакциї, — пізнїйше він був поправлений і скорочений. В кн. XII подані деякі твори Руданського (яких богато спочиває ще в рукописи) — вони взяті з приватних альбомів. В 60-ті і 70-ті рр. поезиї Р—ого були дуже популярні на Подїлю, тож вписували їх в модні тодї альбоми. Тільки не всї з цїлою певностию можна признати за твори Р—ого.

І. Гордіевскій подає листи Н. Закревского до прот. П. Лебединцева (кн. VII—VIII) — вони писані З-ким з Москви в рр. 1864—66. До біоґрафії звістного етноґрафа П. П. Чубинського послужить звістка про його недобровільний побут в далекім Архангельску в рр. 1863—69, відки лише завдяки його енерґічній науковій праци над пізнанєм місцевої людности удало ся йому видобути (кн. X). С. Пономарьов дає (кн. II) огляд житя і діяльности Мих. Левченка († 1891), дїдича, офіцера і книгаря, що торгував головно укр. книжками; він дописував до ріжних часописей і був співробітником „К. Старини“, де подав кілька статей з нашої минувшини (про Запорожцїв, давні дороги на Українї і т. и.). О. Пчілка дає причинок до біоґрафії проф. московського унїверситета Стороженка і його характеристики яко Українця, оповідаючи про його громадську діяльність вріднім кутику — в Лохвицькім повітї. Учений лїтерат, що потонув в морі російської науки, щиро займаєть ся своєю стороною і працює над її піднесенєм, о скільки се нинїшні порядки громадські в Росиї позволяють одиницї.

Значна частина V кн. присьвячена самому пок. Олександру Лазаревському, тут подано: некрольоґ, вражіня очевидця Л. Б. з похоронів

і дуже добрий виказ праць покійника, всього 283 чисел. Знова в VI кн. подає редакция відривки автобіоґрафії пок. історика, що сягають до часів його студий ґімназияльних; далї не довело ся їх покійному за иншими працями довести, хоч він все до того забирав ся (крім того маємо ще „отрывки изъ черниговскихъ воспоминаній“ його, подані автором в К. Ст—нї 1901). О. Л. присьвятив теплу згадку Тадеєви Рильскому (кн. XI). З некрольоґів належить згадати ще присьвячений Ол. Андрієвському, діяльному співробітнику К. Старини *Д. К.*

Етноґрафія заступлена в сїм річнику розмірно сильно. Крім дрібних заміток маємо тут і кілька статий, які й перейдемо з окрема.

„Малорусская баллада о Бондаривнѣ и панѣ Канёвскомъ“ Ц. Г. Наймана (III, 347—390) була вже обговорена окремо (т. LI). Додамо тут лише стільки, що арґументи д. Наймана про припадкове причіплене Каньовського (Потоцкого) до пісні нас не переконують і ми стоїмо за тим, щоб її уважати історичною піснею, а не балядою. Арґумент, що досї не віднайдено відповідного кримінального акту, що вказував би на справдїшне вбийство Бондарівни Каньовським, по нашій думцї не може тут рішати — раз, що справа могла бути в судї, але акти її пропали або були знищені, друге — що процесувати ся якомусь там боднарови з дуком Потоцким було не легко і він міг добровільно з ним погодити ся, отримавши, приміром, значнїйше грошеве відшкодоване від Потоцкого. Що до походженя пісні, то повстане її в Галичинї не може підлягати сумнївови; вже саме її розширене — про Бондарівну співають у нас у кождім селї — сьвідчить про се, а так само мова і форма. Що до подробиць, завважимо: д. Найман не знає брошури ks. Sadoka Barącza, Pamiątki Buczacza — де досить місця присьвячено Каньовському і подають ся навіть кілька документів. Антонович і Драгоманів не могли втягнути пісні про Бондарівну у своє видане з тої простої причини, що не дійшли в ньому до другої половини XVIII ст., коли подія пісні могла мати місце. Вправдї пізнїйше Драгоманів продовжував видане і дійшов аж до зруйнованя Сїчи, але поминув при тім усі пісні такого місцевого значіня, як пісня про Бондарівну. Пивниця, слово не конче польського походженя, як хоче автор — раз, що воно знане в таких околицях, де Поляки не мали нїколи нїякого впливу, а по друге, що воно утворене від загально славянського пня. Тому не може воно служити доказом сякого або такого походженя пісні. Те саме належить сказати і про слово склеп. Автор помиляєть ся також, уважаючи униятським впливом те, що Бондарівні „всї віргани грали“. Як відомо, по униятських церквах усюди заведений хоральний спів, а не музика та ще на орґанах. Правда, трафляли ся поодинокі проби заведеня орґанів до церкви, але вони нїде не повели ся. У всякім разї статя д. Наймана

дуже інтересна і звертає на себе загальну увагу. Доповненєм до неї служать дві замітки: а) „По поводу статьи Ц. Г. Наймана о Бондаривнѣ“ Б. Позианьського (V, ст. 96—98), в якій він додає поясненя до свого варіянта пісні про Бондарівну, записаного давнійше і цитованого Найманом; б) „Варіанты къ пѣснѣ о Бондаривнѣ“ (V, ст. 99—101), в якій редакция подає від себе кілька відмін сеї пісні.

Статю д. Сластьона про кобзаря Кравченка обговорюємо низше, в відділї бібліоґрафії. Працю д. В. Милорадовича: „Житье-бытье Лубенскаго крестьянина“ обговоримо окремо, коли скінчить ся. Перейдемо натомісь до иньшої статї д. Милорадовича: „Малорусскіе народные повѣрья и разсказы о пятницѣ“ (V, ст 269—281). Як звісно, між нашим народом розповсюднене загально вірування про те, що в пятницю не годить ся виконувати деяких робіт, особливо-ж прясти, золити біле, ліпити, робити квашу, чесати ся (жінкам). Як видно, се самі жіночі роботи. Д. Милорадович зібрав у сїй статї 21 оповідане на сю тему і надрукував, попереджуючи їх коротким вступом, в якім показує, що віруване про пятницю розширене й між иньшими народами, до чого подає й відповідну лїтературу. Нїчого й казати тут, як вартна праця д. Милорадовича, особливо для мітольоґів. Подібні суцїльні збірки фолькльорного матеріялу на ріжні теми з відповідними поясненями і науковим апаратом повинні стати найблизшою задачію наших етноґрафів.

„Тры сестры, царевычъ, степъ и море“ (V, ст. 282—300) се казка, записана Ц. Г. Найманом. Фабула її ось яка: Цар вибирає собі жінку з поміж трьох сестер, з яких одна може окрайцем хлїба нагодувати його військо (найстарша), друга одною горсткою пряжі убрати його військо (середуща), а третя вродити йому дванайцять хлопців по пояс золотих, від пояса срібних (наймолодша). Цар вибирає наймолодшу; старші сестри постановляють молодшій пімсту і ріжними інтриґами доводять до того, що цар проганяє жінку. Припадково він довідуєть ся одначе про правду й приводить царівну назад на її місце з синами, а старших сестер карає. — Д. Найман додає до сеї казки деякі паралелї, одначе не приходить на їх підставі до нїяких виводів, хіба вказує на те, що казка не українського походженя. Але-ж усї казки так само не українського походженя і нинї не можна вже навіть говорити про „національні казки“, бо вони всї вандрівні, інтернаціональні. До певних виводів на підставі сеї казки можна дійти, але треба знайти далеко більше варіянтів. Багато між ними вказано в Етноґр. Збірнику, т. IV, ст. 117—122.

„Ликы моего села“ (IX, ст. 319—342) — се статя невідомого автора, що підписав ся буквами В. К. Він подає тут причинки до народної медицини, обговорюючи блекоту, паслїн, вороняче око, вовчі ягоди, чорнушечку, ранник, материнку, тютюн, лопух, чистець, звіро-

бой, полин, цитварове сімя, березку, дрік, редькву, чистотїл, цар-зїлє і иньші. Цікавий лік — „гніздо“, що має коло 24 складових частин із ріжних предметів; так само „бумажное масло“, роблене зі звичайного паперу і уживане для лїченя більма. Обширнїйше говорить ся про лїченє соняшниць і гризї. З поодиноких натяків, розкиданих по статї, видно, що автор вірить також у цїлющу силу багатьох сїльських лїків, хоч вони на перший погляд як не індиферентні, то певно шкідливі. При кінци подає деякі віруваня, шкода лиш, що не наводить до них народнїх оповідань, хоч згадує, що вони істнують. Оповіданя сї були-б цїкаві не лише з фолькльорного боку, тому редакция К. Ст. повинна удати ся до нього з прошенєм, щоб їх записав, і опублїкувати їх. Автор наводить лише звісне оповіданє про вбиванє старцїв у давнину; з нього не можна одначе робити виводу, що і в нас їх убивали, бо оповіданє вандрівне і передає факт сповнений десь, але де — не знати. Взагалі статя д. В. К. має вартість із тої причини, що народня медицина в нас не обслїдувана гаразд, а навіть матеріялу до неї не багато. Виїмок становлять лише працї Талька-Гринцевича (видана Краківською Академією) та Милорадовича (друкована в К. Ст., про що ми свого часу згадували).

Остання невеличка статя етноґрафічного змісту, се: „Нѣкоторыя дѣтскія игры въ Маякахъ, Херсонской губ.“ (IX, ст. 401—407). Автор її подає тут 16 дїточих забав із одного села. Назви їх такі: Мета, З коня на коня, Проворний, Круговий, Серединка, Жидівський, Ярки, Стїнки, Клабасей, Шляки, Чур-Жид, Горщечки, Блудок, Трампіжа, Верниголова, Салдатики. Дїточі забави також не вистудийовані, а навить нема про них таких праць, як про народню медицину. Тому показуєть ся конечна потреба повного їх зібраня і виданя.

Перейдемо тепер до коротких заміток, яких також є кілька: „Изъ народныхъ преданій“ (XII, ст. 156—157) — під сим наголовком подає д. Беньковський два місцеві перекази про Кармалюкову і Татарську долину; оба оповіданя дуже інтересні. „Судъ св. Юрія“ (IV, ст. 163—165) — тут подає той сам записувач знане оповіданє про те, як Юрий призначував усяким зьвірам поживу, як тому прислухував ся на дереві чоловік і як того чоловіка з'їв опісля вовк за наказом Юрія (по другій версії з'їв його скотину); варіянт сього оповіданя не замітний нічим.

„Изъ области народныхъ вѣрованій о выходцахъ съ того свѣта“ (IX, ст. 108—110) — під сим наголовком подав д. Беньковський оповіданє про те, як дочка ходила по смерти до дому своїх родичів і виробляла їм там ріжні збитки кілька лїт, аж поки стара не зачала ходити по монастирях, відпустах, давати на служби, сповідати ся і т. и; оповіданє се становить цікавий причинок до сього роду фолькльора;

стилїстично і що до мови воно дуже гарне. „Сельская сатира“ (V, ст. 88—93) опублїкована д. В. Доманицьким, твір занадто місцевий, щоби міг мати ширший інтерес; се сатира на господарів одного села в якій майже кождому господареви причіплена якась латка.

„По поводу малороссійскаго народнаго орнамента“ (X, ст. 67—73): в „Полт. Губ. Вѣд.“ (ч. 208) умістив був статю Н. Макаренко, в якій вказував, що народнїй орнамент на ручних виробах, особливо ткацьких і гончарських, не лиш не розвиваєть ся, як повинен би, але упадає. На те відповідає йому в сїй замітцї д. Василенко вказуючи на причини сеї появи і на способи зарадити лиху. „По поводу новаго народнаго обычая“ (VIII, ст. 23—24) — д. Грицько Коваленко-Коломацький зазначує тут, що платня за молоду (український калим) у Таврії річ зовсїм не нова і загально розширена. Там платить парубок за дївчину по 100 й більше рублїв, відповідно до її дородности і майна парубка. Очевидно сей звичай не українського походженя, але взятий від когось з сусїдів із поміж східних народів, найскорше Татар. „Стрѣлянье въ кресты“ (VI, ст. 161—162) — єсть повірка між народом, що хто в певно означений час стрілить у фіґуру, той буде таким стрільцем, що нїколи не хибить. До сього віруваня наводить д. Бєньковський як ілюстрацию два оповіданя, а крім того називає місцевости, в яких завважав слїди стрілів на хрестах Подільщини та Волинщини. *В. Г.*

Лїтературнїй критицї присьвятила в сїм роцї редакція К. Старини більше уваги. Д. Єфремов подав широку статю п. т.: „Въ поискахъ новой красоты“, де виступає против модернїстичних течій в нашій лїтературі, але при тім не всюди показує потрібної об'єктивности в оцїнцї, не досить зрозуміння, хоч взагалї статя написана талановито, і деякі їх і навіть спостереження автора зовсїм вірні. В відділї бібліоґрафії занотуємо дуже вартний для нас огляд українських видавництв 1901 р. на Українї зроблений С. Єфремовим. Небогаті вони і нечисленні, та на тій основі не можна судити про лїтературну працю наших земляків за кордоном, бо уряд відмовив вже кілька разів проханням в справі видаваня українського журнала, а дозволи на друкованнє книжок видає лише в дуже обмеженій мірі. Центром видавничого руху українського лишаєть ся далї Київ. Дещо дали там Полтава, Харків, Одеса і ин.

З рецензий наукових згадаємо оцїнку Історії України-Руси проф. М. Грушевського (доволї довго прийшло ся на то ждати, коли зважимо, що І т. сеї епохальної для нас працї вийшов ще 1898 р.) та Записок Н. тов. ім. Шевченка с. 42—48, Кримського: Пальмове гилля, т. III творів І. Н. Левицького, Л. Українки: Думи і мрії і ин. *Д. К.*

(Далї буде).

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Musée préhistorique per Gabriel et Adrien de Mortillet, album de 105 planches, 2 edition, revue et complétée, Париж, 1903.

Автори отсїєї надзвичайно цїнної для передісторичної археольоґії книжки мали на метї найперше — зробити приступними найкращі зразки великих передісторичних збірок для тих, хто не має спромоги їх відвідувати по великих европейських музеях, а потім подати малюнки сих зразків уложеними систематично, у хрональоґічній наступности, таким робом, щоб вони становили собою основу цїлої наукової системи витвореної небіжчиком Ґабрієлем де Мортіле. Сього одного вже досить, щоб зробити сю книжку обовязково потрібною за для кожного музею і за для кожного чоловіка, що хоч трохи працює на полї передісторичної антропольоґії. Ще у більшій мірі придасть ся ся книжка, котрої перше виданнє, досить дороге (35 фр.), у нас було дуже мало кому відоме, для нашої українсько-руської, молодої ще передісторичної науки.

Нове виданнє Musée Préhistorique дуже побільшене і наукова система його піднесена на рівень найновійших наукових здобутків. Так значно побільшено число карток, присьвячених третичним камяним виробам. Додано чимало нових зразків з Thenay і особливо з Puy Courny. Дуже побільшене також число образків з магдаленської доби, де до різьбярства на кістках, котрим обмежувалось, що до майстерства, старе виданнє, додано ще малюнки на стїнах печер, знайдені дуже недавно ще у la Monthe і по иньших печерах Дордони. До різьбярства теж прилучено і славні фіґурки Пєтта з печери Brassampouy. До хронїольоґії передісторичного чоловіка увійшли, розумієть ся, малюнки останків

Pitheeantropus'а знайдених на Яві дром Дюбуа. Бувший колись hyatus між полеолїтичною і неолїтичною добами тепер заповнений двома новими добами Тураською і Тарденуазською, котрі виключили собою не досить науково визначену давнїйше Кампиненську і для котрих зроблені цїлком нові картки. Чимало теж додано до неолїту і особливо до бронзової доби. На великий жаль д. Адріен де Мортіле не скористувавсь нї нашим нї навіть загальним перед-мікенським майстерством і не звернув досить уваги на новійші знахідки гальштатської доби у Глазінацу і по иньших місцях на Балканах, та й взагалї гальштатська доба, як і доби новійші, вже протоісторичні, вийшли у його не досить повними і не так старанно обробленими як попередні.

Як би не було, а нове виданнє Передісторичного Музея Мортіле виявляє ще раз велику наукову вартість його системи, нарештї принятої тепер у науцї цїлого сьвіту. З початку дорікали їй те, що вона заснована найбільше на підставі французьких здобутків і через се не має великої ваги для иньших земель і не може признавати ся за універсальну. Одначе-ж нові знахідки по иньших сторонах не тільки Европи, а навить Азії, Африки і Америки, цїлком довели всесьвітню здатність системи Мортіле і її мусїли прийняти у Німеччинї і в Бельґії і в Італії, звідки найбільше йшло усяких спостережень проти її вартости. Чи так чи инак приходить ся держати ся її і у Сен Жерменському музеї, директором котрого був колись Г. де Мортіле і котрим тепер заправляє так знаний з поводу славної корони Сайтафарна, Соломон Рейнах.

Найменьш відома ся система мабуть чи не у нас. Частиною не маючи потрібної наукової осьвіти, частиною під впливом деяких російських археольоґів, у котрих були свої цїлком особисті причини не бути вдоволеними з Г. де Мортіле, трохи не всї наші українські археольоґи досї або зовсїм не знали або йдучи слїдом за Росиянами навмисно іґнорували наукову систему великого заснувателя передісторичної археольоґії і тим самі себе засуджували на хижацьке руйнуваннє могил у однїй тільки метї виконати яко мога більше старинних річей за для своїх, або часами й за для чужих (звичайно за гроші) збірок, річей, що не маючи найчастїйше більшої наукової вартости, ідуть як якісь bibelots. Коли-ж їм трафляло ся і трафляєть ся як небудь припадково напасти на яке неолїтичне, а тим більше палеолїтичне становище, вони риють його як поле картоплї, нївечать цїлком памятки старини, викидають і нищать кістки і не знаючи наукового значіння викопаних річей, або просто рішають, що се збутки самих найдавнїйших людей на цїлому сьвітї або починають метикувати, кому-б їх надати, чи Киммерійцям чи просто таки Словянам... Отже при такому станї нашої передісторичної архео-

льоґії, здаєть ся нам — що нове, далеко дешевше виданнє Musée Préhistorique де Мортілє мусить мати за для нас дуже велику вагу і коли не зверне наших „копачів“ на правдивий науковий шлях, то може наверне на його хоч деяких молодших, більше осьвічених і більше прихильних до наукової праці робітників. *Хв. Вовк.*

Пр. доцентъ Р. Вейнбергъ — Славяне и ихъ физическая эволюція (Міръ Божій, 1903, IX, с. 65—78).

Д. Р. Вайнберґ від певного часу містить по ріжних российських часописях статї з антропольоґії. Припускаю, що се ще молодий робітник, та можу тільки побажати, аби дальші його роботи як найменьше були подібні до сеї. Бо ся робить дуже не миле вражіннє. Написана вона шумно, з великими претензиями, з охотою ставити проґностики в націоналїстичнім тонї, і заразом — незвичайно неясно, голословно і з очевидним необзнайомленнєм з предметом. Автор коротенько говорить про сучасний тип Словян — що до форми черепа й краски, потім переходить до старших відомостей і археольоґічних фактів та старасть ся відповісти на питаннє, як теперішня двоїстість типа сформувалась. Короткий зміст його дуже неясного говорення був би той, що у Словян від початку був тип короткоголовий і довгоголовий, але короткоголовий, як більше інтеліґентний і крепкий, витїсняє довгоголових; що до білої краски, то з нею так справа і лишаєть ся неясною: „в дуже давню епоху еволюциї Славян на їх ґенеальоґічнім дереві розвиває ся білий доліхоїдний тип“ (а основний — темний), тай годї. Автору при тім одначе дуже не хочеть ся, щоб Словяне були типом мішаним, і він стараєть ся їх від сього оборонити, але так, що тої арґументациї до якихось виразних тез я не годен зібрати. Особливо-ж його інтересує апольоґія великоруського типа, про який він пише: „Въ этомъ смыслѣ мы считаемъ себя въ правѣ допустить, что великорусское племя является наиболѣе сильнымъ и надежнымъ продолжателемъ своей расы, совмѣщая въ себѣ и настойчиво удерживая совокупность физическыхъ признаковъ всѣхъ родоначальниковъ міра Славянъ*) (то значить, і таких, що на погляд автора засуджені на вимертє перед більше здібними до житя й поступу прикметами). Як на свої авторитети, автор покликуєть ся на Бера, Боґданова, Анучіна, Уварова й Антоновича, але не зраджує зовсїм знайомости з новійшою полємікою про початковий словянський тип, викликаною поглядами Нїдерлє. За те з емфазою підносить він, що його „гипо-

*) Курзива автора.

тезы и положенія“ були вперше висловлені ним, і що вони вказують дорогу „до конечной цѣли“ науки. Не туди, паничу!

М. Грушевський.

Проф. И. Н. Смирновъ — Значеніе уралоалтайскихъ племенъ въ образованіи исторіи русской народности (Вѣстникъ и библіотека самообразованія, 1903 ч. 34 і 35).

Автор характеризує побут урало-алтайских лїсових племен, з другого боку — степових, по части зачіпає також побут тундри; потім виясняє становище східньо-словянської людности до степових і лїсових племен. Головна ціль статї — збити погляди „українських істориків“, що противставляють „туранїзованим, обмонголеним Великорусам кристально-чистих Славян-Малоросів“. Сей полємічний запал і зовсїм невідповідні науковій студиї апострофи на адресу „романтическаго тумана, напущеннаго фанатиками-украйнофилами“ в значній мірі одначе перешкоджають автору в спокійнім, методичнім дослїдї фактів і хотячи сказати забогато, в родї того, що Великоросияне меньше підпали впливу урало-альтайської раси, ніж Українцї, автор може тільки на себе стягнути закид „романтичного фанатизма“.

Головні моменти, на які вказує автор — такі: перехід урало-алтайських племен степами серед словянської кольонїзациї; метизація наслїдком тюркських нападів на українські оселї; осїданнє на Руси Тюрків; відлив з степів на північ метизованих українських осадників. Значіннє сих факторів на антропольоґічне мішаннє треба одначе обмежити значно. Не повторяючи сказаного мною про впливи Тюрків, що осїдали на Руси (див. Історію України-Руси II с. 305—6 і 371—2), я піднесу от що: при нападах Тюрків жінки заберали ся в неволю, та хиба рідко підпадали ґвалту; українські осадники в степах — як то з притиском підносить автор, вели житє безфамілїйне, значить в свої родини переважно не вносили елєментів чужородних. Взагалї на підставі історичного матеріалу, яким оперує автор, не можна довести навить значнїйшого антропольоґічного впливу урало-алтайських племен на українські, хоч би в приближенню такого, який мусимо прийняти для Великоросів. Може з часом антропольоґічні дослїди змусять нас припускати їх. Але поки що антропольоґія такого важкого слова ще не сказала.

М. Грушевський.

Н. Некрасовъ — Замѣтка о двухъ статьяхъ въ договорѣ Игоря съ Греками 945 года (Извѣстія отд. рус. языка академіи наукъ, 1902, III с. 77—88).

Автор розбирає два параґрафи умови Ігоря з Греками (§ 3 і 4 по подїлу Хрестоматії В.-Буданова), де йде мова про видачу челяди —

утікачів від Руси і від Греків. Що-до першого — автор підпирає об'ясненнє Серґєєвіча: мова йде про утечу челядина від Русинів, що мешкають в Царгороді, коло св. Мами, але слова „да на роту идуть наши хрестеяне Руси“ толкує він так, що тут іде мова про Русинів царгородських, підданих Византиї — вони мають присягти, що не мають у себе того утїкача-челядина. З таким толкованнєм сих слів ніяк не можна згодити ся: не можливо, аби шукати утїкача руські купці могли тільки у византийських Русинів. Мабуть замість „наши хрестеяне“ треба читати „ваши“.

В толкованню другої статї автор приймає також толкованнє проф. Серґєєвіча, з тою одначе відміною, що по його гадці два золотника „имѣчного“ має заплатити не господар притриманого раба, а Русини, що того раба притримали, як кару за уживаннє покрадених річей. З сим одначе толкованнєм також ніяк не можна згодити ся: „имечне“ — се плата за переєм, а якась кара тут була-б чистим абсурдом.

М. Грушевський.

А. П. Воротниковъ — Анна Ярославна королева Франціи (1051—1060), Мва, 1901.

Титул сей може помилити — книжка містить не моноґрафію про Ярославову доньку, а драму про неї. Драма як драма, бувають і далеко гірші; автор, очевидно, потрудив ся коло неї чимало, але дух і обстанову часу віддає вона тільки в дуже малій мірі. Принотовую її тут з огляду на передмову автора, де він збирає звістки про героїв своєї драми, головно про саму Анну, й подає лїтературу її біоґрафії. Вона зібрана досить повно, одначе упущена статя Thomas в Essais de philologie française, Париж 1898): присьвячена підписи Анни: він читає її як Ана реина (д. Воротніков натомість читає роина, в ориґіналї: **Ана ръина**).

М Грушевський.

Д. И. Абрамовичъ — Изслѣдованіе о Кіево-Печерскомъ Патерикѣ какъ историко-литературномъ памятникѣ (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ, 1901 г. тома VI-го кн. 3 (ст. 207—235), т. VI, кн. 4 (ст. 37—102), т. VII, кн. I (ст. 233—279), т. VII, кн. 2 (ст. 204—231), т. VII, кн. 3 (ст. 34—76), т. VII, кн. 4 (ст. 43—65) і окреме виданє).

Праця д. Абрамовича, вбога на нові погляди та здобутки, являєть ся дуже пильним та старанним зводом усього того, що доси було зроблено для вияснення лїтературної історії та історичної вартости Київо-Печерського Патерика. Автор сумлїнно визискав усю дотеперішню лїтературу, перебирає за рядом ріжні давнїйші погляди та висловлені для

їх потверджена арґументи, і подає декуди й свої власні погляди, звичайно в напрямі „золотої середини“. Найдетальнїйше він зупиняєть ся над найстаршим ядром Патерика, себто над писанями преп. Нестора, до яких вертає пару разів на протязї своєї працї. Правда, лїтература сеї теми не така розроблена, аби нового слова тут сказати автор не міг, та про те треба подякувати йому за зведенє до купи всїх важнїйших контроверсій звязаних із сею темою. Розмірно новим причинком являєть ся тут хиба розд. III, де говорить ся про лїтературні взірцї Патерика, а спеціяльно Несторового Житія Теодозія Печерського. Про се скажемо далї декілька слів.

Праця д. Абрамовича складаєть ся з чотирьох роздїлів не однакової довгости. Розд. 1 говорить про авторів Патерика, власне про преп. Нестора Лїтописця, сьв. Симона єпископа володимирського і суздальського і Поликарпа, монаха Печерського манастиря. Зібравши до купи все звісне доси про Нестора автор доходить до таких виводів. Найважнїйший твір Нестора, се Житіє Теодосія, писане перед р. 1088; ранїйше від него, десь коло 1080 р. написане Чтеніє о Борисї і Глїбі, зложене незалежно від Сказанія про тих сьвятих, приписуваного Якову Мнихови і далеко слабше від нього і з історичного і з лїтературного погляду. Лїтопись Несторова, се був твір зовсїм відрубний від Повісти временних лїт; правдоподібно се була лїтопись Печерського манастиря, з якої до Повісти врем. лїт узято деякі уступи, а власне Сказаніе чесо ради прозва ся Печерскій монастырь, Слово о первыхъ черноризцехъ Печерскихъ, Слово о пренесеніи мощей преп. Ѳеодосія і ще деякі дрібнїйші нотатки. Правда, між тими лїтописними уступами і Несторовим Житієм Теодосія єсть деякі суперечности; д. Абрамович хилить ся до думки, що ті суперечности не перечать спільности автора: їх можна вияснити подекуди иньшим становищем автора (там гаґіобіоґраф, а тут лїтописець), а подекуди пізнїйшими перерібками. Тут важну підмогу для студій дають ріжні редакциї Патерика, куди війшли також ті писаня преп. Нестора, иноді в формі повнїйшій, нїж їх маємо в лїтописи. Коротенькі уваги присьвячує автор двом дальшим авторам Патерика, сьв. Симонови і Полїкарпови, яких писаня не викликали таких наукових контроверсій.

Другий, найширший роздїл працї д. Абрамовича присьвячений редакціям і копіям Патерика. Патерик дійшов до нас у великім числї рукописів, був часто друкований; із тих рукописів та друків можна зложити прецїкаву історію його повстаня та многоразового редаґованя. Найстарша звісна нам редакція, тзв. Арсенїєвська, була доконана 1406 р. Вже перед тим була у нас книга Патерик якоїсь первісної редакції, що дійшла до нас лише в уривках. Таких часткових

рукописів дійшло до нас 16. Д. Абрамович передає детально їх зміст і подає коротку характеристику їх складу та старі язикові форми, якими визначають ся ті копії. Арсенієвської редакції звісно доси 13 копій. Супроти первісної редакції тут маємо деякі доповнення, введено статї, які не входили в первісну редакцію, в текстї поодиноких статей пороблено додатки і підновлено язик. Третя редакція, се Теодосієвська; се властиво вибір із Патерика, зложений правдоподібно в цїлях богослуження. З якої старшої редакції доконано сей вибір, се ще не зовсїм певно; д. Абрамович схиляєть ся до думки, що з затраченої первісної. Рукописних копій сеї редакції заховало ся дуже мало; д. Абрамович описує їх лиш дві і згадує ще дві заховані лише в уривках.

З другої половини XV в. маємо дві редакції твв. Касіянівські: перша доконана „повелѣніемъ инока Касїана крилошанина печерьскаго... на имя священноиноку Акакію", прозвана через се ще Акакієвою або Йоановою з тої причини, що на чолї її стоїть „сказаніе главъ Патерика Печерскаго" доконане печерським монахом Іоаном. Сеї редакції звісно доси лише 4 копії. Редакція доконана на підставі первісного Патерика та лїтописи; поодинокі статї впорядковані відповідно до змісту: в їх текстї бачимо не мало вставок, в тім числї одна дуже характерна в житію сьв. Теодосія, по якій буцїм то сей сьвятий умираючи віддав Печерський манастир під опіку князеви Сьвятославови з тим, „да не обладаеть имъ ни архіепископъ ни инъ никтоже отъ клирикъ софейскых, но токмо да завѣдаеть его твоя держава и по тебѣ дѣти твои и до послѣдныхъ родоу твоего". Ся вставка викликала живу контроверсію. Її автентичности боронив Макарій, неавтентичність доказали Філярет чернигівський, Бутков, Кубарьов; сей остатній признавав її самому Касіянови і твердив, що вона зроблена в 1462 р. Д. Абрамович показує, що вона значно старша, бо маємо її вже в Арсенієвській редакції. Він іде далї і кладе її аж на XII в., на тій основі, що вже грамота кн. Андрія Боголюбского з р. 1159, якою Печерському манастиреви надано характер лаври і ставропиґії, згадує про її незалежність від київського митрополїта, задокументовану буцїм то „на хартіяхъ, Патерикахъ и Лѣтописцахъ нашихъ Русскихъ". Правда, дослїдники виказали, що ся грамота – фальсіфікат, але д. Абрамович із Соловйовим припускає, що була первісно якась грамота, що надавала Печерському манастиреви широку автономію; ся грамота затратила ся, але на її підставі „один із учених монахів Печерських, що стояв близько до Полїкарпа" вважав відповідним записати се в житію сьв. Теодосія Догадка по моїй думцї зовсїм безпідставна; далеко правдоподібнїйше зачислити сю вставку, як також иньші подібні (названє сьв. Теодосія архимандритом) до XV, а не до XII віку. Отся перша Касіянова редакція була в 1462 р. перепи-

сана для моск. княгині Евпраксії, і за посередництвом сеї копії війшла також до великої Четї Минеї митроп. Макарія. Сам Касіян тимчасом заняв ся переглядом старих копій Патерика і 10 цьвітня 1462 р. викінчив нову, другу його редакцію, що здобула собі широке розповсюдженє. Д. Абрамович згадує про 31 копію. В відрізненю від першої редакції, де статї розложені відповідно до матерій, у другій редакції видно намаганє розложити їх у хронольоґічнім порядку. Бачимо тут цілий ряд нових додатків, узятих, як догадують ся деякі вчені, із первісної Печерської лїтописи зложеної ще в XII в. Д. Абрамович не згоджуєть ся з сею думкою і вважає ті додатки концептом самого Касіяна, зробленим на підставі устної традициї.

Отся Касіянова друга редакція лежить в основі польського Paterikon-a, виданого 1635 р. Сильвестром Косовим, рукописних редакцій Йосифа Тризни та Калїстрата Холошевського, і нарештї друкованих видань Патерика починаючи з 1661 року. Особливо редакція Тризни, захована лише в однім рукописї, зложена в Печерськім манастирі 1656 р. визначаєть ся богатством додатків, із яких деякі, прим. про заснованє Турівського епископства, являють ся одинокими сьвідоцтвами в тім предметї і взяті очевидно із старих жерел. Власні додатки Тризни — се звичайно шабльонова, пуста риторика. Д. Абрамович доказує, що перший друкований Патерик з 1661 р. в значній мірі користував ся сею Тризновою редакцією. Друкованим Патерикам присьвячує д. Абрамович окрему розвідку, що входить також у другий розділ його працї. Інтересна тут особливо історія „правленя“ тексту Патерика, в якій виявило себе і тїсне московське розуминє православія і московська нетолєрантність до тих українсько-руських відтїнків у мові Патерика, які заховали ся в давнїйших рукописах і друках. На жаль д. Абрамович лишає сей остатнїй пункт зовсїм без уваги.

Третїй розділ працї д. Абрамовича говорить про лїтературні жерела Печерського Патерика. Виходячи з того факту, що староруські письменники навіть у ориґінальних своїх писанях користували ся готовими греко-візантийськими лїтературними формами, переймали з них властивости композициї й стилю, а иноді цїлі звороти і навіть цїлі епізоди, д. Абрамович вичисляє всї звісні доси житія й загалом грецькі гаґіобіоґрафічні твори, які були знані на Руси XI—XII в. і які могли мати під руками автори нашого Патерика. Потім зупиняючи ся спеціяльно на писанях преп. Нестора автор цитує цїлий ряд паралєльних уступів ріжних грецьких житій. Сказати по правдї, сей розділ оброблений досить слабо; паралєлї не всюди переконують, ріжниць не підкреслено як слїд, висновків не сформуловано ясно, очевидно тут зроблено лише початок для дальшої працї.

Остатній розділ праці д. Абрамовича роздивляє Патерик як історичне жерело. Автор не згоджуєть ся з тими вченими (Ключевский, Ґолубінский), які в памятках староруської гаґіоґрафічної літератури майже не добачують жерельної вартости для історії але ряд виписок з текстів (щось в роді річевого показчика in crudo), поданих д. Абрамовичем — се занадто слаба відправа згаданому поглядови.

Ів. Франко.

К. Покровскій — Кометы въ русскихъ лѣтописяхъ (Міръ Божій, 1903, IV с. 235—258).

Статя не безінтересна, хоч і дає далеко меньше ніж би могла дати. Тема того роду вимагала не тільки фахових відомостей з астрономії, але й доброго обзнайомлення з укладом літописей і літописних компіляций, їх джерел. Про фаховість автора в астрономії не можу судити, але з літописями, він, очевидно, познайомив ся дуже побіжно, і се відбиваєть ся на його статї дуже некористно. Для нас інтересні занотовані ним комети 912, 1066, 1145, 1223 і 1264 (1265) рр., з ними порівнює він записи під рр. 911, 1065 (у нього хибно — 1064), 1145, 1223 – 4 і 1264—1266 рр. Було-б пожадано, аби автор при всіх кометах, а не при декотрих тільки, вказав докладнійше час — місяцї й днї, в яких могли їх бачити в наших краях — о скільки підставу для такого обчислення дають записи иньших країв, і взагалї відомости з них подав докладнійше, не так загально.

Докладнійше обзнайомленнє з лїтописним матеріялом научило-б автора наприклад, що для комети 911 р. треба звернути ся до візантийських джерел, до їх датовання, що „Прибавленія къ Ипатской лѣтописи", себто Густинська компіляция, не має самостійного значення: записку про комету 1264 р. вона взяла з Кромера і Бельского (див. Кромера в вид. Туровского с. 476 і Бельского в тімже виданию с. 313), а іде ся звістка з Длуґоша II с. 392—3, що взяв її з старших хронік (див. мою Хронольоґію Галицько-волин. літописи с. 44 — статю, що повинна була бути звістна автору, але, розуміеть ся, звістна не була). Супроти того, що західньо-словянські хроніки нотують комету 1264 р., думаю що се рішає на користь сього року (не 1265) і дату записки Гал.-вол. літописи. Записка Густин. компіляциї про комету 1266 р. також не самостійна, очевидно походить з якоїсь північної компіляциї (мабуть Никонівської).

При всім тім статя автора буде користна при деяких хронольоґічних питаннях нашої літописи. *М. Грушевський.*

Ѳ. Браунъ — Фріандъ и Шимонъ, сыновья варяжскаго князя Африкана (Извѣстія отд. рус. яз. 1902, I с. 350—365).

Ся маленька замітка до тексту Патерика фактичним змістом не богата: вона констатує, що імен Африкан, Фріанд, Шимон нема в скандинавськім в такій формі; для Африкана вказує Afreki (*Afrekan), для Фріанда — friandi, свояк, братанич, і думає, що автор Патерика, маючи перед очима варязьку запись, помилив ся і зробив з friandi — братанич, власне імя. Для форми Шимон вказує автор на вагання між *с* і *ш* в діалєктах Судерманлянда і Остерґотлянда.

Інтереснїйша загальна обстанова досліда. Д. Браун — завзятий нормалїст, „безъ страха и сомнѣнья", — таким виступав він в давнїйших працях (Разборъ теоріи Будиловича, Разысканія), таким лишаєть й тут. Норманїзм для нього — „доказана теорема". На підставі двоїстости в передачі шведського *s* в ріжних іменах через *с* і *ш* він готовий визначити навить провінцію, звідки прийшов Рурик, властиво Синеус!

Лишаючи на боцї сї крайности норманїстичного запалу, проба — на підставі сеї двоїстости вказати шведську еміґрацію з ріжних провінций, інтересна — коли витримає дальшу перевірку.

М. Грушевський.

С. Шамбинаго — Старины о Святогорѣ и поема о Калеви-поэгѣ (Журналъ Министерства нар. просвѣщенія 1902, I ст. 49—73).

В дослїдах над великоруськими „билїнами" чи то „старінами" довершила ся протягом несповна півстолїтя дуже характерна переміна. Які широкі потоки красноріча розпускали Орест Міллєр та Буслаєв, любуючи ся героями тих пісень як ґенїяльними виплодами великоруського народнього ґенїя, як відгуками прастарої руської традиций! З якою певністю говорено про мітичні праруські віруваня, зложені в тих віршованих повістях, про „старших", дохристіянських, і молодших богатирів, про їх антаґонїзм, що мав бути відгуком перелому доконаного в житю руського народа заведенем христіянства! І яке патріотичне обурене вибухло в таборі тих учених патріотів, коли 1873 р., як раз 30 лїт тому д. Стасов виступив з еретичою думкою, що великоруський епос, то не жаден ориґінальний виплід народного великоруського ґенїя, а слаба, уривкова копія епічних пісень ріжних фінських та турецьких племен! Певна річ, твердженя Стасова в тій формі, як були висловлені в-перве, були занадто поспішні, занадто катеґоричні, але без сумніву в них було далеко більше правди, ніж се бажали признати патріоти-славянофіли.

Від того часу зроблено дуже богато для вистудіюваня сеї теми, і то власне завдяки імпульсови даному Стасовим. Одні зібрали богатий матеріял устної та писаної традициї північних і східних фінських та турецьких племен, инші шукали инших звязків та зближень — зі Скандинавією, середньовіковою західною Европою, Византією, старожидівськими та старохристіянськими апокріфами, инші взяли ся доповнювати запас звісних доси текстів „старін“ новими записами з уст живих іще „сказителїв“, яких на диво почали віднаходити по ріжних ґуберніях Росиї, навіть таких, де давнійше думало ся, що їх зовсїм нема. Ще инші дослїдники почали збирати слїди старших „сказителїв“, скоморохів і загалом людий, що займали ся співанєм, рецитованєм і правдоподібно й укладанєм тих старін; розглянено докладно побутові деталї розсипані в тих піснях, звернено пильну увагу на назви, на варіянти, на старі записи текстів, і таким робом поставлено справу на твердім науковім ґрунтї. Сконстатовано поперед усього, що велика більшість „старін“ має на собі побутовий кольорит не дохристіянської, не вічеводільної Руси, а Московщини XVI або й XVII в. Сконстатовано, що мотиви їх — се дуже сороката мішанина неясних історичних традиций з темами популярних апокріфів та фінно-тюркської народної епіки.

До героїв, які найбільше звертали на себе увагу давнїйших дослїдників-патріотів і найчастїйше бували предметом мітольоґічно-симболїстичних спекуляцій, належав Сьвятогор. Се був головний репрезентант „старших богатирів“ дохристіянської традициї, таємничий велетень, що живе на „сьвятих горах“ і не може прийти на рівнинну Русь, бо тут задля його сили земля не могла-б його носити. Він похваляєть ся двигнути цїлу землю, ховає до кишенї головного героя пізнїйшої ґенерациї Іллю Муромця, і гине або наслїдком своєї перехвалки, підносячи „тягу земну“, або иньшим чудесним способом, з жарту лягаючи в труну надибану на дорозї, та не можучи вже встати з неї. Вже давнїйші дослїдники, як Веселовский і Жданов, добачили в тій фіґурі обік якогось неясного ядра примішки апокрифічних леґенд про Самсона. В отсїй статї д. Шамбінаґо здіймає серпанок таємничости і з того ядра, виказуючи, що головні мотиви старіни про Сьвятогора тай деяких иньших старін новгородського циклю взяті з естонських епічних пісень про естонського героя-велетня Калеві-поеґа. Вже проф. Мілюков у короткім комунїкатї, уміщенім у ювілейнім виданю на честь проф. Вс. Міллєра (див. про нього Записки т. 43) звернув увагу на те, що назви, які стрічають ся в тих новгородських старінах, як ось море Вірянське та остров Леденець, вказують на Естонїю, де часть краю від озера Пейпуса до Фінського залива звала ся Wironia, Wirland; остров Леденець нагадує назву укріпленя Lindanissa, що стояло там, де пізнїйше збудовано Ре-

вель. Ідучи за сим слїдом д. Шамбінаґо підносить, що в деяких варіянтах Сьвятогор називаєть ся сином „старого та темного“ Коливана, що в новгородських лїтописях Коливань називаєть ся Ревель, і що назва Коливань дословно взята з естонського Kalevan — місто Калєви, казочного батька героя Калєві-поеґа (сина Калєви). Користуючи ся естонською епопеєю „Kalevi-poeg“, яку на основі устної пісенної та казкової традициї Естів уложив Курцвайль, автор показує наглядно, що більшість епізодів звязаних з іменем Сьвятогора в великоруських старінах, узята з естонської народної епіки і що ті старіни оброблені більш або менше самостійно скоморохами — „можетъ быть“ у XV—XVI в. Детального порівнаня поодиноких епізодів та виказу того, на скілько руські скоморохи самостійно переробляли естонські теми, д. Шамбінаґо не дає, а шкода, бо прим. характерного епізоду з домовиною знайденою на дорозї в естонській епопеї нема, і хоча Калєві-поеґ умирає також фатально (від власного, ним самим заклятого меча), то все таки обох сих епізодів ідентіфікувати не можна. Взагалї ґрупа старін про Сьвятогора виявляє ще деякі інтересні проблєми для дослїду (епізод з перехвалкою про те, що герой здвигнув би землю — його також нема в естонській епопеї, — епізод зі зрадливою жінкою і т. и.), хоча треба признати, що головне ядро д. Шамбінаґо вилущив щасливо і раз на все відібрав ґрунт усяким міркуванням про прастару, дохристіянську традицію в тих піснях.

Іван Франко.

С. Л. Пташицкій — Обзоръ матеріала по исторіи средневѣковой свѣтской повѣсти въ Польшѣ (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи наукъ 1902. I, ст. 319—358).

Праця д. Пташицкого — бібліоґрафічний покажчик рукописних текстів, старих друків та новійших видань і оброблень польських, чеських, российських, українсько-руських та сербських ось яких передньовікових повістей, що ріжними дорогами приходили до Славян: 1) історії про Александра Великого, 2) Троянської історії, 3) Мархолта, 4) історії про Мелюзину, 5) історії про Маґельону, 6) історії про щастє, 7) історії про Ґрізельду, 8) історії про цїсаря Оттона, 9) історії про купця Варнаву (заклад за жіночу вірність) і 10) Gesta Romanorum. Автор дає декуди виписки цїкавійших уступів, характерних для польських редакцій, але зрештою в ніякі розумованя не запускає ся. *Ів. Франко.*

С. А. Бѣлокуровъ — Юрій Крижаничъ въ Россіи (Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при московскомъ университетѣ, 1903, кн. 2 і 3, ст. 1—210 і 1—306).

Ся праця складаєть ся з двох частин, із розвідки (ст. 1—210) та додаткових материялів (ст. 1—306). Перша частина ділить ся на шість глав: огляд лїтератури про Ю. К—а, житє його перед приїздом у Москву 1659 р.; побут у Москві до 1661 р.; засланнє у Сибір до 1676 р.; другоразовий побут у Москві до 1677 р., та звістки про нього після виїзду з Москви. У додатках подано: ґазетні відомости про невидані праці П. А. Безсонова що до Крижанича; звістки про К—а і Сибір у голяндського письменника Вітсена (XVII в.); „Бесїда до Черкас"; „Описанє дороги зі Львова до Москви" (оба в московськім перекладї); виказ людей засланих у Сибір 1654—1662 рр., кілька документів про побут датського посла Фрідріха фон Габеля в Москві 1676—1677; записка К—а про Московщину 1641 р.; документи про К—а з архіва конґреґациї de propaganda fide; кілька московських документів про побут К—а в Москві 1559—60 рр.; огляд документів про К—а, досї звістних, у заграничних архівах; вичисленнє документів, знайдених автором в архіві Загр. Справ. Окрім того, що надруковано в сїй другій частинї, подав автор значне число документів in extenso в перші частинї розвідки.

Про Юрія Крижанича писано вже богато, одначе й досї не можна сказати, щоб уже як слїд розяснено житє і твори славного Хорвата. Все таки твір д. Бєлокурова дає найбільше і основно розбирає житє його. Одначе то лише половина наукового завдання, і то навіть менша; важнїйший від біоґрафії буде розбір праць К—а, але се вже не увійшло в проґраму д. Бєлокурова. За те він дав найповнїйший і найкритичнїйший досї огляд житя і діяльности К—а і за те належить ся йому велика подяка. Автор 10 лїт збирав материяли в російських і заграничних архівах і з величезним накладом працї зібрав велику силу нових материялів (богато дечого не встиг знайти) — ся власне обставина оправдує автора від закиду, що моноґрафія лишила ся in crudo, більш як звід материялу, анїж історична розвідка.

З огляду, що в працї д. Б—ова вперше появляєть ся докладна біоґрафія Ю. К—а, не буде зайвим, думаю, подати головні моменти з його житя, як остаточні результати отсеї працї. Потрібне се й тому, що в дотеперішнїх працях про К—а було богато похибок.

Юрій Крижанич уродив ся в Хорватиї в 1618—1619 рр., учив ся в загребській духовній семинариї, потім у віденській хорватській колеґії, дальше в Больонїї, а вкінци в Римі, в колеґії св. Атаназия. Ся остання інституція виховувала місіонерів серед православних народів. А Крижанич як раз запалав горячим бажаннєм (головно під впливом записок Поссевіна про Московщину) працювати на поли з'єднання східної і західної церкви. Зародок сеї думки вязав ся безперечно з хорватсько-

сербськими відносинами. Місіонерство серед Словян — стало метою його житя. Для сього звернув ся він до науки церковної мови (по його думцї загально словянської) і дійшов до значної зручности в нїй. В 1642 р. був висьвячений і осїв в Загребі з головною цїлею, щоб навертати Сербів („волохів“) на католицьку віру, 1645 р. був сьвящеником у Вараждинї, а в р. 1646 вислано його до смоленського епіскопа Парчевского, з тим, аби він опісля перейшов у Московщину. По короткім побутї у Відни, Кракові й Варшаві, де він був на авдієнциї у московського гонця Дохтурова і висловляв охоту пізнати Московщину (закривши властиву цїль фільольоґічними студиями), К. прибув до Смоленська. Тут хотїв він пізнати докладно руський язик і словяньский обряд, але стрінув неприхильність латинського духовенства і неосьвіченість уніятського; якийсь час пробував у шляхтича Галинського. В 1647 р. був Крижанич в товаристві польських послів у Москві два місяцї, приглянув ся тамошнїм порядкам і ще більше загорів місіонарським запалом. Одною з головних цїлей його було — написати книжку, щоб збила погляди на католицтво, висловлені у виданій в тім часї в Москві т. зв. Кириловій книзї. Він вдаєть ся до конґреґациї за підмогою, але не може добитись нїчого, перебуває в Варшаві, Відни, Константинополи з посольством, опісля знов у Відни, а 1652—56 у Римі. Тут займав ся студіованнєм і писаннєм полємічних праць для своєї цїли. Він хотїв чим скорше дістатись у Москву, а коли не міг сього вчинити в офіцияльнім характері товмача при леґатї (бо курія не хотїла висилати туди леґата), Крижанич 1658 р. без відома і дозволу конґреґациї виїхав до Московщини на Відень, Краків і Львів. В лютім 1659 р. був він у Лисянцї на Українї, а в цьвітни в Ніжинї, де жив у протопопа Максима, пізнїйшого епископа, що був великим прихильником Москви. Тут пробув пять місяців, як раз в часї повстання Виговського. Крижанич, як сам опісля писав, особливо впливав на те, щоб Українцї держались Москви, а не Польщі (як відомо Ніжин перший відпав від Виговського). Звідси перебрав ся він в Путивль, а опісля кн. Трубецкой вислав його у Москву. Тут жертвує Крижанич свої услуги цареви на ріжних полях (укриваючи головну цїль, навіть свій духовний уряд), одначе замість щирого принятя стрітив недовірє. Він заявляв свою готовість боронити московську державу від напастей і клевет західноевропейських письменників, піднести повагу самого царя серед европейських монархів, бажав стати царським бібліотекарем, написати історию Московщини, бути учителем у школах, зладити нове виданнє св. письма і головно, виготовити граматику словянської мови і словар. Тим способом хотїв здобути особисте довірє і вплив у самого царя; але позволено йому тільки працювати над граматикою і словарем. В тому характері пробув Крижанич до

1661 р., коли, з невідомих майже причин, вислано його на Сибір у Тобольськ, де пробув аж 15 літ серед тяжких обставин. Тут цілий час займав ся лїтературними працями і найбільше їх тоді написав. Добившись по смерти царя Алексїя Михайловича волї, охолонув вже цїлком у місіонерськім запалї і підірваний на здоровлю хотїв ріжними способами покинути Московщину. Якийсь час не позволено йому виходити, аж 1877 р. разом із датським послом фон Габелем перебрав ся на Литву. У Вільнї вступив до ордена домінїканів, але стрітив там недовіре, а навіть переслїдування. Довго добивав ся він дозволу явитись у Римі, аби здати справу із своєї місиї, одначе не міг дістати на се позволення. Вкінци вибрав ся самовільно до Риму, але по дорозї згинув при облозї Відня 1683 р.

Головні твори, що їх полишив по собі Кр—ич, се: „Објасньење виводно о писмѣ словѣнскомъ", „Граматично искасанє об руском єзику", „Politica" (про національну економію й адмінїстрацию), „Historia de Sibiria", „De providentia Dei", „Толкованіє исторических пророчеств", „Об свєтом крещєню" (полємічне), „Обличєнје на соловєчскую челобитну" й ин. Для нас специяльно цїкаві його два писання, подані в Москві цареви про Україну, а се: „Pûtno opîsanie ot Lewówa do Móskwi" і „Besída ko Czirkásom, wo osobi Czirkása upisana". Окрім тих творів полишив по собі ріжні переклади і дрібні писання; написав теж докладну опись свого побуту в Москві дли Риму, досї одначе ще не віднайдено її. Писав в латинській мові і т. зв. словянській, що показуєть ся мішаниною хорватсько-церковно-русько-московською.

На жаль, д. Бєлокуров не дав докладного показчика писань Крижанича — в огляді лїтератури все незвичайно поплутане (автор взагалї не визначаєть ся ясностю і прозорістю).

Житє і твори Крижанича показують нам його, як чоловіка на свій час високо осьвіченого і з бистрим розумом. Вдача його на скрізь ідеалїстична. Ся його ідеальна натура показуєть ся найкрасше в його конфлїктах із римсько-католицькою єрархією. Він бажав навертати православний схід місіонерським способом, себто переконуваннєм при помочи полємічних книг. Але католицька церковна єрархія вже давно визволила ся з того оптимістичного погляду, що таким способом можна справдї приєднати когось до католицтва. Звідти то брак піддержання для Крижанича, а навіть явна неохота. Загально зовуть Крижанича панславистом — сього одначе не треба брати в теперішнїм розумінню. Він мав добре розуміннє окремішности словянських племен від прим. ґерманських, називає всїх Словян в ріжних місцях одним великим народом, але він має також доволї докладне понятє про ріжницї серед поодиноких словянських народностей, специяльно цїлком докладно відлучає Русинів

від Росиян. Зрештою ціле його словянофільство було тільки способом до цїли, себто до з'єднання церквей, а не самою цїлею, як того хочуть деякі історики (прим. Костомарів). І Московщину вибрав він за головний терен дїлання з тих самих причин, бо тут була своя велика держава, натомість мало журить ся Сербами, яких називає переважно „волохами". А вже ніколи не було у нього внутрішнього конфлїкту між католицтвом і словянолюбством, як твердить Костомарів (Рус. ист. въ жизнеоп. II), противно всї його мисли виходять від католицької церкви і доходять до неї. Д. Бєлокуров зазначив се в однім місци, але тільки голословно. Зрештою ще полишаєть ся богато неясного в житю Крижанича, але сї неясности можна буде тепер розвязати при докладнїй аналїзї його творів, чого досї ще не маємо. До таких сторін належить і його участь в українських справах. У своїх творах говорить він на кількох місцях про Україну — усе те одначе не зведене доси в одно, натомість два його писання належать безпосередно до нашої історії. Се „Бесїда до Черкасів" і „Опись подорожи", де К—ич обстає за злукою України з Москвою. На основі сих двох письм зроблено його ворогом української самостійности і приятелеи „обєдинення". На дїлї одначе сї два писання не були нїякими дїйсними актами, а тільки меморіялами піднесеними московському цареви по приїздї у Москву. І піднесеннє їх не мало на цїли якої небудь полїтичної акциї що до України, але виключно бажаннє приподобатись цареви. І як Крижанич дїйсно говорив до козаків подібно, як написано в його „Бесїдї", то се було тільки для того, аби здобути ласку царського уряду, вільний вступ у Московщину і відхилити від себе всяке підозріне в польських симпатиях. На се маємо дуже добре сьвідоцтво в писаннях самого Крижанича. У своїм письмі, яке К—ич подав конґреґациї de prop. fide перед другою подорожию в Московщину, він викладає свій плян, як думає здобути впливи у царя. Зазначивши, ще в Москві найбільше боять ся польських пiдданих і їм не вірять, говорить він: Ego itaque ubi ausus fuero illis iuvare, me nec esse unitum, nes ritus latini religiosum, nec Poloniae incolam, nec Italum, sed subditum germanicorum principum, qui Moscis neque hactenus nocuerint, neque unquam ob loco distantiam nocere possint; item me nulla consilia cum Polonis miscuisse, a nemine subordinatum vel missum etc... sed propria sponte huc progressum nulla Moscoviae damna moliri, sed potius omnia incrementa desiderata etc... existimo illorum suspicionem magna ex parte a me esse amovendam (Доповнення ст. 182).

Сї слова, висше наведені, показують цїлком ясно мотиви і характер „бесїди до Черкасів" і „Описи подорожи". *С. Томашівський.*

Протоіерей Кл. Өоменко — Мѣстечко Фастовъ по описанію Московскаго священника Іоанна Лукьянова (Историческая замѣтка) (Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости, 1903, N 18, 479—485).

В „Кіевских Епархіальных Вѣдомостях“ містило ся в давні роки чимало цїкавого материялу з поля української історийї і фолькльору, переважно з Київщини. Пізнїйш, особливо з середини 90-их рр. материяли сї зустрічають ся зовсїм вже припадково. В нинїшньому роцї в ч. 18 подибуємо заяву від редакциї що „з сього числа починаєть ся осібний віддїл для систематичного наукового розроблення історийї Київської епархії. Усїх, кому дорога ся історія, просять дати поміч редакциї“ (ст. 479).

Розуміеть ся, заява дуже приємна, і певно повинна знайти відклик серед місцевих істориків, духовних і сьвітських, хто вважає себе в силї подати в сім напрямі щось варте уваги.

Перший почин узяв на себе київський протоєрей Кл. Өоменко, автор подорожи в Палестину і взягалї на православний схід (в Трудах Кіевской Духовной Академіи), але почин сей трудно признати вдатним. Перш за все в статї прот. Өоменка меньш усього зустрічаємо „наукового розроблення історийї київської епархії“, бо-ж не можна вважати таким простїсінький переказ змісту подорожи московського попа Лукянова з р. 1710—1711 (а по Максимовичу 1701—1702), виданої у Москві ще в 1865 роцї, змісту, приправленого подекуди досить недоречними лїричними відступленнями. Напр. після звістки, що Палїївцї „голы, что бубны, безъ рубахъ, нагіе, страшны зѣло“ — додано: „Вотъ прежняя казачья вольница“ і т. и. (ст. 481)*). Коло згаданого Лукяновим села Мироновки чомусь поставлений знак запитання: адже-ж се село і нинї істнує над р. Росавою в Канївському повітї! Автор легко може ввести читача в помилку фразою: „після Київа в XI в. найбільшим містом була Біла Церква. Там була навіть катедра епископів Поросьских“ (ст. 485). Жадна Біла Церков в XI в. не істнувала, вона вперше згадуєть ся в хронїцї Стрийковского. Правда, думають, що колишнїй Юрів Київський справдї був десь недалеко від нинїшньої Білої Церкви, але-ж тодї треба було сказати, що то (в XI в.) був Юрів, а не Біла Церква. Палїй чомусь названий „малороссійскій гетманъ“ (ст. 483), та і взагалї біоґрафічні звістки про Палїя виглядають якось не на своєму місци і не витїкають з попереднього оповідання. Далї так само

*) Між иншим з сього Лукянова чимало користав Д. Мордовець в останнїй своїй працї „Палїй — воскресытель Правобережнои Украины“, а особливо з сих голих Палїївцїв.

не з самої речи виникли змагання автора виправдати українське духовенство за те, що на Вкраїнї церкви були деревляні і навіть — horribile dictu! — укриті соломою, тодї як десь там над Волгою і на далекій півночи в ті часи будовали ся камяні церкви (чи скрізь?!) „Нї духовенство, нї народ неповинні в будованню малих храмів“, бо, мовляв, хто ж тут (на Вкраїнї) панував? Поляки, Жиди. „Ихъ костелы и синагоги были величественные“. Останнї стрічки статї також мало мають спільного з науковістю. Річ тут іде про причини появи в XI віці „більших і благопристойнійших храмів“. Таких причин налїчує автор чотири: 1) Цїлковите „торжество“ в краю Российської держави, 2) цїлковите „торжество“ православія в сїй области, 3) „подъемъ духа“ у місцевого духовенства і 4) благочестіє народне. Що до перших двох — то про се нїхто й не сперечатиметь ся, а дві останнї — під великим сумнївом. Взагалї, бачучи радо почин до історичних праць в сїй часописи, не бажалось би подибувати в дальших статях стільки поверхховости і ненауковости, як се в першій. *В. Д.*

В. Перетцъ — Очерки старинной малорусской поэзіи (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи наукъ, 1903 г., 1903, I, ст. 51—119).

Продовжаючи свої давнїйші працї про українські вірші XVII—XVIII в. д. Перетц подає в отсїй статї декілька текстів з короткими критичними увагами. Тексти переважно не нові. І так поперед усього маємо оду Прокоповича на полтавську побіду, якої польський і латинський текст був друкований в 1709 роцї в кількох виданях, а церковно-руський, здаєть ся, зовсїм не був друкований і заховав ся лише в рукописах. Із одного рукопису видав був частину сього тексту Пекарский; тепер д. Перетц подає весь текст із захованого в Київі відпису сьвященника Лютенського. Д. Перетц бачить у тій вірші якісь прикмети, якими вона „выгодно выдѣляется“ з поміж иньших віршів на полтавську побіду. Я якось не можу добачити таких прикмет: мова вірші тверда церковна, форма силябічного вірша видержана добре, але вірша напхана риторикою, а зміст її дає сумне сьвідоцтво про те, як мало, як неглибоко автор розумів значінє полтавської вікторії для свого рідного краю. Далї подає автор декілька уваг про вірші монаха Климентія; з тих уваг важне хиба те одно, що ті вірші заховали ся в однім однїськім рукописї, що був у руках Шишацького-Ілїча, від нього дістав ся до Кулїша, який дещо опублїкував із нього, змінюючи оріґінал, у своїй статї про Климентія, друкованій з разу в „Русской Бесѣдѣ“, а потім у „Основі“. Де подів ся потім рукопис Климентія, чи згорів підчас відомої пожежі

в Кулїшевім хуторі, чи заховав ся де в третїх руках, не відомо, — а без того, по думцї д. Перетца, годї брати ся до детальнїйшої студиї про сього віршописця. Третїй розділ статї д. Перетца дає маленький причинок до поясненя одного місця в „Москалю Чарівнику" Котляревського, де панич Финтик хоче заспівати пісню „Не прельщай меня драгая". Отсю пісню, очевидно модну у дрібних українських урядників ще в початку XIX в., подає д. Перетц у кількох українських записах, починаючи з половини XVIII в. Інтересно, як пісня, первісно росийська (Сумарокова) перероблювала ся на Вкраїнї, поки, не тратячи язикового кольориту великоруського, не підійшла під форму української коломийки. В четвертім роздїлї д. Перетц зводить до купи звістки про козака Климовського, нїби то автора піснї „Їхав козак за Дунай" і подає варіянти тої піснї від найстаршого, друкованого в збірцї Прача 1806 р. до тих, що в ~~XIX в.~~ були позаписувані з уст народу в Галичинї й на Українї. Нарештї в остатнїм роздїлї простудіовано текст тзв. псальми Сковороди (Ахъ ушли мои лѣта); д. Перетц подає найстарший звісний доси текст із запису Лютенського з половини XVIII в., далї текст із Богогласника вид. 1805 р. і в кінцї пару текстів записаних із уст лїрників. *Ів. Франко.*

Katalog rękopisów archiwum XX Sanguszków w Sławucie ułożył i historyą tegoż archiwum skreślił Bronisław Gorczak, konserwator zbiorów sławuckich w Sławucie, nakładem właściciela, 1902, ст. XLV + 488 (I—XLV — Przedmowa; 1—375 — Katalog; 377—488 — Spis osób, miejscowości i urzędów).

Д. Ґорчак звісний тим, що під його доглядом вийшли III, IV і V том цїнного видавництва „Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie" (Львів, 1890—1897), а й до виданя перших томів того-ж видавництва причинив ся він теж чимало (т. I—III вийшли 1887—1888 р. „pod kierownictwem Z. L. Radzimińskiego przy współudziale P. Skobelskiego i B. Gorczaka") — обдарував нас тепер катальоґом рукописий Славутського архива. Опублїковані до тепер грамоти славутського архива (в згаданім видавництві) сягають лишень до 1547 р. (т. I, 1366—1506; т. II, 1284—1506; т. III, 1432—1534; т. IV, 1535—147; т. V, 1513—1547). Безперечно денещо з того варте справдї більшої уваги; та вжеж, нїде правди дїти, рожевих надій — головно українських учених по сїм і по тім боцї кордону, сї грамоти не вдоволили. І всї з напруженою цїкавістю очікували дальших томів „славутського архиву", сподїючись бодай в дальших томах знайти інтересні вісти ось хочби до дїяльности кн. Константина Острожського, до істориї острожської „Ака-

демиї“, та взагалї до істориї того центра житя православних Українцїв, яким в тім часї (друга половина XVI і перша XVII в.), був Острог. Адже-ж се звісна річ, що родина Сангушків зібрала в свої руки дорогою спадщини, подружя та королївських надань крім иньших маєтностий й величанські посїлости кн. Острожських: серед того, розумієть ся, опинили ся в руках нових властителїв й „munimenta“ кн. Острожських (хоч велика частина їх дістала ся до бібліотеки Оссолїньских у Львові, а де-нещо розплило ся „по людях“: пор. Ґорчака Przedmowa, ст. VI). Та хоч ті сподївані томи не появили ся, то як раз згаданий катальоґ зладжений д. Ґорчаком розвіяв й останки надїй інтересованих: до історії України знайдеш в славутськім архиві не богато. Та й взагалї, оскілько можна судити по дуже нераз ляконїчних заголовках рукописий, памяток, що мали би якесь більше, ширше значіннє для історії культури, в княжім архиві в Славутї — обмаль.

Яка сьому причина? Передовсїм не треба забувати, що старі архиви переховувались виключно для цїлий маєткових. „Munimenta“ були доказом власности (посїдання дібр) та при змінї властителїв переходили в чужі руки (Передмова, I). Так було й з архівом кн. Сангушків: се збиранина грамот ріжних родів, яких маєтности перейшли на рід Сангушків, та тим і поясняєть ся се, що в згаданім архиві пореховуєть ся найбільше грамот в справах маєткових, як спадщини, купна, надання, поміру, теж інвентарі, касові книги і т. и. З рештою годить ся затямити ще й се, що чимало грамот кн. Сангушків з р. 1543 аж до кінця XVII в. загинуло підчас воєн з Карлом XII (ст. II).

Початок славутського архиву сягає XVI в. Був се збір грамот кн. Сангушків лїнії ковельської (було дві головні лїнії Сангушків: коширська і ковельська; крім того була ще галузь лїнії коширської, т. зв. лїнія несухоїжсько-локацка). Коли 1543 р. кн. Василь Михайлович проміняв Ковель (зп. батьківщину) з королевою Боною за білоруські маєтности Смоляни, Горволь і Обольцї, перенесено архив до Смолян. XVIII вік для кн. Сангушків ковельської лїнії найщасливійший: їм удаєть ся злучити в своїх руках посїлости вимерлої лїнії коширської і несухоїшсько-локацької, дорогою подруж стають вони панами величезних маєтностий Заславських та ще більшої ординациї кн. Острожських (творцем ординациї був кн. Януш Острожський, каштелян краківський) і иньших. Очевидна річ, що зі зростом маєтностий зросло також й число ріжного рода документів та привілеїв. На все те треба було й осібного сховку, специяльного, великого приміщення: давні „ковані“ скринї вже не вистарчали. Таким чином стрічаємо архів в XVIII в. вже не в однім місци. З огляду на велике віддаленє поодиноких „ключів“, мусїли переховувати ся конче і часто потрібні грамоти в Тарнові, Заславі і Озір-

цях на Білій Руси. Головний одначе архив переховував ся в Любартові, де була й княжа резиденция (ibid. II—IV).

Архив острожської ординациї переховував ся теж в Любартові, та лишень до 1756 р. В тім роцї вивіз його кн. Януш Олександр Сангушко до Вишнича. 1766 перевезено його до Дубна, де переховував ся аж до смерти князя, себто 1775 р. Разом з Дубном перейшов тепер архив в руки кн. Любомірских, а вже в XIX в. більша частина дістала ся до бібліотеки Оссолїньских у Львові, менша розплила ся, як сказано, між людьми (ст. VI).

В XIX в. настає для славутського архива нова ера. Білоруський архив в Озїрцях переносять (1840 р.) до Заслава, а ще 1812 р. зроблено те саме й з архивом в Любартові (а також з частиною грамот тарнівського архива). Таким чином зцентралїзовано поодинокі збірники в одно, а 1866 р. перенесено до Славути, де переховують ся вони аж до нинїшного дня (ст. XIV—XLI).

Очевидна річ, що великопанський архив потрібував вже дуже давно й осібного урядника. Його обовязком було не лишень доглядати та порядкувати родові памятки, але навіть виступати на судах в найріжнороднїйших маєткових спорах з цїлим апаратом документальних доказів і т. и., що вимагало чималого знання права та документів. Першим звісним „архивістом" в Любартові був „urodzony Jacek Kazimierz Ratajewicz" (1726—1778). Як він, так і його наступники — се вірні панські слуги, що проживають на своїх становищах аж до смерти. Князї показують до них велику прихильність та щедро нагороджують їх труд (ст. IV, XX). З поміж архивістів заслугує памяти Йосиф Пачоский (працює в Заславі від 1829—1833). Він був обзнайомлений з руською палеоґрафією та заслужив ся чимало тим, що відчитував „трудні до відчитання" руські грамоти та подавав їх докладні змісти. Від 1866 р. (вже в Славутї) був архивістом Лев Романовский, 66-лїтний старець. З початку адвокат в Камінци Подільськім, опісля завідатель славутських дібр та пленїпотент Романа і Ядвіґи кн. Сангушків, став він на старість доглядачем старини. Замітний тим, що писав „zgrabne wiersze okolicznościowie", і то в українській мові. Крім того звісний в науковій польській лїтературі ґенеальоґією ґр. Потоцких (Варшава, 1882). Лишив численні рукописи (умер 1882 р. ст. XLI). Наступником Романовского став теперішний консерватор „zbiorów sławuckich" д. Бронїслав Ґорчак. Вкінци годить ся згадати, що чимало причинив ся до видання згаданого на початку „Archiw-у XX. Sanguszków" й д. Радзїміньский, сусїд Славути (ст. XLIV). О скілько одначе заслужив ся при тім самім д. П. Скобельский (він теж підписаний на I томі „Archiw-у") д. Ґорчак у своїй „історії архіву" не згадує. А се думаю не завадило-б, вже

хочби лишень для тих самих слів С. Ґоленбйовского, які д. Ґорчак прикладає й до себе самого („Wspominając o wydaniu Archiwum XX. Sanguszków, możeby ludzie wspomnieli, żem się do tego wydania pracą moją przyłożył“ — ст. XLIV).

З князів-властителїв заслугує особлившої уваги кн. Роман, син кн. Володислава. Його то заходам та щедрости завдячувати треба ось ті цїнні видання: 1) Згадане вже „Archiwum XX. Sanguszków т. I—V; 2) Sapiehowie. Materyały genealogiczno majątkowe. Спб., 1889—1894; 3) Rodowód XX. Olgerdowiczów Sanguszków, Славута, 1899; 4) Катальоґ, який саме тепер обговорюємо і 5) Sprawa początków rodu XX. Sanguszków, Львів, 1901. Крім того друкуєть ся тепер в Славутї Катальоґ перґамінів, та приготовляєть ся до друку „історична моноґрафія кн. Сангушків“ пера Л. Радзїміньского та Б. Ґорчака (ст. XLII).

Як я вже в горі запримітив, опублїкований д. Ґорчаком катальоґ рукописий не вдоволив наших надій. Тих 1127 кодексів (ст. 1—375) — се останки богатого колись архиву найбогатших маґнатських литовсько-руських родин, в більшій части збірники ріжного рода судових суплїк, трансакций, адмінїстрацийно-господарських нотат, рахунків, інвентарів і т. и., які безперечно мають деяке значінне, все-ж таки, щоби в них „odzwierciadlało się całe życie przeszłe, tak publiczne, jak prywatné“, так говорити годї.

Катальоґ рукописий уложений хронольоґічно. При гляданню се служить великою помочию й за се належить ся д. редакторови дяка. Ми довідуємо ся таким чином, що грамот з XVI в. є найменше, ледви около 50 і то разом з кількома сучасними копіями (мабуть через помилку попав в сей катальоґ й оден кодекс перґаміновий, нр. 1). Денещо з того вже опублїковано в „Archiw-i“ (т. I, III і IV). Деякі „материяли“ справдї цїнні (прим. нр. 4, 5, 10, 32, 35 і 57). Грамот з XVII в. є до 200 й кількадесять, найбільш з віка XVIII — понад 800.

Очевидна річ, найбільше тут документів до історії родини Сангушків. В більшій части, се найріжнороднїйші документи маєткові, дібр т. зв. українських, волинських, білоруських, литовських, люблинських, тарнівських, а навіть угорських, та денещо ґенеальоґічних записок. Того самого рода й грамоти, що дотикають иньших маґнатських родів, як Острожські (головно материяли до Острожської ординациї), Заславські, Лєщинські, Черторийські і иньші.

Близшої уваги варті отсї кодекси: нр. 170—171 — се історичні материяли з рр. 1660—1664 і 1661—1668, як бачу, дуже інтересні памятки до історії чуднівської кампанії та польсько-московських пере-

говорів. Нр. 203 — інвентарі ярославського ключа з рр. 1678—1695, що ще в XVI в. перейшов до кн. Острожських. Нр. 273 містить цікаві „desideria civium Leopoliensium ritus graeco-uniti“ (кодекс містить материали історичні з рр. 1696—1727). Нр. 306 — miscellanea з XVII в. містить цінні памятки до історії Острожської ординациї та пашквіль на Богдана Хмельницького (Genealogia Bohdana Chmielnickiego). Ще більшої уваги вартий кодекс нр. 387. Се історичні материяли, між якими стрічаємо й ориґінальні листи гетьмана Дорошенка до короля. Можуть знайти ся цікаві вісти в корреспонденциї ґенерал-майора Яна de Witte, ґенерального коменданта пограничних фортец „подільських й українських“. Листи писані з Каменця в рр. 1768—1785. До історії „панських“ козаків належать кодекси нр. 55, 122, 228 і 681. Кодекс під нр. 102 має заголовок: „Regestr Petihorców Kozaków, we włości zasławskiej mieszkających, opisany 11 die Julii anno 1655“. До історії діяльности князя К. К. Острожського, Іпатія Потія, до історії острожської „Академиї“, до діяльности ось таких голосних діячів, яких імена звязані з Острогом, як Герасим Данилович Смотрицький, його син звісний Мелетий, братя Наливайки, Кирило Люкаріс і много много иньших пізнійших, не вказано й одробини. *Ол. Сушко.*

Д. П. Миллеръ — Архивы Харьковской губерніи (Труды Харьковск. предварит. Комитета по устройству XII археол. съѣзда, т. II, ч. I — Сборникъ Харьк. Ист. Филол. Общества, т. 13, ст. 197—435).

Ся цінна праця складаєть ся з описів 9 архивів Харківщини, які ш. автор відвідав в 1900 та 1901 рр. Перейдемо усї сї архиви по черзї, нотуючи по дорозї усе, що має загальнїйший інтерес.

1) Архив в с. Хотенї, Сумського пов. (ст. 157—270), фамилїйний архив ґрафинї А. Д. Строґанової. Документи безпосередно дотикають історії Сумського краю в XVII та XVIII ст.: осадчим міста Сум був полковник Гарасим Кондратєв, від якого веде свій рід і ґрафиня Строганова; отже й документів лишило ся найбільш з роду Кондратєвих, до яких належало між иньшим і с. Хотень. При кінци XVIII в. Хотень перейшло до М. Комбурлея, за часів Наполена ґубернатора, а потім і ґенерал-ґубернатора на Волини. Тодї як документи Кондратєвих мають специяльно місцевий інтерес, папери Комбурлея дають богато інтересного для історії правобічної України, а також і Галичини на початку XIX ст. Зберегли ся там листи до Комбурлея від ріжних визначних польських діячів того часу — Сапігів, Четвертиньских, Радзивілів, ґр. Плятера, Тадея Чацкого, Софії Потоцької, Чарторийського, ґр. Ржевуского,

кн. Любомирських, ґр. Понятовского і богато иньших. Д. Міллєр не мав розумієть ся, змоги подати їх не то в цїлости, а хоч би переказати зміст, тому про се богате історичне джерело ми не маємо навіть поблизького представлення. Де-що автор подає у витягах, але дуже не богато. Так, нпр. з листа Ленца від 9/VII 1809, виписаного д. Міллєром, довідуємо ся, що в Галичинї мешканцї боять ся заведення польського правлїння, усї стоять за Росиян, окрім маґнатів та Жидів, Австрийців не навидять; духовенство молить ся, щоб достали ся Росиянам, і шляхтичі, що бажають того-ж, але рідко: „l'entousiasme de l'independance prevaut dans leurs coeurs sur tous les autres égards. Coute qu'il coute et sous quel nom que se fit, on veut l'avoir, pourvue qu'ils aient le nom d'une nation à part, ils veulent tout sacrifier“, і як до краю вступили були варшавські війська, було загальне одушевленнє повстанням (ст. 257).

2) С. Лука, Сумського пов. — фамілїйний архив Лїнтваревих (ст. 270—283). Архив не великий і не ріжнородний. Цїла серия документів на земельні володїння починаючи з 2-ої полов. XVIII ст. і листи ріжних осіб за ріжні роки XIX ст. Документи дають образ дїяльности хозяїв-збірачів, що починали з нїчого, а при кінцї зуміли „вийти в люде“.

3) М. Суми, архив Олександрівської ґімназиї (ст. 283—288) — документи мають вузько-місцеве значіннє.

4) С. Михайлївка, Лебединського пов., фамілїйний архив ґрафа В. А. Капниста (ст. 289—326). Осадчим і першим державцею с. Михайлївки був полковник Михайло Борухович з 70 рр. XVII ст., небіж Самойловича. Після полїтичної смерти їх обох — Михайлївка перейшла до Обидовського, небожа Мазепи, а після упадку Мазепи — до Павла Полуботка. До нинїшних державцїв перейшла від відомої в істориї українській роду Іваненків. Через те і документи в архиві належать до ріжних родів і часів, починаючись з р. 1679. Тут є й королївські привілеї і царські грамоти Михайлови Боруховичови, і гетьманські та полковничі унїверсали і богато иньших документів що лишили ся після Полуботків. Змістом вони цїкаві не лише яко материял місцевого характеру, але й осьвітлюють ріжні боки внутрішнього жить гетьманщини, переважно Чернигівщини, де було найбільш маєтностий Полуботків, папери яких і складають головне богацтво Михайлївського архиву. Формально вони визначають ся тим, що більшість їх зберегла ся не в копіях, а в ориґіналах. Де-що з сих документів видане вже друком (опис маєтностий в „Чтеніях Моск. Общ. ист. и древн.“, деякі акти видані Милорадовичем в 1 вип. 2-го т. „Древностей“, видаваних Археогр. Комис. Имп. Моск. Археол. Тов.), але більшість лишаєть ся ще неопублїкованою. Спинимо ся зараз на них.

Перш за все 8 царських грамот з р. 1679—1685 Михайлови Боруховичови і оден запис з р. 1683 межирицького сотника Штепи на „луку“; потім ідуть численні документи Полуботків: два привилеї Володислава IV — один з р. 1633 Іванови і Тимошу Злобам, боярам любецьким, на перґамені, і другий з р. 1645 „шляхетному Кондрату Кукарі“, боярину замка нашего Любецького, певно зфальшований; 6 царських грамот з рр. 1681—1718 Леонтию і Павлу Полуботкам на маєтности в Чернигівщині (дві були вже надруковані у Милорадовича); гетманські універсали і листи: два Брюховецкого з рр. 1667 та 1668, в останнїм дозволяєть ся: „волное кождому вездѣ, где хто похочетъ, помешкане черезъ унѣверсалъ нашъ мѣти... видячы черезъ диссенциѣ и нестроения братерская, яко и розныхъ неприятелей, отчину нашу Малую Россию мало не до конца упадаючую“; три універсали Многогрішного з р. 1669 (13/III, 14/III та 13/X), 4 універсали з 1679—1681 р. і лист з р. 1679 Самійловича; 25 універсалів Мазепи з рр. 1687—1707, 7 універсалів Скоропадського з р. 1708—1722; один з р. 1751 Разумовського; полковницькі (чернигівські) універсали з р. 1659 Оникия Силича, з р. 1662 — Василя Ігнатовича, з р. 1686 — Григорія Івановича (три), з р. 1686 — Якова Лизогуба і з р. 1705 самого Павла Полуботка; дві архиєрейські грамоти з р. 1756 — епископа білгородського Луки, шматок (кінець) духовниці Павла Полуботка і опис маєтностий Павла Полуботка (був надрукований).

Між паперами знайшов ся цікавий рукописний збірник з написею: „з книгъ єго милости папа Павла Полуботка, полковника Чернѣговского“. Збірник сей уложевий самим Павлом Полуботком ще в шкільні часи його житя. Сюди увійшли: „Liber diligentiarum labore reverendi patris magistri Sobronii Danilowicz, in collegio Kiowo-Mohiliano anno Domini 1679 collectus calamo generos; domini Pauli Polubotok, studiosi scholae grammaticaes (sic!), — се польські тексти і латинські їх переклади. Між иньшим єсть латинська вірша о. Важовского, присьвячена П. Полуботкови на знак вдячности за рибу, привезену Полуботком Важовскому в подарунок з дому, ось як вони звучать:

Tu, docte Paule
Vinne, spes aulae,
Numen deorum
Et cosacorum
Longum in aevum,
Tamen non saevum;

Lucidi deni (doni?)
Dati hesterni
Tibi hoc optans
Atque exoptans
Exclamantio (sic!)*)
Coeli sub dio,

*) Дієслів, вигаданий умиспо для риму.

Et ego vates
Nunc pendo grates,
Munera dabo
Et exclamabo:
It Paulus celsos
Atque excelsos
Semper honores,
Divinos mores
Deus secundes
Atque fecundet.

Підписано: „Labor reverendi patris Mitrophani Washowsky, magistri poeseos, anno Domini 1680 calamo Pauli Polubotok“. Далї слїдує Liber lucubrationum scholasticarum, quas a rever. patre Theophane Prokopowicz, praefecto collegii Mohiliani Kiiowiensis atque eodem magistro syntaxeos, datas composui, scripsi et descripsi hic ego Paulus Polubotok, studiosus collegii supra dicti. Anno a Verbo Dei in carne humano digito Dei Patris scripto 1681“; ще далї „Opisanie pompy, ktora Swiety Jan Zlotousty po smierci swoiey z wygnania do miasta Carogrodu wprowadzony“, з відповідним латинським перекладом. Закінчений збірник Андрієм Полуботком, якому одначе належить усього одна лише сторінка.

При кінци д. Міллєр подав грамоту Петра полковникови Григорию Іваненкови від 5/III 1718, який „къ Мазепѣ не присталъ и во всемъ єму былъ противенъ и отъ Днестра къ Переволочни заставы содержалъ и мазепинцовъ съ прелестными письмами ловилъ и черезъ подъѣзды многихъ татаръ и измѣнниковъ запорожцовъ въ языкахъ прислалъ“. За сї послуги доданий йому в „нижнемъ городе Киеве на Подоле измѣнничей Мировичевъ дворъ со всякомъ строеніемъ“.

5) С. Межиричи, Лебединського пов., архив волостної управи (ст. 326—334) — се єдиний в Харківщинї волостний архив, де зберегли ся акти з XVIII в. Документи дають понятє про дїяльність комісарів, що заступили місце сотників. Д. Міллєр наводить документи з рр. 1765—1803.

6) М. Ахтирка, архив полїцейської управи (ст. 335—352) — тут зберегли ся давні акти колишнього Ахтирського земського суда, які починають ся 1780 р. Найбільш цікаві його журнали — спорі томи в кілька сот, а часом і тисячок аркушів. Автор подає огляд і виписки з цікавійших справ з рр. 1780—1791. Між иньшим з р. 1791 (ст. 349) цікавий документ про те, як ахтирський старшина Іван Танський підмовив тихцем 6 селян поблизу Ахтирки вступити до чорноморського війська, запевняючи, що в тій службі буде добре. Записавши їх, Танський сказав, що треба їм підголити по чорноморському голови, знайшов цирульника і сам показав останньому, як „оставыть у каждого на срединѣ головы чуприны долше“, що той цирульник й зробив. Піля зелених сьвят велїв їм приїхати до нього верхами, хто зможе і щоб

„у каждого були дротики“, — він поведе їх до кошового отамана. Коли про се довідали ся селяне, то багато жонатих і нежонатих захотіло йти в Чорноморці. Тим часом місцевий уряд доніс про се куди слід, Танського арештовано, і з козакування охочих селян нічого не вийшло.

7) С. Тростянець, Ахтирського повіта, церковний архив (ст. 352—353) — з більш цікавих паперів зберіг ся наказ з р. 1726 ахтирського полковника Лесевицького „жителямъ полку Ахтирского яко полковыхъ мѣстечокъ и селъ, такъ и владѣльческихъ описныхъ селъ“.

8) М. Богодухов, фамілїйні папери С. Д. Кондратєва (354—372). Сей Кондратєв — потомок сумських Кондратєвих. Документи можуть бути доповненнєм до Хотенського архиву; д. Міллєр подав кілька документів з рр. 1701—1755.

9) М. Харків, архив дворянського депутатського собранія (ст. 373—435). Чимало документів з сього архиву використав д. Л. Іляшевич в книжці „Краткій очеркъ исторіи Харьковскаго дворянства“ р. 1885; д. Міллєр подає нинї лише ті документи, на які не звернув уваги д. Іляшевич з рр. 1783—1787, що до харківської шляхти.

Праця д. Міллєра тим цїннїйша, що він подає документи, цікавійші на його думку, в цїлости, а не лише голий реєстер їх; але все-ж се лише тільки ключ до історичних джерел, правда дуже цїнний, та не готова до використаня історична хрестоматія. До статї додані показчики осіб і річей. *В. Доманицький.*

И. Катаевъ — Обзоръ рукописныхъ памятниковъ по исторіи Слободской Украйны, хранящихся въ Военно-Ученомъ Архивѣ въ С. Петербургѣ (Труды Харьков. Предварит. Комитета т. II, ч. I, ст. 33—90).

Автор переглянув і поробив нотатки про 70 памяток, що дотикають переважно ґубернїї Харківської, а почасти також Курської і Воронїжської. Перегляд почав він від картоґрафічного материялу, якого знайшло ся чимало, а власне: два атласи Харківського намісництва з рр. 1787 та 1790 і 7 мап від 80 рр. XVIII і до 20 рр. XIX ст. Що до рукописного материялу, то авторови довело ся розглянути 28 памяток, з яких 7 давнїйших часів: з рр. 1757—1762, себто з часів слобідських полків. Все се акти військові, офіцияльні і лежать в архиві в звязках, часом по 1500 аркушів кожна; зміст їх — журнали та донесеня військових начальників про військові річи, як нпр. укомплетованнє армії кіньми і зброєю, укріпленє форпостів по українській лінїї, нагляд за кримськими Татарами і т. и. Решта памяток, з 1780—1820 р. пере-

важно статистичного змісту. Се — що до Харківщини. До історії Курської ґуб. належать 19 джерел. Сюди входять 5 атласів 1784, 1785, 1787 та 1817 р. і оден невідомого року, одна ґенеральна мапа Курського намісництва 1788 р. та кілька топоґрафічних описів Курської ґуб. з 80 рр.; єсть також два топоґрафічні описи Курського намістництва: се опис з 1784 р. в 5 томах правителя намісництва Зубова і опис землеміра Башілова з 1785 р. До Вороніжчини належить 10 памяток старійших і кілька новійших, анальоґічних з Харківськими.

Подаючи огляд наведених памяток, автор подає коротенький, а часом і довший опис кожної з них, а з більш цікавих робить витяги. Декі з сих витягів варто навести слїдом за д. Катаєвим, а власне з двох джерел: „Топоґрафічного опису Харківського намістницта з р. 1785" та „Статистичного огляду Слободсько-Української ґубернії з р. 1817".

В першому, в § 21, на 14 сторонах описано одяг Українців, їх помешкання знадвору і з середини, занятя, вдачу, норови і сьвята. Д. Катаєв зробив звідти ось який витяг: „дївчата одягають ся у всьому подібно до жінок, тільки повязують лентами голову і кругом неї обкручують косу, а на вершечку тої коси звязують щось подібне до вінця, що на погляд не противно, особливо як при тому прикрашають ту косяну обвивку цьвітами; ті-ж, що повязують ся хустками, косу випускають з під хустки, вплїтаючи при кінці її (коси) широку ленту". „Малоросияне любять у всьому чистоту і охайність (слїдує опис української хати, який д. Катаєв поминув); у Малоросиянина завжди знайдеш чисту і ясну, при тім теплу і нечадну хату". „Їдять вони багато лучше від великоросийських селян, бо рідко у кого не буває принаймнї пшеничних „папошників", які звуть „паленицами", та і житнїй хлїб майже у всїх ситний і добре випечений, а невіяного зовсїм вони не знають, та рідко і решетний вживають; до того варять собі ріжні досить смачні страви двічи в день — на обід і вечерю, і нїколи „пустыхъ щей и кашицы" у них не буває. Найбільш звичайна страва у них борщ". „Про хлїборобство Малоросияне мало турбують ся і рідко хто сїє більш, нїж для прожитку його сїмї потрібно, та й того нема, а намолочують коли потреба буває стільки, скільки до млина за один раз завезти можна, більший же промисл у них в скотарстві".

„Із вродженого нахилу до неробства і забав вигадали множество зайвих сьвяткувань, як нпр. сьвяткують цїлий тиждень після празника Сошествія св. Духа, звучи його Сьвятою неділею або „зелено-сьвято" (!), яку ставлять в забавах вище від великодної неділї: ходять гуртами мущини і женщини по улицях з музиками.. танцюють і не минуть жадного шинку, яких на кожній улиці кілька буває, щоб не зайти і не випити „гарячого вина", але маленькою чаркою; і хоч за день не мало

випють, але щоб валяли ся по улицях не тільки баби, але і мущини — рідко трафляєть ся бачити, не через те, що вони змалечку навикають до уживання сього трунку, але більш тому, що вони пють завжди маленькою чаркою, а випивши в кожному шинку протанцюють або польський, або український (малороссийскій) танець". „По добронравію" своєму взагалї усї усердні до молитви, а церкви і в найбіднїйших селах досить гарно прибрані. При тому мають нахил до послуху, коли начальник поводить ся з ними з ласкою, а при строгости хоч і слухають, але з обуреннєм; розбої хоч у них і бували, але дуже рідко, щоб кого забили, сього перш і зовсїм не чутно було, а спіймані на крадїжцї скорійш признають ся нїж великоросийські" (ст. 55).

В другому джерелї згадуєть ся про людність Слободо-Української ґуб. і в „общих примѣчаніях" між иньшим іде річ про те, що між обома елєментами людности — українським і великоросийським замітна скора асиміляция, особливо в мові, але, на жаль, додає автор джерела „сіе приближеніе ихъ между собою не простирается на характеры": нїчого вони не передали один другому з добрих прикмет. „Більша трудолюбність, більша сердечність, більша готовість до послуг — се прикмети, якими Великоросиянин визначаєть ся. З другого боку Харківський житель більш має охайности, гостинности, ввічливости; ввічливість ся у нього від чистого серця... З користи він не понижаєть ся. Змовчить, але не зробить жадної підлости перед паном, навіть від якого залежить". До річи буде зазначити, що д. Сумцов, який перед минулим з'їздом об'їзжав деякі великоросийські села Харківщини, прийшов до того висновку, що Великороси значно з'українїзували ся, і навіть у таких обрядах, як весїльні, пішли слїдом за Українцями. Лише жінки, як елємент більш консервативний, задержали й досї свій одяг.

В кінцї статї в додатку автор спинив ся на питанню про авторство топоґрафічного опису Харківського намісництва з р. 1785.

В. Доманицький.

Ю. В. Татищевъ — Черниговскіе архивы (Труды Харьковск. Предварит. Комитета по устройству XII археол. съѣзда, т. II, ч. I, ст. 1—31).

Автор в р. 1899 оглянув в Чернигівській ґубернїї три архиви: Троїцько-ілїнського архієрейського дому (в Чернигові), Чернигівського дворянського депутатського собранія і А. Бакуринського в с. Церковщинї Городнянського повіту. Вибрав він сї архиви тому, що їх не описав М. Плохинський в свойому справозданню з екскурсиї в Чернигівщину („Архивы Черниговской губ. Приложеніе къ I т. Трудовъ Археограф. Ком. И. М. А. О.").

Переглянемо по черзї, що знайшов д. Татїщев у кожному з архивів цікавого для нас, що не відоме ще в друку.

В Троїцько-ілїнському архирейському домі автор звернув увагу на збірку монастирських грамот (решта була описана Плохинським). Більшість їх дотикаєть ся зносин чернигівських епископів та архіепископів з московськими патріархами і царями. Отж тут єсть грамота митр. київського Сильвестра Косова київському ректорови Лазарю Барановичу про обранє його епископом чернигівським 1657 р., лист царів Івана і Петра Олексієвичів до гетьмана Мазепи про обранє Теодосия Углицького на місце Барановича з 1693 р., листу тих самих царів до Т. Углицького про церковні справи Чернигівщини та кілька грамот з XVIII в. специяльно про чернигівських ігуменів та архимандритів. Решта грамот з XVII в. видрукована була в Арх. Ю. З. Росс., ч. I, т. V, а також з Черниг. губ. вѣд. 1852 р. и Труд. Черниг. Учен. Архивн. Комисс., т. II (лист Петра I про зраду Мазепи з 28/X 1708). Усїх грамот та листів оглянув д. Татїщев більш трьох десяток.

Архив черниг. дворянського депутатського собранія далеко більш цікавий; хоч „дѣла", що зберігають ся в ньому, не старші від 1783 р., за те вони містять в собі надзвичайно цінний матеріял не тільки для історії місцевого дворянства, але й усеї України. Се треба сказати про акти геролъдиї, себто діловодства в справі запису в дворянські книги родів і окремих осіб; тут зберігаєть ся, принаймнї в копіях, сила документів з фамілїйних архивів, які давно вже загинули: грамоти царів московських і королів польських, гетьманські унїверсали, атестациї, виписи з книг ґродських і т. и.

„Діла" з такими історичними материялами тягнуть ся аж до першої чверти XIX ст., а потім вже рідшають і за наших часів зникають. Акти герольдиї містять ся в 10 шафах і в р. 1895 досягали числа 6026. Можна уявити собі, скілько дорогоцїнних материялів можна звідти зачерпнути! На щастє архив сей, як каже автор, зберігаєть ся в доброму ладї, і до кожного „діла" доданий опис.

Серед иньших паперів, що мають заголовок „дѣла разныя" і належать уже до XIX ст., трафляєть ся де-що варте уваги, нпр. про отворенне в Київі унїверситету в р. 1834, про нелюдське поводженнє дідичів з селянами, про убийство селянами своїх дідичів, про отвореннє в Київі музея старинностий з р. 1837, нарештї ціла серия справ комітета про орґанїзацию і полїпшеннє побуту селян, що вийшли з кріпацтва, і ґуберньского комітета про полїпшенє побуту панських селян з р. 1858. Се дуже цікавий материял для історії Чернигівської ґуб., поділений на части, відповідно до повітів.

Третїй — приватний архив д. А. Бакуринського в маетности його с. Церковщинї Городнянського повіту. Бакуринські прийшли в Чернигівщину з під Чигирина в р. 1677 і там осєлили ся. В архиві сьому найдавнїйші документи сягають другої половини XVI ст., власне два: випис з книг ґродських воєводства київського з р. 1582, що містить в собі грамоту Степана Батория від 1581 р., яка стверджує іншу грамоту з р. 1571 на землї, пожаловані земянам Любецького замку, — і наданнє (лист) з р. 1587 Олександра Вишневецького, старости черкаського і любецького землї бортної 4 „подданимъ здескимъ староства моего любяцкаго“. За те чимало єсть документів з XVII ст. Перш за все „листъ и доброволній записъ“, даний братами Пяроцкими „благородному его милости господину Николаю Бакуринскому“ з р. 1607 на позичені у нього 4000 червенців (з книг ґродських луцьких), далї універсал Жиґимонта III на маєтність Рїпки, в Чернигівщинї з р. 1609 і потверджениє на сю маєтність Богдана Хмельницького з 26/VI 1656 р. і йогож якомусь панови Павлу Ярмултовському „маючи особливый взглядъ (на нього) и зычливости его въ поданю намъ фортецы Быховской“ з 6/V 1657 р. Далї оден універсал Івана Виговського до обивателїв любецьких з 31/VI 1658 і Юрия Хмельницького до них же з 6/II 1660, універсал Многогрішного на потверджениє прав Маряни Ярмолтовської з 2/III 1670, полковників: Якова Лизогуба 27/X 1687, Григорія Гетманича з 1/III 1688, 8 універсалів Мазепи від р. 1688 до р. 1705 і три полковника Єфима Лизогуба з р. 1699 (8/V, 16/VI та 24/XII).

Найбільш, розуміється, знайшло ся документів з XVIII ст. Тут єсть універсал Скоропацького з 5/I 1710 і два цікаві побутові документи з кінця XVII чи початку XVIII (не пізнїйш 1710), які дають представлениє про те, як тодї видавали заміж і які були женихи, — се: „Реестр сколько выдано на Анну свѣсту мою, а на теперешную Семеновую, якъ выдавал з дому пан Иванъ Забѣла нижей сего слѣтствуется“ і другий такий же „Реестр сколко видали на Марью свѣсту мою а на теперешную Єфимовую по єи прошенію“. Далї — універсал Данила Апостола Якову Бакуринському з 30/I 1733 і лист до нього ж Апостола в справі відʼїзду Бакуринського в Москву. Цїкавий також лист Якова Бакуринського з р. 1734 з походу під командою ґенерала ґрафа фон Вейсбаха. Висилаючи заповіт свойому духовникови, просить не давати його жінцї: „Також и о дѣтех всечестности вашей прошу, чтобы без училищъ не заковали, да о том же и до жони моей писалемъ, чтобы онимъ уконтетованиє харчевоє и что надобно якихъ книжокъ купить, или на обиходъ школьній, не жаловала бы вспоможенія онимъ чинити всякоє стараніє“.

Найбільший інтерес, як каже д. Татіщев, мають листи Якова Леонтєвича (внука вище згаданого Якова), який почав кариєру полковим писарем і скінчив чернигівським ґубернатором в р. 1797 і тайним совітником. В архиві зберігаєть ся переписка з богатьома найвизначнїйшими особами росийського уряду — сьвітського і духовного, але д. Татіщев не подає навіть витягів з неї або хоч змісту листів, окрім одного до малоросийського ґубернатора (з р. 1797—1800) Михайла Петровича Миклашевського. Лист сей о стільки цікавий, що наводимо його цілком в ориґіналї: „Милостивый Государь мой Михаилъ Павловичъ, Государь Императоръ, выслушалъ послѣдне (!) полученное донесеніе вашего превосходительства сего октября отъ 12 числа, Высочайше повелѣть соизволилъ написать вашему превосходительству, дабы вы, милостивый государь мой, впредь въ донесеніяхъ вашихъ не употребляли такихъ словъ, кои смыслу въ россійскомъ языкѣ не свойственны, а введены въ употребленіе не знающими онаго и почитающими за похвальное умствованіе то, что никакого смысла не имѣетъ, какъ напримѣръ въ донесеніи вашего превосходительства употреблено слово „пособіе“ и сему подобныхъ (!): „обозрѣть“, „преслѣдовать“, „выполнить“, „протеченіе“, „подъ стражу“ и проч. Исполняя симъ Высочайшее повелѣніе і т. и. Гатчина, октября 29 дня 1799 г.“

Нарештї серед паперів XVIII в. знайшов ся документ, що містить в собі замовленнє („пашпорт“) від „трясовицы“, яку також подаємо до відомости фолькльористів: „Здѣ почиваютъ четыры евангелисты Матфтей, Марко, Лука, Іоаннъ Богословъ и всѣ святіи апостоли. Возмутъ тебе сатану и трясовицу и всякую вмѣстѣ съ вами вашу злетворную болѣзнь и ввергнутъ тебе сатану и трясовицу скоримъ часомъ въ пещь вѣчнымъ огнемъ въ тартарѣ горящую и заградятъ тебе сатану и трясовицу да не будеши на рабѣ божіемъ, якому отъ нынѣ и до вѣка молитвами за всѣхъ насъ уповающихъ на милость вседержительнаго и повелительнаго вѣчного самодержавца и предвѣчнаго Христа и Бога нашего, предстательствомъ и повелѣніемъ пресвятія владичицы нашея Богородицы и присно Дѣвы Маріи и святого Крестителя Господня Іоанна Предитечи и святыхъ славныхъ и всехвальныхъ апостолъ Петра и Павла, и святыхъ дванадесято численныхъ и семидесято численныхъ апостоловъ и всѣхъ святихъ апостолъ и всѣхъ святихъ ангезъ, архангелъ, престоловъ, господствіи, началовъ, властей, шестокрилатихъ херувимовъ и многоочитихъ серафимовъ. и всѣхъ воевъ небесныхъ и всѣхъ угодниковъ божихъ, всегда нынѣ и присно и во вѣки вѣковъ. Аминь“.

Безперечно, що папери в згаданих трьох архивах містять в собі чимало цїнних материялів до історії України, переважно Лївобічної. Добре, розуміє ть ся й те, що люде науки, дякуючи д. Татіщеву, знають

нині про їх істнуваннє, але було-б ще ліпше, як би згадані материяли як найскорше побачили ще й сьвіт! *В. Доманицький.*

Bibliografia historyi polskiej, wspólnie z Dr. Henrykiem Sawczyńskim i członkami kółka historycznego uczniów Uniwersytetu lwow. zebrał i ułożył Dr. Ludwik Finkel. Część II, Краків, 1895—1901, ст. 529—1144.

Минуло десять літ від появи першого тома сього видання, нім скінчив ся в друку другий, що обіймає огляд літератури „внутрішньої історії": ґеоґрафія й етноґрафія, віра і церков, право і економія, побут, осьвіта, література і штука. Ш. редактор видання заповів був закінченнє цілої праці на р. 1902 (Kwart. hist. 1901 ст. 316), про те з третьої частини не бачили ми ще нї одного випуска, отже закінченнє цілої праці відсуваєть ся на далекі часи А хоч ш. редактор просить з осудом почекати до закінчення праці (l. c.), трудно жадати такої терпеливости, коли виданнє затягаєть ся на десятки літ.

Ми врештою й не спішили ся з рецензією. Не належить до приємностей писати про книгу, писану з добрими замірами, з великим накладом праці, коштів, часу, а в результаті виконану так, як ся „Біблїоґрафія польської істориї". Вона, на жаль, вповні може заняти місце коло Біблїоґрафії Естрайхера, про яку з таким піетизмом говорить ш. редактор (l. c.).

Головна причина лежить в самій ґенезї праці. Як то кажуть — де богато мамок, дитина плаче. Забогато людей складало ся на неї, аби з такої збиранини з ріжних праць, ріжних часів могла вийти повна й порядно зроблена робота. Прилучаєть ся до сього й не дуже щасливий уклад, і за браком індексів, що вийдуть — дай Боже діждати, при кінцї праці — користати з неї досить трудно. При дрібности розділів, серед безконечних відсилачів досить трудно знайти що треба, а при тім ніколи не можна бути певним анї докладности поданих титулів, анї ще меньше — повного вичерпання матеріалу.

Найбільше компромітує видавництво література не-польських „провінций" старої Польщі. Вірні ідеї історичної Польщі, укладчики видання повтягали до нього літературу історії українсько-руських земель (так само білоруських і литовських) не тілько в тих справах, що безпосередно вяжуть ся з польською історією, але взагалї з зверхньої і внутрішньої історії українсько-руських земель — їх церкви, літератури, культури, політичної історії, суспільного устрою і т. д., в часах перед прилученнєм їх до Польщі і по відділенню від неї, і як то часто доводило ся мині констатувати — і тут таке розширеннє проґрами фа-

тально пімстило ся на виданню. Постягано зовсїм принагідно, що трапило ся, без розбору, чи належить чи не належить до річи, без найменьшого знання і без найменьшої докладности; не кажу вже, що саме переписуваннє руських титулів польськими буквами зовсїм не лицює науковому показчику.

Щоб не показати ся голословним, підемо по таких уступах книги, за порядком, аби не вибирати.

І так зачнїм від ґеоґрафії. На с. 454 читаємо осібний виказ книг — можна догадувати ся (бо титула нема), що се загальні працї по історичній ґеоґрафії. Припустїм. Отже тут маємо названі працї Томашка, Шірена, Дзєдушицкого про античні звістки про східню Европу, але не бачимо підставової працї Міленгофа, Deutsche Altertumskunde, анї якогось відсилача до неї, нї иньших дотичних праць, нпр. Укерта Skythien, Neumann Die Hellenen in Skythenlende, Berger Geschichte d. wissenschaftl. Erdkunde der Griechen, Bunbury History of ancient geography Bennel Beiträge zur Alterthumskunde Russlands і т. и. Не названа й не мудра, але не гірша від деяких иньших праця Шараневича Kritische Blicke in die Geschichte der Karpatenvölker. Для ґеоґрафії Геродота є відсилач до ч. 6042 - 5, але анї там, анї тут читач не знайде спеціальних праць Бруна, Забѣлина, Мищенка, Лаппо-Данилевского, Вс. Миллера, Müller, Mair, Fressl, Hauvette, Krauth, і богато иньших, яких титули див. нпр. у мене в І т. Історії, або у Niederle Starověke Zprávy. Подібно стоїть з иньшими клясичними письменниками. Далї зацитовано Куніка книгу про аль-Бекри, саму одну, иньших про ориентальні звістки не названо, є відсилач, але і з ним читач не знайде статї Стасова про арабські звістки, цїнних розвідок Якоба, Гаркаві про жидівські звістки, а хоч в І т. ч. 6112—3, 6123 названі працї Френа, Хвольсона, Гаркаві про арабські звістки, але відсилача до них **нема**, і читач хиба **припадком** їх надибає. Потім подане: Pałkanow (хибно, читай Патканов) Iz nowawo (sic) spyska (sic) geografii prypywoiennoj (sic) Mojseju Chorenskomu — чому її треба тут, і коли вже на те пішло — чому її одної з лїтератури про Хоренского? Низше читаємо Барсова Очерки р. ист. географіи — але не бачимо нїчого більше з чималої лїтератури історичної ґеоґрафії Руси — анї катальоґів Поґодіна, анї словаря того-ж Барсова, праць Бєляєва, Майкова, Філєвіча і спеціяльнїйших моноґрафій, яких не знаходимо анї тут анї низше — при поодиноких землях.

При сих останнїх — для Галицької Руси читаємо такі книжки як Білоуса Путевыя записки Галичанина на востокъ, показчики Левицького до статей Петрушевича, але сих самих статей нема, нема статей про русько-польські етноґрафічні границї Зубрицького й Добрянського, Ency-

klopedy-ї Шнайдра, Шематизму перемишльської дієцезиї 1879 р., хоч єсть пощось статейка Ковальськото про околицю Станиславова. Зацитований Шараневич, але так: Szaraniewicz J., Geogr. istor.-statis., Lwiw, 1875—6, се мабуть значить Географическо-историческіи статіи; вони сюди не належать, як відомо тим, хто до них заглядав, але не годило ся поминути його Изслѣдованіе на поли отечественной географіи и исторіи, що сюда належить. Єсть люстрациї галицького й львівського староства, але не треба було тодї минати старих видань люстрациї Сяніцької землї, Скальского й Коломийського староства, з тих же років, і т. д. При Поділю випадало згадати мою працю про Барське староство, і численні статї, друковані в Трудах епархіального комитета, цїлком поминені. Препишно виглядає при бібліоґрафії ґеоґрафії України „Kiewskaja Starina, jeżemiesiacznyj ist. żurnał, 1881 (sic) —1893"; випадало-б вибрати з тих дванадцяти річників дотичні статї, а не посилати читача в такий ліс. Під ч. 10390 читаємо Trudy komissii і т. д., 1851, а під дальшим: Runge N. (sic) Trudy uniwers. kijewsk, і т. д. 1853 — се те саме виданнє, тільки другий титул до нїчого; його було два томи — 1851 і 1853, і вони дотичать також Волини й Поділя, не самої „України". Не знати по що під Київщину заблукала статя Краузе Okolica nad Zharem i Rowem (себто східнє Поділє). Коли названий Ґрабовский для Київщини, треба було назвати Самоквасова для Волини й Чернигівщини; коли названі Похилевич і Шафонський, то треба було назвати анальоґічні працї Філарета для Чернигівщини, Арендаренка для Полтавщини; треба-б назвати Списки населенныхъ мѣстъ, за те дарувати можна було шкільну ґеоґрафію Мукалова, названого: Mukatow. Не було такого панка: F u n d u k l e e m I. (ч. 10389), а був Фундуклей, особа досить звісна в літературі українознавства. Зовсїм неможливо випав розділ присьвячений Криму (с. 555).

В розділї археольоґії не знаходимо підставової книги Уварова Каменный вѣкъ въ Россіи, зате можна-б собі дарувати безпечно книгу: Miezabwejnoj (sic) pamiaty grafa A. S. Uwarowa. Труди моск. археол. общ. не скінчились в 1883 р., як виглядало-б з поданого титулу. С. Рейнак не був співавтором книги: Kondakof N. Tolstoi J. Antiquites, і ся книга не мала нїколи другого титулу Drewnosti siewero-zapadnawo (sic) kraja. Через неї одначе не треба було замовчувати ориґінала: Русскія древности, яких в 1895 р. було 4 книжки. Не треба було поминати, називаючи ріжні дрібнї статейки про Київщину, Волинь і Поділє, підставових праць Антоновича про деревлянські розкопки й скальні печери Днїстра.

До української етноґрафії не належать зовсїм анї Люди старой Малороссіи Лазаревського, анї Powisti (sic) о Babylonie (sic), анї Ти-

мофеева Сказаніе о Куликовской битвѣ (с. 614). Можна безпечно було опустити: Hryćko kobzar Sbornik narodnich piesen̈, Мва, 1892 — „лубочне“ виданнє для селян. Не розумію, для чого збірник пісень Максимовича в першім вид. 1827 р. стоїть в однім відділї (в 3-х (sic) томах) (ч. 11861), Метлинського в другім (ч. 11947), а третє виданнє Максимовича 1849 в третїм відділї (ч. 11993). Такі титули як: Sozonowicz Piśni divoczyj wojni i bylini o Starzi Hoydnovyczu (ч. 11948), або Kossaczewa O., Ukraińskij narodnyj ornam., abrascy, wyszywok i pisanok виглядають більше на шаради, як на титули бібліоґрафічного показчика.

Можемо запевнити редактора, що книга названа у нього: Uspenskij F. Cerkwia slawianskaja monarchii na siewerozapadi (ч. 14033) зовсїм не належить до історії руської церкви, а в дійсности називаєть ся: „Первыя славянскія монархіи на сѣверо-западѣ“, що видання як: Пѣвцовъ Разсказы изъ исторіи русской церкви, Русская святыня, Бахметева Избранныя житія святыхъ, і богато иньших тому подібних — не мають ніякого наукового інтересу, — се видання популярні, для дїтей або для народа, а знов такі як Древній Патерикъ (ч. 14060), або м. Григорій Истинно древняя церковъ Христова (ч. 14102), або твори Никона Черногорця (ч. 14128) — не належать зовсїм до історії руської церкви. Pldw, автор книги Pokuszenije pap, Parnow автор Papskija bułły, або Szlankin та Iachontor, знову належать до шарад. Ignatija Pocieja (ч. 14171) іще, Богу дякувати, не бувало так само й Hipolit-a Pociej-a (ч. 14181) — вистане з нас і Іпатия. Палїнодії „сучасного друку“ (ч. 14195) досї бібліоґрафи не знали, єсть зате нове виданнє, очевидно — незвісне укладчикам польської бібліоґрафії, як і нове виданнє Лїтоса. Шараневич не писав про Patryarchat wschodni w Polsce (ч. 14233), бо такого ще не було, книга його зветь ся Patryarchat wschodni wobec kościoła ruskiego i Rzeczypospolitej Polskiej, і т. д.

Не знаю, чим належить до польського права (історії міських інституций нїмецького права) Описаніе Кіева Берлинського та Закревського (ч. 17276). Праця названа так: Nowickij J. P., Kijewskoje predstawitelstwo preżniawo (sic) wremeni, Kniazia Rużyńskiji (sic) (ч. 17275), се дві осібні статї, й друга з них зовсїм не належить анї до міст, анї до польського права. а друга хоч належить до міст, тїльки написав її не Новицкий, а якийсь анонїм, і т. д.

Я нотував лише з грубшого, що минї впадало в око. При охотї, можна-б таких виписок набрати коли не в десять, то безпечно — в пять разів більше. Але і виписаного, думаю вистарчить для переконання, що з того матеріялу, який дістав ся проф Фінклеви, не можливо зробити наукової бібліоґрафії, й теперішнє виданнє її не приносить чести анї

йому, анї краківській академії, що дає кошти на сю публїкацию. Правда, грошей для неї має на поготові і сойм і центральне правительство, не так як для нас грішних, — але таки можна-б ті гроші відповіднїйше ужити. *М. Грушевський.*

А. Г. Сластіоновъ Кобзарь Михайло Кравченко и его думы (Кіевская Старина, 1902, V ст. 301—331).

Ся сензацийна статя А. Сластьона досї не звернула на себе уваги в науковім сьвітї, а бодай нам не доводило ся бачити нїякої згадки про неї. Сензацийність її лежить ось у чім. Як відомо, думи належать до найкращих і найартистичнїйших творів нашої народньої словесности, але заразом до таких, на які звернено увагу досить пізно, коли їх співаки почали вимирати, і записано їх дуже мало відповідно до того, кілько їх без сумнїву мусїло ходити між народом давнїйше. Вже в 70-их роках минулого столїтя вважано Остапа Вересая останнїм кобзарем, що знав іще співати думи. Тимчасом зі статї д. Сластьона показуєть ся, що він сам зібрав відомости в однім миргородськім окрузї звістки про 14 кобзарів і 10 лїрників; між останнїми є деякі, що співають і думи, хоч головний їх репертуар — се псальми (духовні піснї), і він доходить деколи до дуже поважного числа: Юхим Максимович із Бутовщини, приміром, знає 120 духовних пісень і крім того кілька дум. Очевидна річ отже, що на цїлій Українї мусить бути число кобзарів далеко значнїйше, хоч може й не таке велике, яке взагалї припускає д. Сластьон, коли каже: „Если принять во вниманіе число всѣхъ волостей въ полтавской губ. (261), то будетъ ясно, что кобзарей и лирниковъ не въ два раза больше, а въ двадцать — тридцать разъ. Въ одной только Полтавщинѣ есть о комъ позаботиться и есть у кого искать остатковъ старины и народнаго поэтическаго творчества“ (ст. 313). Та все таки й се число вистає вповнї, щоб хтось заняв ся з'орґанїзованєм окремої експедициї для віднайденя й докладного обслїдженя кобзарів і лїрників та їх репертуару. Справа оплатить ся вповнї, бо крім духовних пісень і сатиричних, крім звісток про житє „божих старцїв“, крім нових варіянтів знаних дум, можна буде певно віднайти ще й якісь нові думи, на що вказує сей факт, що й д. Сластьон знайшов одну нову думу п. н. „Дївка бранка“, хоч на жаль опублїкував її лише в записанім від одного „старця“ відривку. Взагалї д. Сластьон, як видно зі статї, має богато цїкавих звісток про кобзарів у себе, але чомусь не подає їх вповнї. Се очевидна шкода, бо вони і в нього можуть пропасти так само, як і в кого иньшого пропадали в ріжні часи. Д. Сластьон згадує також про записи Мартиновича (який мав списати цїлий репертуар кобзаря Крюковського і Холодного) та Труша (також мав списати репертуар Холодного).

Записи Крюковського (не в цілости) опублїкував свого часу пок. Драгоманів у Житю і Слові, але про репертуар Холодного нема нїякої звістки. Може тепер знайдеть ся хто, що схоче розшукати ті записи.

Що до самого кобзара Кравченка, то його репертуар не дуже великий; він знає пять дум, вісїмнайцять духовних і дванайцять сатиричних пісень. З дум знає: Два невольницькі плачі, відривок невідомої досї думи „Дївка-бранка“, Три брати Озовські і Про удову і трьох синів. Остання дума заховала ся в Кравченка в дуже гарнім виді, бо має 190 стихів, коли у Вересая мала їх лише 90, а у Крюковського 60. Дума „Про трьох братів Озовських“ також повнїйша як у Вересая, бо має 243 стихи, а в Вересая мала їх 182. Духовні пісні меньше цікаві, бо майже всї знані, так само й сатиричні. Публїкация їх може одначе бути корисною з тої причини, що може й до тих пісень принести нові, повнїйші варіянти.

При кінци статї надрукував д. Сластьон думи Кравченка (крім невольницьких плачів). Належить побажати, щоб він як найскорше опублїкував усї иньші матеріяли, які має, та щоби конечно дійшла до сповненя окрема експедиция, що обслїдувала-б докладно кобзарів і лїрників.

В. Гнатюк.

К. Кузьминскій – О современной народной пѣснѣ (Этнографическое Обозрѣніе, кн. 4, 1902, ст. 92—104).

В отсїй невеличкій, але дуже цікавій статї, розбирає автор два питаня: 1) Про вимиранє народнїх пісень 2) Про їх псованє. Оба сї питаня стоять від ряду лїт на дневнім порядку в науцї фолькльора, при чім одні письменники заявляють ся в один, другі в другий бік, у кождім разї більшість признає, що пісні вимирають, а нові хоч творять ся, то вони такі погані, попсовані „фабричною піснею“, що їх нїяк не можна рівнати до давнїх, чудових пісень із кождого погляду. Мало хто одначе з тих письменників подає свій осуд на підставі простудіованя більшого числа нових пісень, а обмежуєть ся звичайно тим, що припадково попадає йому під руки. Очевидно, що такий осуд односторонний і тому він не може мати ширшого значіня.

Сї самі питаня, прикладені до української народньої пісні, розбирав я ширше у своїй статї „Пісенні новотвори в укр.-руській народній словесности“, друкованій в XLIX та LI т. „Записок“, тому не буду над ними тут задержувати ся. Завважу лише, що г. Кузьмінский зовсїм незалежно від мене дійшов до таких самих висновків над російською народньою піснею, як я над українською, себто що: 1) Народня пісня взагалї не вимирає так, як дехто думає, бо на місце давнїх творять ся все нові пісні. 2) Нові пісні не так погані, як би можна на перший

погляд судити по невеличкім їх числї, а противно деякі з них не стоять своєю красою низше від давнїх у нїчім.

Оба сї питаня розбирає автор досить докладно. При першім наводить відповідні цитати Тиховского (виголошені на археольоґічнім з'їздї у Вільнї), Соколова, Познякова і незвісного близше кореспондента „Нов. Времени", при другім головно Богатирьова. „Тиховскій говоритъ — пише автор — что бытовая пѣсня вытѣсняется фабрично-заводской, книжной и солдатской пѣсней. Отчасти онъ правъ, но онъ забываетъ, что роль народной пѣсни и въ томъ заключается, чтобы она живо рисовала тотъ бытъ, который въ настоящее время является преобладающимъ. Нынѣшняя народная пѣсня строго придерживается своей роли и даетъ намъ яркую картину современнаго быта и въ этомъ смыслѣ за ней остается прежнее названіе — бытовой" (ст. 94). При тім одначе автор сам попадає в непорозуміне, мішаючи народні пісні, співані народом і інтеліґентними сферами. „Если — каже він — 30 лѣтъ тому назадъ всюду распѣвали народныя пѣсни, то это объясняется только увлеченіемъ всѣмъ народнымъ. Тогда не только пѣли, но и ходили въ народъ. Но мы знаемъ, что это явленіе было мимолетно и кратковременно. По словамъ того же Познякова, народная пѣсня стала чужда нашей молодежи съ самыхъ ранныхъ, съ колыбельнихъ лѣтъ, т. е. тоже приблизительно лѣтъ 20—25 назадъ. Очевидно, не долго пѣли отцы, если ихъ дѣти еще съ колыбели были чужды народной пѣснѣ" (ст. 94). Коли-ж так, коли се лиш інтеліґентні сфери не співають тепер народнїх пісень, то підносити питанє про їх загин зовсім зайве, бо ще давнїйше інтеліґенция навіть не звертала уваги на народнї пісні, майже не знала, чи вони істнують, а вони все жили і доходили до чим раз більшого розвою.

Дуже добру відправу дає автор тим, що розбиваючись буцім то над упадком народньої піснї, радять ширити давнїйші піснї, забуті тепер, між усїми верствами і таким чином причинювати ся до їх обновленя і піднесеня. „Хулители нынѣшней пѣсни забываютъ, что у всякой данной эпохи есть своя, соотвѣтствующая ей, поэзія, чему способствуетъ народная отзывчивость и воспріимчивость Народъ поетъ только то, что переживаетъ и притомъ въ той формѣ, на которую наталкиваетъ его окружающая дѣйствительность..." „А если бы осуществился проектъ Богатырева, то машинисту парохода пришлось бы пѣть бурлацкую пѣсню, а кочегару паровоза пѣсню ямщика і т. и." (ст. 95).

Переходячи до другого питаня автор цитує цїлий ряд відривків із новійших народнїх пісень, щоби докладно показати, як народ малює в теперішнїй піснї свій побут та як представляєть ся його фантазиї теперішня дійсність. Завважує при тім, що відповідно до змісту пісень

зміняєть ся і їх форма: вони всї римовані і з незвичайно швидким темпом, наслїдком чого дістають й відповідну собі назву (трясогузки, вертушки, частушки). Багато при тім пісень відомих поетів переходить в уста народа, але вони нїколи не заховують ся в первісній формі, а деколи то лише змістом та поодинокими натяками нагадують свої первовзори. Взагалї можна сказати, що народ присвоює собі тільки сюжет, а форму переробляє все по свойому. Розуміє ть ся, що в багатьох випадках форма нових пісень не викінчена, неестетична, але в кождім разї се не дає права іґнорувати їх так, як роблено з ними досї. Автор зовсїм справедливо прикладає до тих людий, що так легко осуджували нову пісню, не розглянувши навіть її докладно, цитат із Гоголя: „Велико незнаніе Россіи посреди Россіи". Цитат сей очевидно можна розширити дуже значно, приклавши його до пісні взагалї, а до нашої специяльно, бо на наші нові піснї до недавно не звертано майже зовсїм уваги. Можна одначе надіятись, що вже недалека зміна до лїпшого, коли починають появляти ся такі статї, як д. Кузьминского, бо річ певна, що вони розбудять більший інтерес до збираня і докладнїйшого студіованя нових народнїх пісень. *В. Гнатюк.*

Antoni Siewiński — „Legenda o zameczku w Bełzie" (Lud, 1902, ст. 171—180).

Леґенда подана якимось Антоном Сєвіньским. Зміст її такий: Пан Белза вмирає з жінкою і записує свойому синови, що був за границею на науках, цїлий маєток, а екзекутором тестаменту визначує свойого брата. Брат загорнув маєток у свої руки і коли властивий спадкоємець зголосив ся до нього, не хотїв йому віддати його ж власности. Чудесним способом дізнаєть ся одначе син про розпорядженє свого батька і відбирає маєток у стрия.

Я не буду входити тут у те, на скільки се оповіданє справдї народнє, зазначу лише, що від нього завіває сильно штучністю. Припустивши одначе, що його походженє народнє, то цїлий спосіб оповіданя та деякі акцесорії абсолютно не народнї і як такі не повинні фіґурувати в етноґрафічнім журналї. Та се все ще пів біди; головна вага сеї статейки лежить у передмові, а як вона виглядає, най покажуть самі факти. Ось які вони:

1) Белз істнував іще перед Христом і був заселений враз із цїлою околицею. „Dowodem tego przedmioty starodawne, szczególnie pieniądze greckie i rzymskie, których prawdziwa kopalnia znajduje się we wsi Liskach".

2) Ті викопувані гроші називає нарід „Іванева (sic !) головка". „Nazwa ta pochodzi z czasów Jana Kazimierza. Wybijano wtenczas

miedziane pieniążki z głową tegoż króla, dla tego nazywano je od imienia jego: Iwanewa hołowka". І хоч се, як бачимо, незаперечений факт, то все таки народ „переніс" чогось сю назву на кого иньшого: „Lud przeniósł tę nazwę na owe srebrne pieniążki i mówi, że to jest główka świętego Jana Chrzciciela".

3) Старинне місто Белз провадило велику торговлю, що тревала „aż do najścia dzikich ludów z Azyi", особливо „Hunów i Awarów, czyli Obrów". З часів тих полишила ся ще памятка до нинї в словах дїточої пісенки:

O mój miły bobrze,
Schowaj że się dobrze.
Od niedzieli do niedzieli,
By cię charty nie widzieli,
Bo jak się dowiedzą,
Ręce, nogi ci objedzą

„Śpiewka ta — каже далї автор — nie odnosi się do czasów, gdy u nas były sławne bobry, ale do owych strasznych Obrów, którzy żyli kosztem uciemiężonych przez nich ludów, a gdy ich później Karol Wielki rozbił i rozpędził, tedy kryli się po bagnach (коло Белза!), a mściwy lud ich wyławiał i wyniszczył do szczętu i stąd powstała owa piosenka i zabawa dziecinna".

Гарні теорії, нема що казати; цїкаво лише, що зробив би з ними автор, коли-б побачив сю пісню з таким початком:

Hop że, hop że!
Schowaj że się dobrze i т. д.

Де тодї подїли-б ся його „Обри"?

3) Розумієть ся, що Белз мусїв так само стикати ся й з Татарами. „Podczas pierwszego napadu Tatarów r. 1241 uległ i Bełz, a mieszkańcy chowali się w niedostępne puszcze i bagna. W niektórych wsiach pozostały po nich jeszcze wspomnienia: We wsi Liskach jest niewielki lasek, zwany Czepiec. Tam Tatarzy mieli swój Majdan i wołali: Hryciu, a chody siuda, wże nema Tatariw! Jeśli tedy który z ludzi wystawił głowę z bagna, lub z zarośli, tedy go Tatarzy zabijali lub nawet pożerali. Tatar był szczególnie łasy na młode i ładne dziewczęta, tych bowiem zjadano (brano w jasyr). Bardzo zbłoconych ludzi nie chcieli brać". Знов усе дуже красне, шкода лише, що автор перед висилкою до друку своєї статї не залїз сам у багно, не нирнув у ньому з головою і не спробував, як довго видержить так, навіть без чарівничого кликаня „Грицьку"! Так само велика шкода, що не подав катальоґу Белжан, особливо гарних дївчат, яких поїли Татари. Ка-

тальоґ такий певно є в белзькім замку, треба-б його лише пошукати. Тим посунув би автор цілу науку далеко наперед, як досї була.

Характеристика Белжан виглядає в автора ось як: „Mieszkańcy tutejszych okolic byli zawsze wierni Koronie polskiej i z orężem w ręku dzielnie bronili granic ojczyzny“. „Mieszczanie tutejsi bez względu na obrządek zachowali dotychczas dawną dumę i niktby nie poznał, iż pod skromną kapotą mieszczanina bełzkiego kryje się oprócz uczciwego i zacnego serca także owa tradycyjna duma szlachty polskiej“. „Ta szlachetna duma, to tradycyjny zabytek dawnych czasów, a kto ją w sercu zachowa, ten nie tak łatwo zejdzie na bezdroża“.

Таких цьвітів зі статї Сєвіньского можна би привести й ще більше, хоч вона сама не велика. Та думаю, що й сї вистануть на доказ вартости його „статї“. Очевидно, вільно кождому писати, що кому захочеть ся, але аби все те зараз друковано і то ще під такою поважною фірмою, як проф. Калїна, редактор Lud-у, то вже занадто. Мусимо проте висловити своє здивованє, що проф. Калїна пропускає в своїж журналї подібні річи. *В. Гнатюк.*

М. Н. Косичь — Литвины-Бѣлорусы Черниговской губерніи, ихъ бытъ и пѣсни, Спб., 1902, ст. 128+23 (відбитка з час. Живая Старина, 1902, кн. II, ст. 221—260, III—IV, ст. 1—88).

Як ся праця надрукована, видно хоч би з того, що на 128 ст. тексту приходить аж 23 сторони помилок! Справдї рідко можна здибати ся з такою ориґінальною книжкою!

Що до вартости сеї книжки, то її досить трудно оцїнити. Головне богацтво її — се тексти значного числа пісень. І се користна сторона книжки. Коли одначе возьмемо під увагу чудернацький їх розклад і подїл (На Вялúкадня, Май, Тройца, Гряная, Іюнь, Петрóвка, Іюль, На сѣнокосахъ і т. д.), де назви місяцїв чередують ся з назвами певних сьвят, робіт і ин., а кожда назва містить ряд пісень, співаних буцїм тодї, то побачимо, що користувати ся такою книжкою незвичайно трудно, бо бажаючи знайти якусь пісню, треба перекидати кождого разу цїлу книжку. Побіч пісень подає д-ка Косич так сказати-б „по пути“ й иньші свої спостереження, передусїм коли і як виконують ся які роботи, звязані з ними віруваня і ин. Через те книжка набирає ріжнородности, але заразом стає хаотична і вказує лиш на се, що авторка хотїла конче зіпхати в неї все, що коли де записала. Очевидно, що се належить до некористних сторін книжки. Коли-ж додамо ще, що лїтература про Білорусів досить значна, що бажаючи щось наново друкувати, конче треба вперед здати собі справу, чи було щось подібне вже друковане, коли, де й як, чи варта публїкувати ті матеріяли, що були друковані кілька ра-

зів і з якої причини, коли далї зважимо, що авторка не цитує нїде нї разу праць Шейна, Добровольского, Нїкіфоровского, Романова, Федеровского, Довнара-Запольского й ин., тому очевидно, що їх не бачила — то цїну збірки мусимо дуже зменшити, майже звести до зера. З тої самої теріторії, що у авторки, є збірка пісень Довнара-Запольского „Бѣлорусское Полѣсье“. Першим дїлом авторка повинна була взяти сю книжку й порівнати її пісні зі своїми та прийти на тій підставі до певних виводів, але вона того не зробила. Відомо також, що Білорусини мають дуже мало своїх власних пісень і що значна частина їх се нїщо иньше, як українські пісні, прибрані лише в білоруську форму. Якаж могла бути кориснїйша тема для авторки, як узяти збірки українських пісень, порівнати з зібраними нею білоруськими і виказати, в яких відносинах стоять тепер сї пісні до себе, як позмінялись, на лїпше чи на гірше і т. и. Але того всего авторка не зробила і сього не можна їй почислити в користь.

Щоби показати, як виглядає українська пісня в білоруськім одязї, я наведу хоч один цитат. Відома пісня: Розвивай ся ой ти старий дубе, Завтра мороз буде... звучить ось як:

Раскидайся, сырый дубъ,
Заутра марозъ будзя,
Убирайся, удовинъ сынъ,
Заутра паходъ будзя.
Яй марозу ни баюся,
Заразъ раскинуся:
Кареньняйка у сыру землю,
Лисцяйка да долу.
Яй паходу ни баю ся,
Заразъ убяруся,
Чабоцики на ножаньки,
Шабельку у ручки.

Паливайця дарожачку,
Штобъ ни пылилася,
Прыкажыця оцңу, маци,
Штобъ ни журылися.
Дароженьку паливали,
А яна усё пылицца,
Аццу, маци наказали,
А яны усё журюцца.
Нема тыя дарожачки,
Што ня будзя пылицца,
Нема таго оцца, маци,
Што ня будуць журыцца.
(Ст. 43, кн. III—IV).

Диялект зібраних авторкою пісень не одинаковий... „Пѣсни записаны и помѣщены здѣсь по двоякому говору: полѣсскія съ смягченіемъ *д* и *т* и подгородныя безъ смягченія *д* и *т*“ — каже д-ка Косич (ст. 231, кн. II). Вона запевняе також, що записувала тексти незвичайно точно: „Для того, чтобы при чтеніи возможно было соблюдать правильность произношенія, я записывала пѣсни съ фонографическою точностью“ (ст. 221, кн. II). Ми переконані одначе, що ті записи не такі докладнї, а для доказу сеї думки вистане й наведений повисше текст пісні.

Належить у кінцї додати, що всї виводи авторки — хоч їх і не багато — не мають нїякої підстави і їх належить уважати за її субєктивні погляди і розумованя без наукової вартости. Особливо безвартні

вони тому, що вона раз льокалїзує їх, другий раз ґенералїзує і необізнаному з предметом може нераз здавати ся, що все те, що вона говорить про своє родинне село Росухи, відносить ся до цілої білоруської териториї. Так приміром із роздїлу: „Литвины и ихъ одежда“ можна-б догадувати ся, що тут буде мова про народню ношу всїх Білорусинів; коли одначе побачимо, що опис сей мало що виносить більше понад друковану сторінку, тодї махнемо рукою на нього й скажемо, що він безвартний, бо в такій короткости не можна подати опису одягу й з одного села. А саме мішанє назви „Литвинів“ із „Білорусами“, яке бачимо з поданого повисше титулу роздїлу та титулу цїлої працї, вказує наглядно, що авторцї далеко ще до зрозуміня задач етноґрафії, за яку вона береть ся. Тут не оправдають її навіть отсї слова: „Предлагаемыя мною пѣсни записаны лично въ Черниговской губерніи, которая хотя и причисляется къ Малороссіи, но гдѣ въ настоящее время въ всѣхъ ея сѣверныхъ уѣздахъ живутъ такъ называемые Литвины и говорятъ по бѣлорусски, съ нѣкоторыми впрочемъ измѣненіями“ (ст. 221, II кн.). Народня назва, ще й до того глумлива, не може бути уживана без застережень у науцї. Та авторка всюди баламутить, а останнїй цитат найлїпше вказує на се. З усїх отже виложених причин належить признати працю д-ки Косич за таку, що не витримує навіть найлекшої критики, а через те й не можна її признати нїякої наукової вартости.

В. Гнатюк.

Отчетъ о сорокъ второмъ присужденіи наградъ графа Уварова (Записки императорской Академіи наукъ по ист. фил. отд., т. VI, N 2, 1902).

Обговорено тут десять наукових праць. Великої премії не дістала нїяка, пять дістало по 500 р., одна специяльну (500 р.), а иньші самі тільки „почетные отзывы“.

Нагороджені отсї працї: 1) Л. Барсукова — „Родъ Шереметевыхъ“, С.П., 1881—99, сїм томів; рецензував проф. Д. Корсаков (ст. 25—65). Рецензия — се властиво просторий реферат із працї, повний похвал, тільки при кінци вказує він на деякі недокладности і недостачі: неповність ґенеальоґії і звісток про деяких людей, недокладности що до українських церковних справ (рецензент вказує на працю Ейнгорна); вкінцї порівнано працю Барсукова з подібними иньшими: Васильчикова „Семейство Разумовскихъ“, Бранденбурґа „Родъ князей Мосальскихъ“ — і признано висшість над ними.

2) К. Харламповича — „Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII в.“, Казань, 1898; обговорив проф. Пл. Жукович (ст. 67—85). Праця досить докладно зреферована і дуже прихильно оцїнена; від себе автор не подає нїчого нового.

3) Працю В. Ейнгорна — „Очерки изъ исторіи Малороссіи въ XVII в. I. Сношенія малороссійскаго духовенства съ московскимъ правительствомъ въ царствованіе Алексѣя Михайловича“, М. 1899, обговорив проф. С. Голубєв (ст. 87—137).

Праця ся була зразу надрукована в „Чтеніях в имп. обществѣ исторіи и древностей при моск. университетѣ“, опісля вийшла окремо, але зі значними змінами. Рецензент зазначує се, показує при тім великі, часом і діяметральні ріжниці між сим і тим виданнєм; робить навіть закид автору, що сам у новім виданю виразно того не зазначив, а з того читач може легко попасти в непорозумінє. Дальше подає рецензент огляд праці, а при тім робить авторови цїлий ряд закидів методичної і річевої натури і дає свої поправки. Між иньшими закидає йому натяганє жерел. Так прим. обговорюючи звістний лист чорнобильського протопопа про події 1654 р. він толкує так, буцїм то висловлена в нїм радість про прилученє України до Московщини. Рецензент наводить виїмки з сього листа, а з них виходить дуже виразно щось цїлком противне. Сконстатував при тім рецензент і деякі детайлї що до сього протопопа, між иньшим, що він писав свій лист по українськи, а не по польськи, як хоче автор. Доказавши сю тенденцийну натягненість, поправляє дальше перемішанє полїтичних і церковних справ у автора. По справедливій думцї рецензента (дуже добре арґументованій) низше українське духовенство було у значній части прихильне полїтичному з'єднаню України і Московщини, натомісць величезна більшість його станула проти піддання київської митрополії московському патріярхатови. Дальше зазначує рецензент нерівномірність в обсуджуванню Сильвестра Коса і нїжинського протопопа Максима. Коли першого показує нам як чоловіка маловартного, то другому, московському „аґентови в рясї“ хоче приписати благородні мотиви, яких у нього годї знайти. В кількох місцях показано недокладність і хибність у цитованю жерел, як виданих так рукописних (про Барановича, Многогрішного й ин.). Вкінци рецензент подає від себе деякі замітки біоґрафічного характера (ст. 109—137) про С. Полоцького, П. Лїґаріда, І. Ґізеля, Й. Ґалятовського, Л. Барановича. Подає в них цїлий ряд незнаних рукописних жерел до житєписи названих діячів, переважно самими ними писаних, і також деякі тогочасні друки, в науцї тепер не звістні. Для тих, що схочуть докладнїйше познайомитись із діяльністю сих людей, буде дуже користно, коли заглянуть до сих безпретенсіональдих заміток шановного знавця нашої церковної старини.

4) Акад. В. Ламанский дав рецензию на працю А. Кочубінського „Графъ Андрей Ив. Остерманъ и раздѣлъ Турціи. Изъ исторіи Восточнаго вопроса. Война 1735—39“. Одесса, 1899. Оцінка випала прихильно,

тільки в осуді деяких подій і людей відхиляєть ся рецензент від автора (ст. 139—144).

5) Проф. А. Соболевский обговорив І. Каманина — „Матеріялы для исторіи южно-русскаго письма въ XV—XVIII вв.“, вип. I, К. 1899. Зроблено тут авторови закид, що з XV ст. взяв дуже маленько взорів (рецензент показує при тім кілька памяток з того століття, які можна-б було використати), дуже мало подав взорів полууставного письма, дальше наведено цілий ряд похибок при транскрипциї і зазначено деякі відмінні погляди на характеристику поодиноких періодів в історії українського письма, одначе без докладнїйшої арґументациї (ст. 145—149).

6) Специяльну нагороду дістала праця Фр. Вестберґа — „Комментаріи на записку Ибрагима ибн-Якуба о Славянахъ“, 1899. Рецензували бар. В. Розен і проф. Т. Флорінский. Перший обговорює її дуже коротко, але прихильно, застерігаючи ся тільки що до поглядів автора (висловлених у німецькім виданню сеї праці) на замітки проф. de Goeje і на переклад Ях'ї зроблений рецензентом. Другий рецензент обмежаєть ся головно рефератом, при тім подає деякі сумнїви що до виводів автора, не признає оправданим толкованя „Прага“ на Чехію, „Буйма“ на Моравію, а „Трква“ на Малопольщу і Шлезьк, вивід, що руські Дулїби то чеські Дудлїби, закидає справедливо незнанє лїтератури що до Білої Хорватиї і Сербії*), і невикористанє константинопольського рукопису. Зрештою признає працю дуже цінним набутком для науки (ст. 219—234).

Иньші праці дістали похвали: 1) Н. Сумцова — „Разысканія въ области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцахъ“, Харків, 1898 — рецензував Л. Кирпічнїков дуже докладно, подаючи богато поправок від себе (ст. 151—174), тому буде вона обговорена окремо. 2) І. Созоновича — „Къ вопросу о западномъ вліяніи на славянскую и русскую поэзію“, Варшава, 1898, обговорив І. Жданов (ст. 175—181). Рецензент, окрім дрібних похибок, зазначає, що автор з одного боку для докладности збирає і такі мотиви, що мало лучать ся з основною темою (предмет праці: мотиви про брата-мерця і мужа-мерця), з другого боку не бере під розвагу східних мотивів і через те підкопує свою основну думку; при тім вказує рецензент кілька нових жерел. 3) Працю С. А. Бєлокурова — „О библіотекѣ московскихъ государей въ XVI ст.“ рецензував Д. Кобеко, закидаючи авторови тенденцийність (буцїм то московські князї не мали ніяких бібліотек у XVI ст.) і подаючи зі свого боку арґументи, що властиво тільки ослабляють арґументи автора, а позитивного дають дуже маленько. 4) Е. Вольтер обговорив працю Ю. Трусмана — „Чудско-литовскіе элементы въ Новгородскихъ пятинахъ“, ч. I,

---

*) Порівняй нашу рецензию у Записках т. LII, бібл.

Ревель, 1898, і при тім зазначив цілий ряд річевих і методичних (головно) похибок, так що праця, по думці рецензента, „неудобочитаема“, хоч все таки заслугує позору. *С. Т.*

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и древностей, т. XXIV, Одеса, 1902, ст. 224+196+28+20+106, вел. 8°.

Як звичайно, ділить ся сей том на пять частин: розвідки, материяли, miscellanea, некрольоґи і протоколи. Перейдемо всї попорядку і зазначимо все, шо цікавійше для нас. Наперөді подана перша половина просторої розвідки Н. Ленца про школи, з яких витворив ся Рішельєвський лїцей в Одесї (ст. 1—160). В сїй частинї подана головно історня т. зв. „коммерческої ґімназиї“, заведеної 1804 р. за старанем одеського намісника кн. Рішелє, дальше приватного „пансіона Вольсея“ (Wolsay), заснованого того самого часу, переміненого пізнїйше у „благородний інстітут“, а вкінці (1818) разом із ґімназиєю у „Рішелєвський лїцей“. Ся праця написана на основі урядових актів, наведених звичайно буквально, дає вельми цікаві відомости з історії русифікациї Одесси. Коли буде скінчена, постараємо ся обговорити її окремо. Як друга розвідка надрукований текст т. зв. литовської лїтописи, взятий із Румянцівської рукописи XVII ст., а до нього додані невеличкі поясненя Б. Вахевича (ст. 161 - 224)*). В докладнїйшу аналїзу сього текста видавець не запускаєть ся і не означує відносин його до иньших текстів; він вдоволяєть ся зіставленем вариянтів під текстом і кількома загальними замітками; здогадуєть ся, що ся редакция текста появила ся в 60-их роках XVI ст. у Вільнї. В кождому разї тепер перед наміреним критичним виданем сеї лїтописи Петерб. Археоґрафічною Комісиєю опублїковане нового текста — се добра прислуга науцї і за неї треба дякувати видавцеви.

Серед „материялів“ бачимо докінчене лїтописи села Мігеї (Єлисаветського пов.) написаної о. І. Филиповичем. Інтересна тут частина етноґрафічна, про житла, ношу, корм, інвентар, родинні відносини, моральний стан, звичаї, віруваня, господарство й осьвіту тамошнїх селян (ст. 1—31). Все те писано одначе звичайним дїлєтантом, часто з запалом церковної проповіди — все-ж таки материял не без вартости. Дальше М. Попруженко надрукував 18 документів до історії болгарських і сербських кольоній на Україні в рр. 1803 і 1814—5 (ст. 33—72). У 1803 р. осэлили ся коло дол. Дніпра Серби із герцеґовинського села Требєси за проханнем „словянських депутатів“ Міни

*) Обговорено в т. LI Записок. *Ред.*

Нікшіча і воєводи Івана Тіоти. Головна еміґрация південних Словян у Росию стала ся наслїдком війни Сербії і Турциї 1813 р. Згадані документи се переважно урядові акти, що обіймають реєстри еміґрантів, дозволи на осади, кореспонденция властий у сих справах; єсть тут теж лист чорногорського митрополита Петра Неґоша і сербського провідника Юрія Чорного (Кара Джорджій).

Л. Савелов подав два документи про московські посольства до Крима з рр. 1628 і 1633. Нових історичних відомостей сї документи не дають, тільки описують бідолашне житє післанців в дорозї; вони то просять царя, аби їм винагородив страти (ст. 73 - 84).

П. Мавруді подав переклад турецької грамоти Селїма III, даної австрійському купцеви Радулеви Таковичеви 1865 р. з забезпеченєм перед незаконними товаровими оплатами — характеристичний для торговельних відносин у Туреччинї (ст. 85—8).

Найцїкавійше для нас із сього тома — то переклад Описи Чорного моря і Татарии домінїканця Еміддї Дортелї д' Асколї 1634 р., зладженрй Н. Піменовом, а пояснений А. Бертіє-Деляпардом (ст. 89—180). Обговорили ми вже його на иньшім місци (т. LIII).

Дневник Григорія Ів. Соколова, чи там уривки з нього, виданий Ал. Маркевичем, подає ріжні звістки з Одеси й околичного краю 1838 р. в січни й лютім. Напередї подані відомости про житє й діяльність С—ова, поміщика, що заслужив ся коло сїльського господарства, а при тім займав ся історнєю і працював на тому полї (ст. 181—196).

Серед miscellane-ів (ст. 1—28) замітимо: лист Ф. де Рібаса з Одесси 1800 р. (подав Л. де Рібас); кілька кореспонденций між ґр. Ланжероном, кн. Ґолїцином і Румянцовом з рр. 1817—20 з приводу початків археольоґічних дослїдів в Керчи (подав М. Попруженко); кілька заміток до біоґрафії ґр. Кутайсова (под. А. М.); замітка про побут Кирила Алекс. Разумовського у Криму (под. Н. Лернер); гумористичні стихи археольоґа А. Луценка п. з. Археологическая Ода з р. 1870 (под. Ал. Маркевич), що зручно бере на сьміх деяких сучасних археольоґів та їх ненаукові погляди; План м. Тіфлїса з р. 1785, уложений А. Піщевичем по французьки, подав П. Білавенець, репродукуючи при тім мапу; Л. М. подав три документи про протоєрея Івана Сулиму, батька кишнівського архиепископа Димитрія Сулими з р. 1799—1803, а прадїда (по матери) звістного одеського історика А. А. Андрієвського; вкінцї надруковано циркуляр мініїстра внутрішнїх справ (з 1901 р.) про охорону старинностей.

Серед „некрольоґів" замітимо згадку про археольоґа України барона В. Тізенгаузена та житєпись А. А. Андрієвского, дуже тепло написану приятелем покійника А. М.

Із „протоколів“ Товариства виймаємо ось що: На 333 засїданю (6. II. 1901) вибрано почесним членом А. С. Петрушевича з нагоди його недавнього ювилея, при тому проф. Линниченко прочитав реферат про нього, де говорить з великою прихильністю для особи й діяльности ювилята; по при те написав автор богато й такого, що показує його малу знайомість із історнєю останнього півстолїтя і теперішнїм станом Галицької Руси, та зраджує в нїм горячого обєдинителя, а се вже увільняє нас від простовання його похибок. Надруковано теж відповідь ювилята з подякою за іменоване, написану дивоглядним язиком, та змістом своїм вельми характеристичну. На тому самому засїданю вибрано дійсним членом проф. М. Грушевського. На 334 засїданю прочитано реферат Е. фон Штерна про надпись релїґійного товариства в Феодосиї; се надпись грецька з III ст. товариства для почитаня якогось оріентального божества; при тому подана лїтература предмета і коротка характеристика подібних релїґійних товариств у перших віках християнської ери. Той самий учений подав на найблизшім потім засїданю звістку про один із найдавнїйших надгробників в Ольвиї. На 338 зас. відчитано комунїкат П. Іванова про чорноморських козаків у Слободзеї в рр. 1792 - 3; нових історичних фактів автор не дав, тільки переповідає історию сеї козацької мандрівки за иньшими розвідками, а від себе подає звістки про нинїшні останки по козаках у Слободзеї: церкву, де є ще книги й иньші церковні предмети даровані Антоном Головатим; автор ті предмети описує докладно, а шестеро й репродукує; вкінцї надрукував три документи, контракти продажі 1793 і 1811 р. (А. Головатого) та запись майна 1813 р. На 339 (річнім) засїданю секретар А. Маркевич подав історичний перегляд складу товариства від 1839 до 1901 р. *С. Т.*

Rozprawy Akademii Umiejętności — Wydział historyczno-filozoficzny, т. XLII, Краків, 1902, ст. 386.

Зміст сього тому такий: A. Prochaska, Lenna i mańztwa na Rusi i na Podolu; W. Kętrzyński, Volcae Testosages a Włach, Włoch; K. Potkański, Jeszcze sprawa restytucyi; S. Kutrzeba, Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. II. Wojewodstwo sandomierskie; S. Zakrzewski, Nadanie na rzecz Chrystyana, biskupa pruskiego w latach 1217—1224; S. Kutrzeba, Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. IX—X Województwa poznańskie i kaliskie. XI Ziemia wschowska.

Працї дд. Прохаски й Кутшеби були вже обговорені в Записках (т. XLVI і XLVII), тож коротенько скажемо лише про иньші статї, близше з Україною незвязані.

В статї Volcae Tectosages a Włach, Włoch доказує д. Кектршинський, що назва Франциї й Італїї Wälschland, Wälsche не походить від

кельтицького племени Volcae Tectosages, як думав Мілленгоф, бо з сим племенем Ґермани, що їх вітчиною була Скандинавія, не стрічались. Переймили вони сю назву від Славян, що під іменем Волох, Валах розуміли не мешканців Ґаллїї (Франциї) тільки Італії, передовсїм Римлян. Стрінувши ся з Римлянами в Ґаллїї, привязали Ґермани до них корінну славянську назву, опісля-ж перенесли слово wälsch на всї романські народи. Автор закидує німецьким ученим — Цайсови, Мілленгофови й Бремерови, що вони беруть ся за легко до лїнґвістичних виводів, які без основаня їх на історичних жерелах не мають великої вартости.

Статя Поткаьского се нова проба пояснення питання про конфіскованнє посїлостий польських землян Казимиром Вел. (їх звороту вони домагали ся по його смерти від королеви Єлисавети й Людвика угорського). На основі нових даних автор приходить до погляду, що Казимир поступав так не задля свого автократизму, або підшептів дорадників, тільки за спонукою суспільних потреб як будова міст, реґуляция рік, заснованнє сїл, при чім приходило до територияльних і правних непорозумінь. Та навить коли-б Казимир відбирав надання своїх попередників, то се не виходило-б актом насильства, бо сї надання зовсїм не мали тодї такого тривкого й невідкличного характеру.

Розвідка д. Закшевского говорить про надання польських князїв і панів пруському епископови Християнови, між 1217—1224 р. у Хелминській землї. Сї надання тим характеристичні, що не виходять з великої щедроти надавців, тільки тому, що на одні й ті самі замки й села Хелминської землї підносили права двох і більше князїв і панів з иньших сусїдних земель й один із них звичайно жертвує спірні посїлости в користь епископа, аби тільки не віддати їх поневолї иньшому сильнїйшому претендентови; при тім розуміє ть ся сам він стає ся патроном дарованих земель. Папа затверджує се наданнє й воно лишає ся тепер при церкві з правом патронату жертводавця. Що знова кількох князїв сусїдних земель виступало з претенсиями до деяких точок Хелминської землї, поясняє автор сим, що при кінци XII й початку XIII в. уряд прямував до зміни дотеперішнього устрою територияльно-племінного на одноцїльний княжий, при помочи заводження округів городських. Город, поставлений на границї одного уділу розтягав свою силу над частиною сусїдного й князь, його властитель виступав згодом з претенсиями до сеї части. Відси йшли численні спори і на них найлїпше виходила церков. Так дїялось майже всюди в тодїшнїй Польщі, передовсїм на границях держави.

Праця д. Закшевского дає крім сего більше ще інтересних відомостей про внутрішні порядки в Польщі. Написана вона дуже предметово, але грішить тяжким представленнєм річи. *Ф. М.*

Видання й статї обговорені в сїм томі:

Кіевская Старина, 1902.

Musée prehistorique per Gabriel et Adrien de Mortillet, album de 105 planches, 1903.

Р. Вейнбергъ — Славяне и ихъ физическая эволюція, 1903.

И. Смирновъ — Значеніе уралоалтайскихъ племенъ въ образованіи исторіи русской народности, 1903.

Н. Некрасовъ — Замѣтка о двухъ статьяхъ въ договорѣ Игоря съ Греками 945 года, 1902.

А. Воротниковъ — Анна Ярославна королева Франціи, 1901.

Д. Абрамовичъ — Изслѣдованіе о Кіево-Печерскомъ Патерикѣ какъ историко-литературномъ памятникѣ, 1902.

К. Покровскій — Кометы въ русскихъ лѣтописяхъ, 1903.

Ѳ. Браунъ — Фріандъ и Шимонъ, сыновья варяжскаго князя Африкана, 1902.

С. Шамбинаго — Старины о Святогорѣ и поема о Калеви-поэгѣ, 1902.

С. Пташицкій — Обзоръ матеріала по исторіи средневѣковой свѣтской повѣсти въ Польшѣ, 1902.

С. Бѣлокуровъ — Юрій Крижаничъ въ Россіи, 1903.

Кл. Ѳоменко — Мѣстечко Фастовъ по описанію Московскаго священника Іоанна Лукьянова, 1903.

В. Перетцъ — Очерки старинной малорусской поэзіи, 1903.

B. Gorczak — Katalog rękopisów archiwum XX Sanguszków w Sławucie, 1902.

Д. Миллеръ — Архивы Харьковской губерніи, 1902.

И. Катаевъ — Обзоръ рукописныхъ памятниковъ по исторіи Слободской Украйны, хранящихся въ Военно-ученомъ архивѣ въ С-Петербургѣ, 1902.

Ю. Татищевъ — Черниговскіе архивы, 1902.

L. Finkel — Bibliografia historyi polskiej, II, 1901.

А. Сластіоновъ — Кобзарь Михайло Кравченко и его думы, 1902.

К. Кузьминскій — О современной народной пѣснѣ, 1902.

A. Siewiński — Legenda o zameczku w Bełzie, 1902.
М. Косичъ — Литвины-Бѣлорусы Черниговской губерніи, 1902.
Отчетъ о сорокъ второмъ присужденіи наградъ графа Уварова, 1902.
Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и древностей, т. XXIV, 1902.
Rozprawy Akademii Umiejętności, wydział historyczno-filozoficzny, т. XLII, 1902.